

Politikai
röpiratok.

83.

83
639

PROTESTÁNS FŐISKOLÁINK

ÉS A

TANSZABADSÁG.

IRTA

IMRE SÁNDOR.

TANÁR.

6.

DEBRECZEN,
NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1868.

616752 0038 4527

PROTESTANS FOISKOLAIK

„A nevelés a legkényesebb és legbajosabb emberi feladat. Minél alaposb ismeretet szerzett (igyekezett szerezni) valaki magának e téren, annál óvatosabb... annál kevésbé merészkedik közvetlenül jelelni ki a követendő irányt.“ Előleges nyilatkozat a nevelés ügyében. Kolozsvár. 1848. 7. l.

„Dandum quidem est furori aliquid, nec contra voluntatem ad res contentas adigendi; studiose tamen sunt monendi, ne si in quapiam olim se deficere sentiant, praeceptores culpent.“ — Apáczai Cs. J. De studio sapientiae. Az Encyclopaedia mellett 452. l.

Dr BALLAGI GÉZA.

M. N. MUSEUM
KÖNYV-
TÁRÁRÓL

PROTESTANS
FOISKOLA
M. N. MUSEUM
KÖNYV-
TÁRÁRÓL

PROTESTANS FOISKOLA
KÖNYVTÁR
1861

ELŐSZÓ.

A t. közönség ismeri a közelebbi évek iskolai reform-terveit, ismeri — vajha minél inkább megismerné! — a pataki főiskola azon javításait, melyek az utóbbi évek alatt életbe léptek, s azt hisszük, szembetűnő sikerrel életben is vannak. A főiskolák körüli javítás, korszerű változtatás szükségének érzete kivált közelebbi években általánossá lett s a főiskola, kivált a gymnasium jó rendbe hozását a tiszántuli főtiszt. egyházkerület is szükségesnek ismerte és elrendelte. E dolog körül e sorok írójának is, mint tanárnak nak tennivaló jutott, minélfogva jónak látta itt elmondani a javítást illető nézeteit. Óhajtja, hogy nála képesebbek többet és jobbat mondjanak el. De addig is míg az lehetne, szives figyelembe ajánlja az [itt elmondottakat s óhajtja, hogy oly jó indulattal fogadtassanak, mint a mily önzetlenül s őszinte jóakarattal előterjeszti.

Kelt Debreczenben 1867. Deczember 24.

I. S.

Főiskoláink és a tanszabadság.

Közügyi mozgalmaink napról napra szélesb körre terjednek ki s mindinkább komoly irányt vesznek; miután meggyőződtek mindenfelé, hogy a jobb időket, a béke idejét benső és külső megerősödésünkre kell fordítani. A sor, úgy látszik, már iskoláink ügyére is kerül, e nagyon is komoly és unalmas, de jövőnk biztosítása tekintetéből első fontosságú tárgyra, — mely 18 év óta annyit gyötörte azokat, kiket érdekelt, melyhez mindenki szól és igen sok ember kénytelen szólni, bár oly kevés érthet; mert semmihez annyi emberismeret, gondolkodás és tapasztalás nem szükséges. De már annyi idő alatt megjöhetett ez is, a

„tapasztalás, a ritka drága gyöngy,
a szenvedésnek kinszülötte“ (Vörösm.)

És mégis nem tanácsolható eléggé, hogy ez ügy körül óvakodjunk, fontolva ujítsunk, a régi határokat lehetőleg fentartsuk, vagy tekintetbe vegyük, — főképp pedig a közép oktatásban. ott hol jövődöbéli tudományos embereink. népvezetőink lelkületének, jellemének kell képeztetni, a közvélemény, inkább közérzület minden lendülésére lényeges változtatásokat tenni ne siessünk.

Kormányunk¹⁾ nem vádolható, hogy e tekintetben mohón akart

¹⁾ Míg e sorok sajtóra várakoztak; megjelentek a nm. cultus-minister urnak a gymnasium-rendezést illető elvei, a gymn. igazgatók előtt tartott beszédében és az igazgatóságok részére kiadott egy rendelete. Ezekből kivetheti. mikép kívánja a rkath. gymnasiumokat alakítani, — egyszersmind elgondolhatti a főiskola rendezése körüli némely nézeteit is. — Minket a dolog egyenesen nem érdekel; de mégis eléggé érdekel. Elsőben, mert iskoláink amazokkal közlekedésben állanak, tanítványok lépven át évenként innen oda és onnan ide, — másodsor. mert nem csak protestansok, hanem honfiak is vagyunk s tartozik reánk meggondolni. mily oktatásban részesülnek rkath. honosaink. Azért óhajtánánk, hogy eme tautertvet, vagy ama rendezési előkészületet prot. ügyfeleink vennék komoly és nyomos bírálat alá, — mire valóban nagyon méltó.

változtatni. Ugy látszik, nem szándéka sem ez, sem amaz irányba rögtön áttérni. Nincsenek előre kicsinált s elfogultan ápolt tervei, — nincsenek rokon- és ellenszenvei sem eszmékhez, sem pártokhoz az iskola ügyében. Egyelőre sem ront, sem épít. Hagyja magától onladozni, a mi elkorhadt s tenyészni a mi életre való. Legalább annyi világos, hogy a küszöbön álló iskolai évre, maradnak az iskolák — legalább a kormány részéről — mindenestül úgy, a hogy vannak, bizarr tarkaságu tanterveikkel, soköldalúságokkal; elhalmazottságukkal, érettségi vizsgálatukkal, államvizsgálatukkal, az ujonczozás rettenetességével s ezerféle nyomorusággal.

De az is látszik, hogy a kormány nemcsak halasztja iskola-átalakítási munkálatának megkezdését, hanem a mellett nem is akar mindent kormányozni, mindent maga tenni, hanem egyfelől az észszerű decentralisatio, más részt a tanítási szabadság híve, mely összevágó két nagy eszmét, hogy ért, hogy kíván alkalmazni, azt hisszük, nem sokára megmutatja.

Vétkeznek, ki a kormány ez ügybeli késedelmét roszalná, ki zugolódna, hogy mohón nem tervez, s hogy várja a közvélemény megállapodását, melyre — mint felelős kormányának illik — tervét, intézkedéseit építhesse. De kétségtelen, hogy e várakozó állásból nem sokára ki kell lépnie s ide vagy amoda a cselekvés útján elindulnia, helyzete fogja kényszeríteni. A kormány fentart és igazgat számos és jelentékeny tanintézeteket, melyekért felelős. A kormány az államszolgálatot rendezi, a tisztviselőket, bírákat stb. qualificálja, vizsgálja: hol veszi ehhez a zsinórmértéket? Vannak fensőbb iskolai intézkedések, melyek a mai hazafias és szabadelvű kormánynak elveivel nem egyeznek: hogy fogja ezeket fentartani, mily irányban változtatni? Így a vizsgálatok némelyike p. az érettségi vizsgálatok, melyek a mellett hogy szükséges voltak kétséges, a legkülönbözőbb mérvek alkalmazása s rendkívül terhelő vóltok miatt alig eredményeznek valami jót, de ártnak igen sokat. Így a bizonyítványok államérvényessége, mely szó most is hangzik innen amonnan, — az ujonczozási törvények szigora s igen sok más ilyen. Mindezen nyügös kérdések elébb utóbb nyugtalanítani fogják a kormányt s elébb utóbb iskolai tervek csináltatására, bíraltatására s más ily nehéz dolgokra szoritani.

Az iskolaügynek két oldala van, a külső és benső. A külsőről — egyházzal, állammal való viszonyai — én itt szólni nem kívánok. Ez a dolognak államtudományi része s ez irányban, azt hiszem, könnyebb lesz eligazodni. Nehezebb az iskola benső szervezetének, szellemi vezetésének kérdése, melyre nézve annyi ellenmondás, annyi kétség és zavar fordul elő nálunk s a művelt külföldnél is, hogy alig

merhetni e részben valamit határozottan akar javallani, akar roszalni. Mert itt igen sok függ a népek sőt egyének sajátságaitól, miknek egybevetésével, kiszámításával még a statistika s államtani számtan is sikeretlenül foglalkozik, — s a mily különbözők az emberi egyéniségek, oly bizonytalanok — legalább nem exactok — a nevelési, iskolarendezési elvek, oly kevéssé szilárd az alap, melyen itt építhetni.

Effélékben leginkább a gyakorlat emberei, főkép a nyilvános oktatás terén gyakorlottak adhatnak valami biztost és elfogadhatót; előleges okoskodások s bölcseletek után igen bajos elindulni. Ily körülmények által valamennyire jogositva merészlek e sorokban saját prot. főiskoláink ügyéhez szólani, azokra nézve némi nem lényegesen átalakító, mégis nagy eredményü változtatásokat ajánlani.

A t. közönség tudja, mily fontos intézetek hazánkban a prot. kivált a magyar ajku reform. főiskolák. A kormány még inkább fogja ezt érezni; már csak annyiban is, mivel iskolaügyi intézkedései közben első lépésre felötlik: az egyetlenegy pesti egyetemnek elégtelensége hazánk tudományos szükségeihez, — továbbá több ilyen felállításának teljes lehetetlensége és ugyan ekkor: a mi főiskoláink magas rendeltetése. A nemzet be fogja látni s belátta már is, hogy a prot. főbb tanintézeteknek virágzása nemzeti érdek, — hogy ezt első sorban ugyan az illető hitfelekezetnek, de aztán a honnak is óhajtani és eszközölni kell.

Ily meggyőződés szülte ezen sorokat, melyek más hatást tenni nem kívánnak, mint szóba hozni egy némely. időkívánta javításokat, melyek — az író nézete szerint — azok jövőbeli virágzására s hatására mulhatlanul megkívántatnak.

I.

A tizenhatodik század reformátorai új alapot vetettek honunkban az iskoláknak. Nem csak annyiban, hogy a régiek, elavultak és elenyésztettek helyén egyet sem alapítottak, hanem annyiban is, hogy bennök az evangyéliomi szabadabb szellemet terjesztették. De mint más országban, úgy hazánkban sem változott meg lényegében emez iskolák szelleme; maradt mint volt papi, theologiai. Azon idők egész szellemi munkásságát a vallási reformatio által szükségelt hittudományok emésztették fel, s természetesen is. Vannak idők, mikor a költő, a földleirő, sőt a természet-tudós, és nyelvész is politizál: amaz időben mindenki theológiát üzött, az országnagy és a tisztviselő, a földműves és a mester-ember. A tudomány minden ágát magában foglalta, és mondhatni felemésztette a theologia. Minden ismeretnek vallási hivatása, s szelzafa volt. A nyelvek tanulását Luther az egyház-javítás s evangyéliomi tudomány czéljaira nézve ajánlja. A mennyiségben, legalább a számtan, mert más ága nem igen volt fejlesztve, bibliai feladatokkal, a jeruzsálemi templom és a bárka megmérésével, bibliai chronológiával szerette magát elfoglalni. Az orvosi tudomány papi jellemű és viseletű emberek tulajdona volt, s a lelkész saját jogául tekintette az orvosoltatást eltiltani vagy megengedni, a dögvész óvszerét s gyógyszerközeit az evangyéliomban, könyörgésben keresván egyedül, vagy mindenek felett. Orvos és lelkész igen gyakran egy személyben egyesült, — mint Veszprémi Biographiájából eléggé meggyőződhetünk; s e vegyületben a lelkési elem volt tulnyomóbb. Az astronomia, physica, kötelességének esmerte egyességben állani a theológiával, s ott a hol szükség volt, engedni annak. Amaz első csaknem theologiai tanulmánynak tekintette magát. S ez így volt több századon által.

Mind ezeknél fogva nem csudálhatni, ha főiskolánk a XVI. s XVII. században a németekéi, s más külföldiekéi hasonlatára tulnyomólag s csak nem kizárólag theologiai intézetek voltak. Az irodalom megtekintése mutat fel némi törekvést a nem theologiai tanulmányok körében. Gessner, Clusius, s még némely mások hatására Mé-

lius és Beythe itt is irtak fűvészetet; de hogy az iskolákban erről szó lett volna, alig hihetni. Mások dolgoztak sebészetet és ilyest, a nélkül, hogy Magyarországon valahol orvost képeztek volna. Apáczai a XVII. század közepén irt encyclopaediát, s abban, mint tudva van, állat-, növény-, ásványtant, élettant, s egyebet, de mindezt csak a theologiai általános eruditio segéd-eszközéül, s ha az ő tanára, vagy ő mint tanár, vagy utódai effélet tanítottak, kétségkívül oly rövidletekben s mint Apáczai encyclopaediájának több részéből látható, annyi scholasticus mű-szóval, annyira nem tudományosan, nem tapasztalati-lag, nem nyomatékosan, hogy ezek az oskolák egyoldalúságát meg nem szüntették. Így volt a dolog egyébbel is. Keresztúri Pál, amaz apostoli ember, ki életirót érdemelne, tanított angol nyelvet is. Komáromi Cs. György irt angol nyelvkönyvet, s látjuk-e emez ismeretnek hatását, — hoztak-e által ez uton honunkba mást, mint theologiót? Nem. Tanulták a classicai irodalmat; s e tanulmánynak, mely a reformatiót oly igen előmozdította, a középkorban elnyomott, összezsigorított emberi lélek felszabadítására annyit tett, melytől úgy fél-tik ma is az ultramontán iskolai férfiak az ifjui lelket, e tanulmány-nak vette-e kellő hasznát valaki a XVI. XVII. században, s ha egy-két Dudith-félet kivesszünk, merített-e belőle valaki valami kis szabadságot, tüzet, vágyat a szélesb körben, korlátlanabbul mozgásra? Ily hatástalan volt maga Descartes is. Baconak pedig, hogy valaki e századokban csak alapos ismerője tudott volna is lenni, kérdésbe is alig tehető. Így van a dolog Shakespearéal és az u. n. francia classicusokkal is.

A theológia elfoglalta az iskolákat, s azokban az értelmet és szívet teljesen. Alig láttak egyebet szükségesnek, alig is tanultak egyebet. Mert Pázmány és utódai a nagyszombati főiskolában alapítottak ugyan jogtudományi tanszékeket, de nem lehet eléggé csodálni, legalább első tekintetre, hogy az erdélyi fejedelmek, nagyszerű tanodai terveikből és intézkedéseikből, még ezen tantárgy, a középkori magyarnak oly kedves törvénytudomány is, teljesen kimaradt. Valami *sacra respUBLICÁ*nak tekinthették őseink a protestans államot, melyben a fő törvénykönyv a biblia, fő törvénytudósok a theologusok, minden emberi viszony és ismeret csak mellékes. Így lett mellékessé minden a legfőbb iskolában, s a fejedelmi örökös nevelésében is a hittudományon kívül, — bár a Cónonban (Geleji Kat. 94.) ott áll: „Scholae non solum ecclesiae, sed et reipublicae seminaria sunt; itaque curandum, ut ex iis utilia aptaque ad utriusque regimen, organa prodire et emergere queant.” — és noha Apáczai, már 1653-ban (De studio sapientiae) így szól: „Theologus vero suae professioni ad-

jungeret juris-prudentiam nostram hungaricam" — ismét: „cum eloquentiae romanae studio jurisprudentiam hungaricam conjungant“ (447, 451, 452. l.)

Mind e mellett is legrégebb törvénytani katedra prot. iskolában a kolozsvári (1730 tájáról); a többiek 1790 táján állottak fel. A physica kísérletileg csak a 18-dik század közepe óta tanítatik; előbb csak dogmatice megállapított tantételek szerént adták elő, és vitakoztak felette. A mult század vége felé kezdenek különválni a theologusok és physicusok, a mennyiség-, és természettan tanára a bölcsészettétől. Utóbb a neveléstan, új nyelvek kezdenek bevétetni. A folyó század elején egyik főiskolánk részére kegyes alapítók létesítnek új tanszékeket, előbb a természetrajz, vegytan, és ezek alkalmazása, utóbb az áruisme, s effélék számára. Ezt egy főiskoláról mondom, de más helyen is ily irányu volt a haladás. Mindenütt újabb alapítások, újabb tanszékek, s a hittudomány részére alig valami; kegyes alapítótól épen semmi. Látszik, hogy kitünőbb hitfeleink ártértették a kor szükségéit, — a főiskola törzsébe új, és addig vadon tenyészett, alig ismert galyakat igyekeztek oltani. A csupán lelkészi képezdék, előbb jogtanodák, utóbb természettani ismeretek tanszékei által lettek több oldalualakká, vagy tán inkább valami egészszé, teljessé. Ez első lépés arra, hogy iskoláink a lelkészi életpályán kívül másnak fontosságát is elismerjék, másra is előkészítsenek. Most azon az uton vagyunk, hogy főiskoláink jelleme megváltozzék, terjedtsége magában foglalja a XIX. század szabadabb emberi hívásánál fogva szükséges ismeretek főbjeit; tehát nem domesticum, azaz hitfelekezeti szükségre létező, hanem nemzeti érdekekből és emberiségi tekintetből is eléggé terjedt és lehetőleg minden oldalul intézetekké váljanak. Hála a gondviselésnek, szegény egyházunk, mely fejedelmi pártoltatásnak kevésbé, országos segélynek is alig örvendhetett, s az állam gyámolításától ma is inkább tart, mint remél, nagy lelkü pártolókat, alapítókat nyer azok közül, kik az egyenjogúságot, befolyást, melyet tőlök egyházunk meg nem tagadott, nagy áldozatokkal fizetik vissza. Ez hitfeleinknek, s nemzetünknek örök, és legméltóbb dicsekedése!

Ma tehát főiskoláink ugy állanak, hogy magokban foglalják 1) a theologiai intézetet, mely ide s tova szükségtelenné teszi a hittani képeztetés végett külföldre járást, — 2) a jogtudományi tanosztályt, mely ha állami tisztviselőinktől, bíráinktól, ügyvédeinktől nem annyira elméleti ismeretömeg, mint általános miveltségen kívül a hazai törvények alapos ismerete kívántatik, — magán tanulásra bizatván sok egyéb, mint külföldön szokás, és nálunk is lehetséges — már ma is elegendő tanerővel van ellátva, — 3) ezeken kívül egy oly ágát

az esmeretnek, mely az emberies művelődésre, nemzeti felvilágosodásra, vagyonosodásra nézve legfontosabb, mely azonban főiskoláink hibás szerkezete miatt, mai nap csak kicsiny sikerrel, s a gymnasiumi tanfolyamba összezszugorítva teng, a bölcsészeti tanosztályt. Mikép van ez, és jól van-e így? — Megkísértjük előadni. —

II.

A XIX. századbeli tudomány terjedtségénél fogva lehetetlen több szakokat bármely életpályára készülőknek is összefoglalni, s rendesen sikerrel tanulni. Az orvos-papok, vagy pap-orvosok, az ügyvéd-mérnökök s effélék csak addig létezhettek, míg a tudomány köre ily nagy terjedésben nem műveltetett, s nem tartozott műveltetni. Már legalább három évtizede, mikor egy protestans magyar város naptárában egy gunyoló példázat jelent meg oly szigetről, hol a fogat huzatni kívánón eret is vágta, s a köppölözéssel az állóvet is együtt járt. A hittudósoknak hasznos lehetne a jogtudomány, melyet néhol csak most kezdenek nyakáról leszedni, valamint a politika, statistika és a többi is. De hiába! Ezeket az iskola rá nem szabhatja, mint az állatorvoslást s gazdaságot sem, mik pedig nagyon hasznos dolgok, mert mint a német philanthropok és rationalisták mondták, „a falusi lelkész testi orvos is tudjon lenni“ és „mi földművelő nép vagyunk, s ebben és a kertészetben a lelkész mutasson jó példát.“ — Most elég minden életnemnek saját tanulmánya; a mellékéseket, sőt az illető szakba távolabbról esőket is magán szorgalomra s az életre kell bízni, — mire másutt, például Angolhonban oly sokat, és nagy sikerrel biznak, tudván, hogy az iskola csak kezdete, előtereme azon nagy tanintézetnek, mely életnek neveztetik. Az iskolát egymagában tekinteni az élet képezdájének, az iskolában az egész életre valót akarni átadni vagy kiadni a tudományból, az csak azon felfogásnak felelt meg, s annak következése volt, mely a XVII. s utóbbi században uralkodott. A p á c z a i meggyőződik, hogy a theologusnak, kí minden mindenkben, mindent kell tanulni és tudni; (Mondhatta ezt, mikor még a theológián kívüli m i n d e n sem volt sok!) Hogyan kell tudni? Röviden kivonatban. Csak is így lehetett, kivált iskolában. Mi lett ebből? Mindent tudó theologusság, theologusi mindenttudóság, encyclopaedicus mindenesdiség, kivonatos mindenttanítás, mely szülte a XVIII. század nagy tekintélyű papjait, tudós csillogással ragyogó iskoláit, nagy ismeretkincsű, de ritkán önálló szellemű jezsuitáit, általános génieknek csufoolt dilettansait. S ez állapot maradványa volt ama neveléses polyhistorikodás, miszerint a lelkészjeleltnek jogi és egyéb szakbeli ismereteket is

kellott végeznie! Compendiumban minden lehet. A csillagos ég megfér egy tenyérnyi lapon, mint Schiller már rég elmondá.

A theologiai és jogi tanfolyamok mostanra már csaknem mindenütt és teljesen szétváltak. Az orvosi sem vegyítették többé velök össze. De van a tudománynak egy másik s igen széles terjedségű ágazata, mely kisebb nagyobb mértékben minden más szakkal érintkezik s mely fontosságára nézve legfőbb figyelmet érdemel. Ez a némethoni egyetemeken s nálunk is ugy nevezett bölcsészeti tanosztály. (A francziák és olaszok kétfelé osztják: sciences- és literature-re). Magában foglalja ez 1) a szorosb értelemben vett bölcsészetet, 2) a természettudományokat, 3) a történelmet és nagy fontosságu segédtanait, 4) az ó és új nyelveket, s irodalmakat.

E szakon fordul meg az ujabb idők egész tudományossága. E szak feladatául jut megfejteni az idő legnagyobb tudományos kérdéseit. Ennek feladata: a mi korunk legfőbb tanulmánya, az ember mivolta szellemiségében és anyagiságában. Ebből meríti nagy fontosságu segéd-esmereteit a theologus, mely philosophia — az orvos, mely természettudomány, — a jogász, mely történelem és ennek segédtanai nélkül nyomoru, középkori állapotba esnének vissza. De egyszersmind e szakban találja fel gondolkodása észlelése legfensőbb tárgyait a kenyérkereseti czélzat nélkül, szabadon tanulmányozó ember. Mert ezekben lüktet a kor szelleme, ezek mozgatják az emberiséget fejlődése utján, valamint ezek is mozditották ki tiszteletéből a theologiát és ahhoz tartozó tanokat. E szakról mondá Schleiermacher 1808-ban: „lényegére nézve az egyetem a bölcsészeti szakban foglaltatik: a theol. orvosi és jogtani szakok csak speciáliskolák.“

Mit tesznek főiskoláink e szakbeli tudományokért? Látszólag sokat, voltaképen igen keveset. — A theol. tanfolyam elé s a jogi tanfolyam mellé tettünk egy évet, szorosabban bölcsészetet. Néhol hármat mondanak; de kettőt, lényegére, methodusára nézve s minden tekintetben gymnasiumit, csupán álnevéért, ide nem számíthatunk. — Ezen egy évben adjuk nagy terjedségben a philosophiát, annak minden kigondolható részét: a philos. történelmét, a morált, a nevelést, az észjogot stb.

A historia beosztva adatik a jogi és theologiai szakokban kiszabott részletekben s lehetőleg röviden.

A természettudományok (állat-, növény-, ásványtan, élettan, vegytan, földtan, természettan) a gymnasium nyolcz osztályban adatnak. Másutt nem.

Az új nyelvekből a francia és angol elemei érintetnek, egyik a gymnasiumban, másik az u. n. académiában. Irodalmáról egyiknek sincs

szó. még a németnek sem; mert a grammatika elemein tul nem visszük egyiket sem.

Igy ninesen szó class. irodalomról sem, a sajátlagos académiában, — nincs szó nemzeti irodalom történetéről, melyekre nézve kielégítő-e a mit a gymnasium adhat, ítéljen a szives olvasó.

Igy állunk. Kell-e bővebben értelmeznem a dolgot, tájékoznom helyzetünket, vagy bizonyitgatnom, hogy nekünk főiskolánk a szó jelenkori értelmében nincs, — hanem csak theol. és jogtani tanfolyamunk s ezekbe szoritott, vagy a gymnasiumba lealázott bölesészeti előadásaink. A kinek a főiskolai oktatásról csak valami ismerete van, felesleg valónak fog érezni minden további fejtegetést; mindazáltal szólok röviden rendszertünk hiányairól és alább módszerünk gyakorlásáról.

Elsőben hát feltűnik, mint emlitém, hogy főiskolánk az ujjab időbeli alapítványok ellenére is, csak theol. és jogtani intézetek, inkább collegiumok, szoroson meghatározott tanfolyammal. Azon cursus pedig, melyből mindenik meritene, melyből a hazai és nemzeti szellem a legfőbbet, leghasznosabbat vehetné, melyen a tudomány és műveltség alapul, iskoláinkban oly gyarló állapotban teng, hogy élni és hatni alig mondathatik.

Továbbá felöltő, hogy a philos. tanulmányok mellőztével a jogtani folyam nyer tulnyomóságot. Feltétlenül nem roszalható. A nemzet és kivált a protestans egyház örökös küzdésben volt egy külföldi korlátlan uralkodással és kormányval, s az amazt gyámolító hatalmas hierarchiával. Jogai ismeretét terjeszteni kellett. Az egyház felségelésében sokat áldozott, egyházkormányzatban egyenjogu, nemesi vagy művelt közép osztály. a nemzetnek nem színe, hanem java, az egyház tanodái kebelében kívánt jogtudó honpolgárrá, a magyar nemzet jogait élvezni s fentartani képes magánzóvá és jogtudó államtisztviselővé képeztetni. — Méltó vala megadni, hogy főiskoláinkban jogi tanfolyam nyittassék, — mit lelkészeink törvénytudókká, általában minél többeknek polgári tisztviselőkké képeztetésének érdeke is ajánlott. S aztán e tanszékek többnyire polgári egyének vagy testületek alapítványai. Nagy gondot érdemelnek, mig jogtani intézeteink kizárólag egyházi kormányzat alatt állanak, az állami befolyásnak minél kevésbbé engednek.

Meggondolást, talán távolabbi jövőre nézve, csak az érdemel: vajon ha Anglia, 18 millió lélekre, csak 3 ily tanintézettel bir, Amerika 45 theologiai s 40 orvosi intézetre csak 15 jogtanival: miért kell nálunk ily soknak lenni? — Vajon ha a tanitási és tanulási szabadság nálunk is elvvé lehetne, s mint fentebb emliténk, a vizsgálatok, bizonyitványok, elméleti tanrészletek nyúgei nálunk is tágulhatnának, s a gyakorlatra tartozók az életre hagyatnának: nem lehetne-e már ezen intézetek további igényeitől s terhelő áldozataitól megszabadulni?

Ezenkívül már általában elismerni kezdik, a kik gondolkoznak felelőre, azon hiányát főiskoláinknak, hogy egyedüli képzőintézetül szolgálván gymnasiumi tanároknak, semmit sem ad azoknak, olyakon kívül mit nem használhatnak, — és így, nemcsak a külföld philologiai seminariuumainak, természettudományi, mathematicai, történettudományi ily czélú tanfolyamainak megfelelő semmi intézetünk nincs, de leendő gymnasiumi tanáraink semmit sem hallgatnak, mi a gymn. paedagogikára, a classikai nyelvek gyakorlati tanítására vezetné s mi legtöbb kedvet, lelket adna hivatalukhoz. Kimennek gymnasiumi készüllettel, tehát szakkészület nélkül. És milyen ma például a gymnasium philologiai készültsége a főiskolai pálya végén? Szomoruan látjuk. — A tanárképzés nagy fontosságú tárgy; róla alább külön szólok.

Végre egy szót magának a bölcsészetnek tanításáról. Vajon ha egy ifju u. n. akademiái pályán, egy rövidletbe foglalt Hegel- vagy Krug-, vagy nem tudom kiféle rendszerből megtanulta a bölcsészet: elértük-e vele czélunkat? Mi azt hisszük: igen. Hogy a mint ez vázlatban fejébe (azt hiszem, legfőlebb: emlékezetébe) vette a tudományt, megadtuk neki egész életére a viaticumot. Ha pap lesz, nem lesz obscurans, vagy nihilista, — ha ügyvéd, vagy bíró lesz, fensőbb irányú emberré s a szó nemesb értelmében jogvéddé fog válni. Mert a bölcsészet, a fensőbb vagy tudományos élet kulcsa kezében lesz. Vajha így lenne; de egészen másképp üt ki rendesen a dolog. A rendszer aphoristicus tételeit, általánosságokba foglalt s felületes kifejtéseit s az azok által szerzettetni vélt meggyőződést egy fuvallattal teszi semmivé egy materialista természettudós, egy Comte Ágost és Littré egy Moleschott és Löwenthal könyve. Az egy rendszer embere nem állhat meg többé keskeny látkörével s merev tételeivel. Az a bölcsészet, mely a theologus, a jogász és általán szólva a fensőbb műveltségűek meggyőződését kívánná a spiritualismusnak vagy idealismusnak biztosítani, s lehetőleg ily irányban vezetni, tartozik megmérközni a természettudomány fegyvereivel, elmenni annak szélső határaiig, hol aztán a lélek saját bensőjéből, saját törvényeiből számít és okoskodik, egész addig, hol a hit régiója kezdődik. Mai nap a természettudomány nemcsak elszakadt a bölcsészettől — t. i. attól a mit mi értünk e szón — hanem irtó háborút is folytat ellene. Azt állítják, hogy a bölcsészet nem lesz már más, mint azon főeredmények sora, melyeket a természetvizsgálás és általában a tapasztalati észlelés létre hoz. Más nyomozásmód nincs, mint a természettudományé. A metaphysika már csak a tudomány történetében létezik, vagy oly értékű, mint az alchymia, szellemidézés s több ilyes. A valódi tudomány az, mely igazán a metaphysika, a természettudományok után sorakozik s azokra alapítja magát. Tulzás. Állhat ez a küldolgok ismeretéről, a reálékról; nem áll a

bensőkről, a lelkiekről, a szépnek, igaznak, ideálénak nyomozásáról. Az emberi lélek mivoltát, saját nagy eszméivel, istenről, halhatatlanságról való sejtelmeivel, a természet-tudomány külső eszközei, külsőkre, tapasztalatiakra irányzott nyomozódásai meg nem fejtik, meg nem mérhetik.¹⁾ De az élet azt mutatja, hogy amaz előbbi nézetnek öntudatlanul is hódol a világ, s ez utóbbi nemes elv csak úgy tartható fen, ha ifjaink philosophiát is tanulnak, de természettudományokat is. Azt sem átfutva, ezt sem rövidesen; azt is ezt is valódi tudományos tárgyalásmóddal.

Foglaljuk össze. Főiskoláink rendszerének hiányául tekintjük. 1) A matematika és természettudományok fensőbb vagy tudományos tárgyalásának teljes mellőzését. 2) Általában a bölcsészeti tudományok gymnasiumba foglalását és ez általi letörpítését. 3) A tanárképző tanfolyam teljes hiányát.

Mindez csekélység volna s hiányul nem is tűnnék fel, ha tanintézetinket sem in a r i u m o k n a k, zártkörű collegiumoknak, hitfelekezeti papnöveldéknek tekintenők. De úgy tekintjük-e hát? Egykét elévült, roskatag és már alig is tartható épületrész van, az igaz, a régi collegiumból. Vannak legatiók, e nemében egyetlenegy, ide s tova botrányossá válandó szokás, melyet sajátságos érdekek csatlakozása tartott fen maig. Van a magán tanításnak, az esküdti ítélőszéknek, felügyelésnek némi maradványa. És van még néhol nem erkölcsi, hanem inkább disciplinaris szigor, mi ujkori szellemünkkel s törvényeinkkel furcsa ellentétben áll s mit nagy nehezen is tartunk fen.

Nagy kérdés: nem lett volna-e jobb n. n. főiskoláink collegiumi rendszerét, alakját, vagy inkább alkatát, szellemét még továbbra is fen tartani. A közönségnek nevezetes, mondhatni nem obscurus része mai napig gyakran sohajtja vissza az eltörölt tógát, az elferdített privátát, a felügyelettel megfosztott benlakást régi alakjában stb. Én nem akarom ezt itt fejtegetni; csak azt kívánom megállapítani, hogy főiskoláink jel-

¹⁾ Jobban kifejezi ezt nálam egy német bölcsész legközelebb (Zeitschrift für Philos. und philos. Kritik Bd. II. 208. 215. l.): „a tudománynak a ker. hit. feletti győzedelme csak akkor lenne teljesen lehetséges, ha az a kedély, a vallásos és erkölcsi szellem valóságos szükségéit kielégítné.“ — „A benső tapasztalás tárgyai mások, mint a külsőéi. A fogalmak és eszmék nem magok a dolgok, és mégis a dolgok létét csak fogalmok és eszmék által értjük meg. Tudalmunk nem csak realis dolgokra és létre vonatkozik. Így a tiszta mathesis nem realis dolgokra és létre vonatkozik; mert a tért és időt nevezhetni-e realis dolgoknak? — Ha esmeretünk első felébresztetését realis dolgoktól és léttől, vagy az az ezek hatása által előidézett érzésektől veszi is; de ezektől függetlenül is tud magából gondolatokat construálni. Kánt elismeri, hogy esmerésünk tapasztalással kezdődik; de távol van attól, hogy csak a tapasztalást fogadná el.“ Hogy a tapasztalatok körüli nyomozódást is egy részt az ész törvényei verificálják, azt B a c o és követői is megengednék. Lásd L e w e s A r i s t o t t l e 65 s köv. lap.

leme megváltozott, hogy ezek collegiumokból, egyházi tanintézetekből világiakká lettek, vagy a teljes elvilágiasodás útján elég gyorsan haladnak elő. Már föntebb érintettem a dolgot történelmileg; most nem kell sokat mondanom hozzá. De nézzük. Nyolczvan év óta csatolgtjuk hozzájuk a jogi tanfolyamot: ez csak nem seminarium vagy collegium!? Husz és több év óta kezdjük benne az egyenruhát, a benlakást eltörölgetni, a legatiókat a presbyteri rendszer elvénél, az általános papságnál fogva bölcsészettanulóknak, joghallgatóknak is adogatni, — a joghallgatót és hittanulót egyféle törvények alá vonni; ez az egyházi elem világiasítása; — tapasztalásból tudjuk, hogy nem az ellenkazo. — Lassanként eltöröltük a „kegyes királyi parancsolatok“ hatályát, melyek a bálákat és színházat tiltják vala: ez sem seminarium-alakítás. Csekélységek is sokat mutatnak; néha ezekből ítélhetni legbizonyosabban a hajlamokat. — A collegium nevezet eltűnt, minek eredeti jelentménye: zár tk ör ü t e s t ü l e t; helyébe állott e nevezet: főiskola. S nem „n. n.—i ref. főiskola,“ hanem „a reformátusok n. n.—i főiskolája.“ Tehát iskola, melyet reformátusok tartanak fen, de nyitva áll minden confessiónak. Ez megint nem seminariumi elv, midőn az angol Oxford és Cambridge maig sem graduáltak egyetlen egyet, ki a 39 czikket alá nem írta. Ez a confessionalis jellem, s a seminariumi sajátság módosítása; mert valljuk meg, a tanár, a főiskolai előljáróság kissé alkalmazni fogja magát a nem protestans hallgatóhoz. Egy prot. tanár szóba hozta, és közfigyelmet érdemlőleg fajtegette, hogy a matematika és természettudományok tanára confessionalis minőségére főiskoláink választói ne tekintsenek, s ez valóban a tudomány tekintetéből igen üdvös dolog volna. — Többen mondják, hogy főiskoláink tanárai egy vonalon állanak az egyetem tanáraival. S aztán azt is sejtethjük, hogy viseletünk, szokásaink is eléggé világiasok; mert hiszen orvosok, ügyvédek, mérnökök, s effélék vagyunk. Mind ez arra mutat, hogy főiskoláink nem domesticum institutumok akarnak többé lenni, hanem a XIX. század nyílt levegőjének ajtót, ablakot nyitni, — nem zárt körben, s magányban, hitfelekezeti czélokra tanogatni, hanem kilépni az élet legnyilvánosabb terére, és szolgálni többé nem egy vagy két hivatalnak, hanem a szabad tudomány minden érdekének. Ide mutat, hogy a theologiai orthodoxia egy kardcsapás nélkül megadta magát minden iskolánkban, s a leendő lelkészek, és theologusok teljes világiassággal neveltetnek.

Nem tudok példát más országból arra, hogy hitfelekezet, mint ilyen, efféle szabad intézetet állított volna, s tartana fen, inkább arra, hogy a tudományok középkori zárdafalak s egyházi tanulmányok korlátai között tartatnak, a világ egyik legprotestánsabb népe körében. Mi ugy cselek-

szüink, — s hogy egyházi társulat létünkre az államnak és társadalomnak úgy szolgálhatunk: az szerencsénk és dicsőségünk.

A mi iskoláink ilyen irányu fejlődése, ha mellette megtartjuk a lelkes-képzésnek komoly jellemét is, nem kétkedem kimondani, nagy szolgálat a hazai tudományosságna, az evangyéliomi keresztyénség által megerősödött szabadság szelleme itteni megalapítása, s innen tovább terjesztése ügyének. Elöttem nem álom, hogy a magyar nemzetnek hivatása van keleti Európára hatni, tudományos miveltés, szabad szellem s hozzá teszem, protestans szellem által. De ha annyira nem terjeszkedünk is, hogy mint egykor urai, úgy most tanítói legyünk némely szláv és oláh tartománynak, de igyekeznünk kell, hogy a jótékony művelődési hajlam áthasson tőlünk azon honosainkra, kik szellemileg alattunk állanak. Ez pedig csak az által történhetik, ha iskoláinkból, irodalmunkból, szellemi életünkől minket becsülni, magokat képezni megtanulják.

Ily nevezetes tüzhelyeknek vélvén iskoláinkat, természetesen óhajtánunk kell, hogy ezekben az ujkori műveltség alapjául szolgáló, és a kor szellemét mozgató tudományok (általában bölcsészetieknek nevezttük) minél nagyobb erővel, s az idő érdekeihez képest taníttassanak lehetőleg úgy, mint a külföld jelesb egyetemein taníttatnak, tehát nem a collegiumi tanfolyam szűk medrébe zárva, s nem elavult érdekekhez szabva. Ha megnyitottuk iskoláinkat az ujkori szellemnek, eleget kell e czélnak tennünk. Ha főiskoláknak nevezzük, ilyenekké kell alakítanunk, — zárt intézetekből nyiltakká, régies neveldekből olyakká, melyek a XIX. századnak tanítsanak és képezzenek. A főiskola nevezet értelmével tévedésből játékot ne üzzünk. A gymnasium feletti intézet más nem lehet, mint egyetemi tanfolyam. A név változhatik, a dolog ugyanaz marad. E stádiumon csak tudományos oktatás adatik, s ugyanazon foku, irányu bánásmód alkalmazandó nálunk, mint másutt. Ellenkezőleg azt hitetnénk el, hogy ifjaink ugyanazon életszakban éretlenebbek, képezetlenebbek. Ennek bevallását pedig nemzeti önértetünk tiltja, de semmi ok vagy körülmény sem is kívánja.

De egyetem, egyetemi előadás: nagy szavak, a melyekre gondolni is ábrándos, főiskoláinkat egyetemekké tenni hiu képzelgés.

A t. olvasó, ha szives lesz figyelemmel kísérni, nem fog az egyetem nagy nevének fenakadni, sem e névtől, mely nagy, s szerénytelen hangzása, függeszteni fel főiskoláink reformját. Most az egyetem szükségességéről néhány szót.

Sokan azt vélhetik, hogy az a feladat, melyet előbb említék, s melyet, hiszem, sokan beláttak már régebben, teljesíthető lesz, ha a pesti egyetemet újból rendezik, gyarapítják, talán protestans hittudományyal, prot. egyház-jogi, történelmi stb. tanárokkal erősítik, szóval egy kül-

földi, talán paritativ egyetem állapotába helyezik. De gondoljuk meg a helyzetet. Magyarhon és tartományai tizenöt millió lakosának ez egyetlen egy universitása van, oly nagy confessiói s nemzetiségi különbözős mellett. Ez egyetem az ország fővárosában! mely minél inkább kezd világvárossá lenni, annál kevésbé lesz alkalmas arra, hogy az ország minden részéből magához vonja, s magában ellássa a tudomány kedvelőit. Mert ezek nálunk, legnagyobb részt a kevésbé tehető közép osztály gyermekeiből válnak, — azon osztályból, mely megtartotta, s megtartja a nemzetiséget, melynek felsőbb műveltségre hajlama, vágya, s igénye van, de annak megszerzéséhez anyagi tehetsége nincs. A nemzet összes szellemi erejét összpontosítani, s mintegy felhasználni, egy tudományos intézet kevés; de a magyar élet sokszerűbb, érdekei különbözőbbek is, mintsem azt ekkép központosítani lehetne, s kellene. A hazai történelem könnyen megmondja, miért kell némely vidéknek némely városnak, mint meg annyi véderődnek a tudomány bástyaival is erősíteni. A magyar nép és társadalom ismerete megtanít, mily üdvös az, ha különböző vidékeinknek, saját körükből válnak lelkészeik, s más szellemi vezetőik. A protestáns főiskolákra szükség volna, ha nem theologiai intézetek volnának is. S csak az maga, hogy ezek az autonomikus egyházi testületek védelme alatt állanak, hogy ezek alapja nem kormányi kegy, nem kegyúri jóakarát, hanem a közvélemény, a magyar reformált nép isten és hon iránti szerelme, s lelki szabadságvágya: nagy fontosságúvá teszi ezek fenállását, mérhetlenné hatásukat, legfőbb tisztükké virágoztatásukat, és így gyarapításukat is.

De mostanában nem remélhetni több egyetem feiállítását sem, — noha a kolozsvárinak némi előnyei volnának, s a multból fenmaradt igényei is. Mert anyagi erőnk nem egyhamar lesz hozzá; az állam is, mint hivatalos nyilatkozatokból sejtethni, inkább iskola-alapítási szabadságot kíván engedni, mint állami iskolákat alapítani. — mi egyébiránt még sokszoros és több szempontból teendő megfontolást kíván.

Prot. e g y e t e m állítására, kivált régi tanintézeteink helyén, még kevésbé gondolhatni. Nem a nevezet miatt, melylyel visszaélnek külföldön is, — nem is a külterjedség miatt, melyre nézve főiskoláink a német-honi, sveiczi, hollandi és skót egyetemek közül nem egyet-kettőt meghaladnak; hanem bensőleg hiányzik a legfőbb, minélfogva ama magas eszmétől és névtől egy ideig tartózkodnunk tanácsos. Csak főiskoláink belszerkezetének, az eddigi anyagi erőkkkel, az eddigi alap és jellem lényegben fentartásával teendő javításán kell igyekeznünk, — de ezen oly buzgósággal, a mily igaz, hogy a magyar prot. főiskolai ifjuságnak, a legfőbb ismerettárgyakra nézve, egész tudományos pályára s életre, a gymn. oktatással beérni, — a tudományos okulás valódi módjával, a tud.

mélységekkel meg sem ismerkedve, tudományos pályán élni, — gymnasiumi tanároknak a gymnasium által képeztetni, — általában a főiskolai és középoktatás mostani hibás állapotának tovább fenmaradni; előzményeinkhez képest visszalépés, autonomikus helyzetünkre s eddig elfoglalt tudományos állapotunkra nézve mélyen szégyenítő lenne.

Kivált pedig két dolgon kell segitnünk, — két intézkedés által az egyetemhez közelitnünk. Egyik a tanítási mód javítása, másik a mérsekelt hallgatási szabadság behozása.

III.

Az előkészítő, tudományos, vagy gymnasiumi tanfolyam általános alapot ad, némelyek szerint minden, mások szerint csak a szorosabban tudományos oktatásnak, tehát a technicaiakat kivéve, a többinek mindnek. E tanfolyam kénytelen az emberi ismeretek minden, mások szerint csak legfőbb s a nevelésre és előoktatásra leghatályosb ágaiból, minden esetre sokféleből adni tanítást, az ifju korhoz, az oktatási pálya terjedtségéhez képest röviden, összeszorítva, vagy mint mondani szoktuk: rövidletesen (compendiose). Ez máskép nem lehet. De a felső, vagy akadémiai pályán egyedül compendiumok által adni oktatást, akár a szakismeretekben, a melyekből valaki, köz nyelven szólva, élni akar, akár azokból, melyek ezek mellett felsőbb célokra választatni szoktak, céltalan és sikertelen. Collegiumokban, seminariumokban ilyesmi türehető, s kivételesen fordul elő a legujabb külföldi egyetemeknél is. Mert amazokban a nevelés, az ezzel együtt járó erkölcsi kényszerítés, a megszabott képzési cél és idő a teljes széttekintést, és így az egész tudományos térnek szabad áttekintését nem engedi meg, vagy legalább arra el nem vezethet. Ily intézetekben csak átfutva, dióhéjba foglalva adhatnak egyet és mást, kivált a mellékeseket, — elvekkel, egész életre megtartandó dogmákkal, mint megannyi tudományos hitformákkal akarják felfegyverezni az elmét a hivatalos élet céljaira. Hogy pedig külföldi ujszerű egyetemeknél is fordulnak elő rövidletes előadások, az mint említünk, kivételesen, azaz, főképen a gyengébbekért, az önállón s fensőbb célokból tanulni nem képesekért, s nem a valódi tudományosság, hanem az élet mechanismusa kedvéért történik. De a külföld legjelesb tanfériai, mint Grimm Jakab, Humboldt Vilmos, a berlini egyetem lángelmű tervezője, Raumer Károly és többen az egyetemi oktatás teljes sikerét az önálló és mélyen tudományos szaktanulástól várják.

A szabad, a protestantismus által szabaddá lett felső oktatásnak

minél nagyobb tért kell elfoglalni, amál inkább törekedni kell a felső oktatás ama legfőbb, mondhatnám egyedüli céljára, az önállóságra, Baco szerént az igazság feltalására; tehát annál kevésbé lehető a gymnasiumi tanítás rövidletes voltát átvenni, fentartani. — ilyennel elégitni ki a tudomány-szomjat, ilyennel bocsátni tudományos pályáta a tanítványokat.

A rövidletes tanítás az emlékező tehetségre támaszkodik, s csak kicsinált elveket, igazságokat, dogmaticus merevségben adhat a tanuló elé. Arra nem lehet ideje, hogy lassu léptekkel járjon be oly nagy tért, milyen előtte áll, — hogy megállapodjék a fontosb tárgyaknál, hogy azok vizsgálatában mélyre hasson, hogy azok tanulmányára, részletesen kiterjeszkedjék, hogy egyik másik tudományos tétel eredetére, történetére, fejlődésére nyomozódva elvezessen. Valóságos vasúti haladást tesz, mely mellett annyi idő is alig jut, hogy a megállapodás perczeiben így kiálthassunk: mily szép vidék! — arra pedig épen semmi, hogy a szép vidék részleteit, a magasztos épületek architecturáját, a hegyek s völgyek geologiai vagy geognosiai értékét nyomozhassuk. Utazás, melyben, mint a közmondás tartja: nem látni az erdőtől a fát, az egésznek alakjától a részek érdekességeit, — nem is sejtetni az itt-ott rejlő kincseket, az ismeretek szökponyjait, forrásait, melyeket a sebes haladás, a futólagos áttekintés teljesen elzár szemeink elől. Micsoda tudományos oktatás lehet p. o. az, mely a bölcsészet történetében Plátónak, vagy Aristotelesnek 3—4, Spinozának egy-két lapocskát szentel, — mely a polgári történelemben nem érkezik szólni az ángol forradalom benső mozgató rugóiról, vallási, társadalmi és egyéb hatásairól, — mely az irodalom történetéből egy kis grammatico-poetica tanulmányt csinál.

A felsőbb tanítás ilyen intézésének addig volt helye, mig hittudós képzése volt a cél, minden egyéb tudomány tanítása csak ehhez szolgált eszközül, — mig a társadalomban s a tudományos világban a munkafelosztás szükségessé nem vált, mig a tanuló emberek kicsiny száma kívánta, hogy egyesek minden irányban eleget tegyenek, s mig azt hitték, hogy a jogász, a törvényhozó és egyéb is életpályájára önálló tudományosságot nem szükségel, s az ismeretek rövidletesen betanult tételeivel is beéri. Ma a tudományos nyomozások végtelenül kiterjedtek, végtelenné tették egyes tanosztályok körét is. Bármely szakbeli embernek elég saját terét járni fel, önmunkásan nyomozódva. Ennélfogva válnak a tudományos szakok is többfelé. Az orvosok egyes szervek megismerésével s gyógyításával kezdenek foglalkozni. A technicusok többféleképen osztályozzák magokat. A nyelvészek egyes nyelvek vagy kisebb csoportok nyomozását teszik életcéljökká. De aztán nagyobb sikerrel is munkálnak;

sőt mondhatni, hogy csakis az ily kis téren de mélyre ható tudománynak van a jelen századhoz méltó eredménye.

Az ismeretek ily eldaraboltsága talán magával hozza az emberi szellem egyoldalú fejlődését. Ez meg talán társadalmi ferdeségeket okoz, az egyéniség öntudatával az emberi önállás, erő, akarat, hazafiaság és humanitás gyengülését, e miatt a politikai és társadalmi centralisatio és absolutismus elhatalmazását. E miatt kell, a mennyire lehet, az elemi és közép oktatásban az emberi elmével a fejlődés több irányát megkísértetni, s lehetőleg megerősíteni azt a minden emberre tartozó u. n. humán ismeretek körében, előkészíteni hogy idővel szaktanulósága mellett is ember és hazafi maradjon, s esmeretek szerzésén kívül érezni, s nemesen élvezni is szokják. E miatt kell az embert minél tankedvelőbbé, és tanulásra minél képesebbé tenni, e végre kell a gymnasiumi pályát nagy erélyvel, minél huzamosabban, s többfelé, de nem sok felére terjeszkedve folytatni.

De mi itt a felső oktatással foglalkozunk, s ez szaktanitást ad; a mellett csak lehetővé teszi, legfelebb ajánlja a más iránybeli vagy általánosan emberi tanulmányok tárgyalását. Mi e szempontból s e stádiumon rosszaljuk a rövides tanításmódot.

A rövidletes tanításmódnak szomorú következményeit belátni a tapasztalásból. Nem akarok, nem is tudnék mindent elmondani. Ha az az ugynev. magyaros polyhistoria, általános lángelműség, az önmagával meg elégedett korlátozottság, a tekintélyek ignorálása, az általán elfogadott tételek elleni jogtalan ellenzés, s a tehetetlenség gyakori kórjele az ellenmondási viszketeg, mint sokan állítják, nálunk csakugyan létezik, tudományos körökben is mutatkozik, s tudományos közszellemet létre jöni nem enged: ez egyedül a futólagos tanulás gyümölcse lehet. — De vannak erősebben szemügyre vehető balkövetkezések. Ezek közt első helyen áll az ismeretek felületessége, mely miatt papunk, orvosunk, mérnökünk kerül elég, de hit-, természet-, s mennyiség tudásunk kevés. A rövidletes tanulás dogmatikus mivoltának, önelégülést okozó hatásának eredménye a tudomány kedvelésének hiánya az életben, mely pedig a sajátlagos iskola. Ezt nem szükség hosszan bizonyíthatnom. Szánláljuk meg hány vevője találkozik egy a tudomány mélyére ható, de nem szorosán a szakpálya routinejához tartozó tudományos munkának, például egyed-iratnak, — nézzük el, mily alapossággal, mily ismeretkörrel, s mily emelkedettséggel fejtegetik embereink a kor kérdéseit, összevetve külföldi folyóiratok megfelelő cikkeivel. Mint ignorálja a magyar írói kar, s miatta a magyar olvasó közönség is a kor legnagyobb kérdéseit, p. o. a Comte-féle positivismust, a Buckle- és Steinthal-Lazarus-féle történetnyomozási irányt. — Nézzük el, mily mohósággal adják magokat

tehetségesebb íróink a belletristikai vagy journalistikai iparüzletre. — S azon tudományos tárgyú tárcza-czikkcekből, folyóirati csevegésekből, melyek szentlényekben s folyó iratainkban megjelennek, mi marad fen ha belőlök az átvetteket kivesszük. Mindez azt mutatja, hogy nálunk a termelés (ez ide jó szó) sokat ad, de csak gépies munkára, s jót igen keveset. — Megvallom, én ebben főiskoláink fogatkozását látom mindenek felett okolhatónak, a rövidletes tanulás rossz hatását, az ott megszokott felületesség, mindenhez értés, semmit nem értés kifolyását. Egyszersmind megjegyzem, hogy nemzetünk egykori háboruit, ujabbkori politikai küzdelmeit tudományos gyarlóságaink mentségül sok külföldi jó akarónk, például egy némely angol, ki közelebb hazánkról irt, éppen nem hajlandó elfogadni.

Mert ama rövidletes tanítás mindent megizlettetvén velünk, elhitheti hogy mindenre képesek vagyunk, rövidlátókká tesz, s a be nem látott tért elfeledteti, mellőzteti s nem létezőül tekinteti, s ha egy némely ismeretre vagy tudományra megtanít is, de tanulni, a szó valódi értelmében meg nem tanít, meg nem szoktat. Hány embertől hallani ezt a panaszt, hányon látjuk hogy éppen e miatt habozott a tudományos élet útján, elvesztette az igazi czélt szeméi elől, nem fejlődhetett ki semmi irányban, nem gerjedt fel nemes szenvedélye semmi tárgy iránt, s így jó tehetségei mellett is irodalmi üzérkedésre, tudományos műkedvelésre vagy éppen szeszélyes és elvtelen tudós különözködésre adta magát.

Innen a sajtósági ellenmondások szellemi életünkben. Hány követője volt és van Hegelnek, a nagynevű de érthetetlen és hatástalan bölcsésznek Angolhonban, Franciaországban? nehezen annyi ott 30—40 millió lélek s a tudósok ezrei mellett, mint a mi parányi körünkben. — Hány oly ábrándozó találtatott ama nagy művelt országokban, mint nálunk csupán a nyelvtanra nézve? — Itt a XVIII. századtól fogva egész sorát találjuk a pasigraphia, pasialia tervezőinek (Kalmár Gy. Kys, Pázmándy, Réthy, Matusik, Smáics egészen K... Frigyesig) s a magyar nyelvet innen onnan származtató s annyira makacs lángelméknek. Volt-e ott annyi körnégyesgítő, örök mozgony feltaláló? Ez annyira ment nálunk, hogy mint látjuk az Akadémiának egy határozatot kelle hoznia, minélfogva a körnégyesgítésről, örökmozgonyról stb. írott munkák eleve elutasítandók. Mindez kétségkívül, ha egyrészt a philosophiai tanítás avultságának, másrészt és nagyobb mértékben a rövidletes tanítás tudománytalanságának boldogtalan következése. Nem adja ez a tehetségesb, a szabadabban s fentebb szálló léleknek a kellő irányt, nem köti le komoly vizsgálódás által. Átrepít az emlékező tehetség gözerejével mindenféle tájon, a nélkül, hogy az ész lábain, önerőnkön járnai érkeznénk, vagy megkísérhetnénk. Foglalkodtatja a legalsóbb tehetséget, az emlékezetet, eltompítja a legfensőbbet, az észet.

A futólagos tanulás szüleménye lehet tespedt és tudománytalan életünk, kivált némely osztályoknál. Erről szólhatnának egyházi, iskolai lapjaink, melyek rinnázkodva tengetik életöket, vagy idő előtt dísztelen halnak el. A főiskola leginkább rövidletes és fegyelmi segélyre szoruló tanítása mintha csak terhet tett volna ránk, a tudomány iránt vágyat s mi legtöbb, önbizodalmat nem gerjesztett; a tanulást életszükséggégé, kedvelt foglalkozássá tenni nem iparkodott; ha aztán papi s egyéb censuráinkat letéve, partra szállottunk, nagyot lélekzünk s élünk a tespedés gyönyöreinek. És a seminariumi, vagy rövidletes tanításnak vannak igen kellemetlen függelékei, melyek ellen méltán zugolódnak az ujtás óhajtói. Ilyek a heti, félévi censurák, ismétlések, nyilvános és egyéb vizsgálatok, calculus-adás, gradus-csinálás stb. Mindezekben a bírálati mérv alig lehet más, mint a könnyvékülözés, vagy emlékelés. Maga a tanító sem képes ítélő tehetségét használni ezek alkalmával; emlékező tehetségére támaszkodik, az emlékező tehetség készségét, fogékonyságát ítélheti meg egyedül. Más tehetségnek nem igen adatott munka, nem igen lehet nyilatkozni, sem tanulás sem felelés közben; mert arra sem tanítónak sem tanulónak idő nem hagyatik. A heti és félévi vizsgálatok s a többi mütétel kínait, egyszersmind rosz eredményeit, legmagasb fokra emeli a közvizsgálat. Kinos ez a magas törekvésü tanítónak¹⁾ és tanulónak. — Emennek mert igazságosan nem ítélhetik, amannak, mert sanctiót ad amaz eljárásra, mely a közészerüséget, a külső ügyességet koszorúzza, a silányságot leplezi és elbizakodtatja, a kítünöséget s önállást nyügözi és elnyomja. — Nehány év előtt vita folyt e dolog felett s pedig iskolai irodalmunkban. Hisszük, hogy ez ügy ismét előkerül, de más eredményel. Most itt csak azt jegyzem meg, hogy a prot. főiskola termeinek, szintugy naponkénti előadások, mint szigorlatok idején nyitva kell lenni, nem csak előljárók, hanem mindenki előtt. A tanítót pedig előadásából, a tanítót colloquiumon sokkal inkább megismerhetni, mint ama nyilvános ünnepélyek alkalmával, melyeken a tanító is hihetően általöltözve jelenik meg, a tanuló is óvatik a nyilvános megítéltetés kedvetlenségéi-

¹⁾ Volt a debreczeni főiskolának egy nagy emlékezetü tanára, épen oly kítünö az u. n. exact tudományokban, mint nemes humanista, s magas irányu bölcselkedő az emberiség sorsa felül gondolkoztában. Sem fogékonyabb, sem lelkesebb előadása tanárnak nem lehetett. Sem önálló gondolkodásra, kedvvel, könnyeden tanulásra nem birt vezetni inkább senki. De könnyvékülözni s könnyvékülöztetni nem tudott és nem is akart. Azon segéd eszközökkel sem birt, melyek a könnyvékülöztetést tényezik, a melyek közül elsők a tanítói fesz, a parancsoló hidegség stb. Így történt hogy tanítványi nem tanultak, s nem tudtak; ő maga pedig a nyilvános vizsgálatokon kénytelen volt Heltjeit előtte tartani, s tanítványit azokból igazítani. — Elítélték hogy nem tud tanítani. Gymnasiumi tanító lenni nem tudott; ezt képzettsége s hivatása nem engedték. S lett sikertelen, zaklatott, elkeserített akadémiái tanító!

től. — Ha pedig csak az a cél, mint némelyek mondták, hogy a tanító egyéniségével, a tanulók magatartásával a közönség ismerkedjék meg: azt nyilván tartandó akármely szavlati vagy efféle actus is megtehető, — milyen még most is divatozik Angolhon, Németország némely iskoláiban, — divatozott pedig főkép egykor a jézsuitáknál, hogy eltakarják a száj- és taglejtés remekléseivel a lélek és szív ürességét és a realis tudalom hiányait.

A többi neme az iskolai vizsgálatoknak, a mint ma divatoznak, hasonlóul czélszerűtlen. Nincs ezeken mód másra, mint az emlékezési ügyesség kiismerésére. Nem lehet itt kiismerni a tanuló lelkének valódi állapotát, szellemi gyarapodását, — nincs idő és mód, hogy a tanulót a betanult szók gyors folyamában megállapítva, az önhitt tudás vesszőparipájáról leszállítva, amugy szellemi pongyolájában, természetes egyszerűségében vizsgáljuk, megtudjuk, mily széles alapot vetett ismereteinek, hogy kötötte össze az illető tanulmányt egyéb ismereteivel, mit vett át, mit ért fel ön eszével, — mit remélhetni felőle, mily irányban kell mérsekeltetnie s elősegítettetnie. — De a tanuló maga sem bírja magát összemérni tanítójával a számot adni magának arról: mire haladt, miben maradt el, — mennyit bír meg s merre irányozza tudományos haladását.

A felsőbb oktatásban is szükséges — és ebben nagy tekintélyek állnak mellettünk — még pedig mellözhetlenül, a tanár és tanulók érintkezése. De ezen érintkezésnek nemesbnek, érett emberekhez méltónak, nem disciplinaris eszközök, calculus, iskolai büntetések által kicsikartanak kell lennie.

A vizsgálatok mellett, az angol felső oktatás-rendszer példájától vett erősség, ha a dolgott kissé közelebbről tekintjük meg, ömmagától elenyészik.

Mindkét dologról, a rend kedveért alább szólok.

IV.

A seminariumi vagy collegiumi tanítás-rendszert a kényszerített hallgatósi rendszer egészíti ki. A tanuló, ki theologusnak, vagy jogásznak, vagy bármi egyébnek készül, hallgatni tartozik némely tudományokat, bizonyos megszabott rendben és időben, — és mivel a tudomány időnként gyarapodik, az esmeretek több ága, osztálya vétetik fel a tanfolyamban s tétetik kötelezetté. A tanuló terhe e szerint, mindinkább nő, — viseli az a múlt és jelen minden ismeretkincsének terhét. Mi csak rakjuk, rakjuk reá, míg a mérték, t. i. az óraszám, a nappal 10—12 órája megbírja, míg ebből jut valami a nyilvános tanuláson kívül

az alváásra és evésre is. Az ember fejét úgy tekintjük, mint bizonyos térfogatu edényt, melybe még mindig fér. Okaink tiszteletre méltók. — „Mai időben theologusnak kell: kémia! Hogyne az istenért, ez a XIX. század legnagyobb réményü tantárgya!“ — „De kell geologia, geognosia, annyiival inkább nevelés- és oktatástan, — végre gazdaszat, erdészet, baromorvoslás stb. is!“ Igy aztán a cursus, nemcsak kényszerített, hanem megterhelt is lesz. A megterhelt tanulónak aztán, természetesen el kell undorodnia attól, a mivel kedve s életcélja ellen agyon terhelték. Innen az a szenvedőlegesség jobb tanítványokban, innen a teljes sikeretlenség a gyengébbeknél. E sokfélének kötelezett tanulatásában dicsőséget keresnek ma is sokan; lehetne is, ha édes ábrándunkból oly keserűen nem ébresztenének fel az — examenek eredményei.

Más országokban nem így van. Talán azoktól tanulhatnánk. Lásuk, hogy van.

Az újabb idők iskolai emberei tapasztalásból látták által, hogy ily kényszerített állapotnak, tudományos és erkölcsi, vagy tán általában szellemi dolgokra nézve é r e t t e k nek elismert emberek irányában, nincs sem jogosultsága, sem sikere. A nagy közönség vagy a köznép kényszerítés, megszabás, vizsgálatok nélkül halad előbb a szellemiekben, tökéletesíti magát, szerez ismereteket. Az erkölcsiség, művelt országokban, mindent összevetve alább nem száll; noha sem pelengér, sem számaron lovaglás sem egyéb ilyféle nem divatozik, sőt némely hazákban még a halálbüntetést, egykor az államok fentartó oszlopát is kezdik eltörölni. Általában nevelés és szoktatás által kívánnak már ma s nem kényszer és visszatörítés által a szellemiek érdekében hatást tenni. Igy a felső vagy tudományos oktatást is szabaddá kívánják tenni; a hallgatandó tárgyakat és azok rendét s idejét kényszerítőleg nem szabják meg, hanem az állami és egyházi hivatalokra készülők irányában erkölcsi kényszerítést csak úgy gyakorolnak, hogy mindenik szakra nézve a pálya kezdetén hivatalos vizsgálat alá vétetik az arra lépendő. S ezen eljárás-módot azon tapasztalás igazolja, hogy Németországban, hol divatozik, a tudomány ügye épen nem hanyatlott, a valódi tudósok száma épen nem fogyott meg, mióta ez a hallgatási szabadság az egyetemeken általánossá lett

A két eljárás közt, már az eddigiekből is sejthetni, végtelen nagy különbség van. Amazt a szakpályához közelebről távolabbról szükséges minden tanulmány, a fentebbiek szerint compendiumokká foglalva betanulni kiszabatik, félévenkénti s több vizsgálatok által számon vétetik, a jótétemények s fegyelem — mint utolsó argumentum által beerőszkoltatik. Itt kijelölik a tudnivalók minimumát, felnyitják a hallgató termek ajtóit mindenki előtt, hűtetszésére bizzák minden hallgatónak mit választ, mi eszközökkel kíván a tudva levő célhoz jutni. Mintha így szól-

nának; jer és vedd a mi lelked hajlamával leginkább megegyez; de gondold meg, hogy első az, mi után élni akarsz. Ha majd évek során vetted azt a mi tetszett s úgy a hogy tetszett, jelenj meg ott, hol megbízatást kívánsz nyerni, az egyháznál vagy államnál. Itt megvizsgálnak a reád nézve sarkalatos dolgokból, — de csak is azokból; a többire nézve legyen censorod ama legnagyobb ítélő bíró: az élet, a közvélemény s mi ennél nagyobb: tulajdon lelkiesméreted! — Azt hiszem érett emberrel csak így beszélhetni. — Amott az ember csak eszköz, itt már cél gyanánt vétetik. Ott az intézet alapítóinak, vagy fentartójának s jelenkori vezetőinck nézeteihez alkalmazkodás; emitt saját oktára hagyás, az egyénies fejlődés, az önmunkásság szabaddá tévése. Amaz zárdái, emez nyílt életben és életre készítés.

Hogy melyik jobb, még biztosabban megítélhetjük, ha nyomosabban széttekintünk.

Az egyetemi ifjuságnak Némethonban már a középkor is nevezetes társulati jogokat adott. De a hallgatási szabadság csak a közelebbi időekben gyökerezett meg, s nem csekély küzdés után. Maig is vannak a prot. németeknek theol. seminariumaik, melyekben ama hallgatási szabadság eléggé korlátolva van. De a mit sajátlag főiskolának hívunk, az teljes hallgatási szabadságot élvez, mindamellett is, hogy a jogásznak, orvosnak és theologusnak az illető vizsgálatokra a szükséges tanokat szabály szerint tanulni, s e végre kiadott tankönyveket használni multhatatlan, bár nem iskolai kötelességek. Ez a szabadság okozza egyik, hogy Némethonnak tanárai és tudósai csaknem minden szakban első ranguak, s mondhatjuk példányok, Nagy-Britannia, és Francziahon előtt is. A német egyetemi rendszer ezen oldala főképp, melytől a conservatív ángolok irtóznak ugyan, de melytől a szabadelvűek, s ott germanoknak gunyoltak Oxford és Cambridge elavult rendszerének, javulását várják. Mily önérzettel magasztalják azt a németek legnagyobb emberei, feltünő példáit találni többek közt a szintoly nagy és szabadelvű ember mint nagy tudós Grimm Jakabnál (*Kleinere Schriften*. I. 236—42.) Raumer Károlynál (*Geschichte der Pädagogik* IV. 220 stb.); — Schmidt Károly, a nevelésügy általános történelmének nagy érdemű írója röviden így szól: (*Gesch. d. Pädagogik* IV. 537). A német prot. egyetemek, melyek a valóságos főiskolának legteljesebb képei, a meny nyiben a tanulmányt nem gépiesítik, tanítóknak és tanulóknak nagyobb szabadságot adnak, holott a r.kath. egyetemeken, valamely facultásba iratás előtt a philosophia studiuma áll, az ángol egyetemek pedig a nyilvános és rendes tanárok előadásaira keveset adnak, a tudományos ismeret-szerzés középpontjai akarnak és tartoznak lenni, — mint ilyenek a tudomány minden ágát befoglalni, a tanárokat és tanulókat sz a b a d

szellemi érintkezésbe helyezni. Egyik lényeges élet-feltételök a tanítási szabadság, melynek igénye az, hogy minden tudományos irány és meggyőződés jogosítva van magát tolmácsolni. De a tanítási szabadságot csak a hallgatási szabadság egészíti ki, ez szerez annak hatást, hogy t. i. a tanuló megválasztthassa, mily előadásokat mily rendben kíván hallgatni. Ennek felel aztán meg az életben a társalkodási szabadság, hogy a jog és erkölcsiség korlátai között életmódjukban, szokásaikban, érintkezéseikben magok eszén járjanak, s jellemök ezáltal képződjék.“ — Tovább megy Grimm J. az említett helyen (239—240 l.) Roszalja a vizsgálatokat, kevésbé a leczkén megjelenés kötelezését; de teljesen szabaddá kívánja tétetni még a hivatali kellékek daczára is a tanválasztást. Többek közt így szól „ártalmasok a mellőzhetetlen tárgyak hallgatása ügyében kiadott rendeletek, melyek által másféle tárgyak közönyösekké vagy szükségtelenné tétetnek. Egy tudomány sincs helyén belső szükség nélkül. A tanulót szabad választásában a példa és a tanári tekintély nyilvánulásának, s hatásának kell átengedni. A tanári tekintély pedig nem erőszakos, hanem magától nyilatkozó és kiérezhető legyen. Az embernek joga van ahhoz is, hogy olykor rest lehessen, vagy ilyennek látszhassék, hogy haladjon a mint neki tetszik, s tanítója választásában s önhajlamában is csalódhassék. Ez az ő dolga; más ne erőltesse.“

Ily értelemben szól R a u m e r K. is, fentebbi munkájában, hol maga és S a v i g n y, a híres jogtudós és államférfi szavaival nyilatkozik nem csak az egyetemi kényszerített hallgatás, hanem a jogi és egyéb cursusok elé bocsátott bölcsészeti tanfolyam ellen is. Többek közt így szól S a v i g n y (228 l.): „Dicséretes célja van annak, hogy a tanulók bölcsészeti tárgyak hallgatására köteleztetnek, hogy annál teljebb kiképztetést nyerjenek. De a hol e ezélra kényszerítőleg, s a tanuló tulajdon hajlamával ellenkezve munkálnak, ott semmi mást nem eszközölnek, mint azt, hogy nemtelen játékot üzvéen, értéktelen bizonyítványokat adnak ki, külső látszatra, csak azért, hogy a kelléknek külsőleg elég ténssék. Szellemi közlekedés, épen nem érhet sikert, ha legkisebb külső kényszerítés járul is hozzá.“ Ehhez R a u m e r teszi: „Nem lehet eléggé figyelmeztetnünk oly akadémiái intézkedések ellenében, melyek a roszt gátolni akarván, a jónak ártalmasok és veszélyesek. Így kényszerítnek néha hitvány egyéneket a szorgalom szimlésére, holt, farizeusi munkálkodásra, mi által a jobbak valódi és élettelmes szorgalmát és sikeres tanulását semmisítik meg.“ Nagy figyelemre méltó szavak, s nem egyedül a némethoni tanintézetekre, s azok növendékeire illők.

Ezek szerént a német egyetemekben csak kevésbé mérsékelt hallgatási szabadság uralkodik, melyet legjobbjaik azok legfőbb előnyének

tartanak, melytől bármily keserű tapasztalások miatt sem állanának el. Ezt csak az életnek szükségletei korlátozzák, a mennyiben nem annyira az iskolai felsőségtől megszabva, mint az ifjuság önmaga által felösmert érdekétől szükségeltetve, csakugyan alakul a tudományokra nézve bizonyos sorozat és rend, melyet felsőbb megszabás vagy előírás nélkül is többnyire megtart a hallgatóság nevezetes része.

Ily formán van a dolog Francziában is, melynek egyetemi oktatásáról azonban külön szólni azért felesleges, mert ott új és eredeti jelenségekkel nem találkozunk. Azért méltatják kedves figyelemre Schmidt K. Nevelés-történelmében, és Schmidt nagy Encyclopaediájában.

Nagyobb figyelmet érdemelnek Angolhon egyetemei. Ezek, kivált első tekintetre, a németek teljes ellentétét képezik, e tekintetben is. Azért rólok Huber, Voigt, Wiese tüzetes munkáik, és Schmidt K. sokszor említett történelme után valamivel bővebben kell szölnünk.)

Az angol egyetemek nagyszerű növeldék, melyekben nem annyira (s talán épen nem) szakismeretek közöltetnek, mint a minden életnek-hez szükséges, nemes irányu, s keresztyén bölcsészeti jellemű képzés adatik meg. Magok az angolok így fejezik ki egyetemeik feladatát, hogy azok neimesen művelt embereket képeznek: *to turning out gentlemen*. Ez nem azt teszi, hogy nem volnának jeles szaktanáraik, minék a világirodalom története ellene mond, hanem hogy ezen intézetekben nem egyes tudomány-ágak mélységeinek kibuvárlása és közlése a fő czél, — és hogy az összes intézet őskori egyházas rendeltetése, jelenlegi theolog-philosophi szinezete kevésbbé feltünökké teszi a tudomány buvárait és azok működését s talán szabadságokat is korlátozza; noha e tekintetben csak a theol. szak látszik megszorítottnak, — és hogy a nevelési fő feladat, nem pedig a szakismeretekben kitűnés, a keresztyén bölcsészi,

1) Schmidt K. nagy és derék munkájában igen röviden érinti az angol egyetemeiket (IV. 573—578.) — Voigt J. A. műve: Mittheilungen über das Unterrichts-wesen Englands und Schottlands. Halle. 1857. — Szerző több havi közvetlen tapasztalásának eredménye. — Wiese L. porosz iskolai tanácsos, hasonlóképmélys tapasztalás után szól, az irodalmunkban is esmeretes Deutsche Briefe über englische Erziehung II. Kiad. Berlin. 1855. című munkája 107—141 lapjain az angol egyetemekről. — Huber már 1840 írta két vastag kötetből álló s angolra is lefordított munkáját. Czime: die englischen Universitäten, — eine Vorarbeit zur engl. Literaturgeschichte. Cassel. 1840. — A munka legnagyobb része történelem; csak a II. Köf. 406—680 l. adja az angol egyetemek jelen állapotának képét. — Megemlitem még Whewell két művét: On the principles of english university education. II. edit. London 1838. Nyomos esmertetése s indokolása az angol iskolai szerkezetnek; de optimismusáért Huber megrója. — Másik: Of a liberal education in general and with particular reference to the University of Cambridge. Vol. 1. 2. 3. London. 1850.— 62. — V. ö. Huber II. 571—580. lap.

egszersmind *classicali eruditio*, s nem a modern tudományok nagyszerű vívmányai azon gyümölcs, melyet eme főiskolák adnak, s melyet tőlök a neuzet vár. Ugy látszik eredetökhöz híven, művelt keresztyén embert kívánnak az életbe kibocsátani, hogy miután a legföbbit megnyerték, önerejükön szerezzék meg az ujabbi idő szükségelte ismereteket. — Az egyetembe vizsgálat után belépöket az illető collegium főnöke várja és fogadja el. Ez utasítja, hogy magoknak azonnal egy magán vezetőt (tutor) válasszanak. Ez nekik *parentis loco* szolgál, s azonnal gondoskodik, hogy az ő, vagy más valaki magán tanítványiul szegődjenek, (e részben a növendéknek választása nincs,) ki aztán oktatójok lesz a tanulmányokban. De vezetőjük, pénzkezelőjük, a tutor marad. A college előjárósága csak távolabbi felügyelet alatt tartja a növendékeket. Iskolán kívüli magok-viseletére, főképi ha az illető collegiunok épületeiben lakásul helyet nem nyerhetnének, az u. n. *proctorok* ügyelnek, kik mint a tutorok is, az egyetem pályavégzett vagy graduált, jelesb tanítványaiból tétetnek. Tudományos oktatást tutoraikon kívül a netalán választott *lecturerek* től is vesznek, kik a tutorokkal együtt a segédtanárok, vagy *fellowk* neve alá foglaltatnak. A college, vagy a college-ek összesége az egyetem, bir rendes tanárokkal is, kiknek nyilvános leczkéit is hallgatják a növendékek, de csak a mennyiben tetszik. Köteleztetnek azonban rendes vizsgálatokat tenni le a kiszabott határidőkben. Minden iskolai évben négy term vagy szorgalomszak van. Első a Mihálynap, Október 10-kétől Deczember 17-ig; második a Szent-Hilariusi, Január 14-től Virágvasárnapig; harmadik Husvét-vasárnap utáni 10-dik naptól Pünköszt vasárnapig; negyedik a szent-háromság-napi szorgalomszak, Pünköszt utáni szerdától Julius hó első csötörtökéig. — A ki az egyetembe belépett, s tutorától és talán *lecturereitől* magános oktatást nyert, s a mennyire tetszett, nyilvános tanári felolvasásokból is okult, annak kötelességévé lett kiszabott kézikönyvek nyomán első vizsgálatot tenni a 3—7-dik termen vagy szorgalomszaki határidőn. Vizsgálati tárgyak: egy görög szerző, pl. Homér, valamelyik drámairó, vagy Herodot, — egy latin író, pl. Virgil, Horátz, Juvenalis, Livius stb. — grammaticai kérdések, — egy latin dolgozat, — arithmétique feladat, a második gyökök kivonásáig terjeszkedve, — Euclides I. II. könyve. — Második vizsgálatot adnak a 8—12 termeken; vizsgálati tárgyak: a négy evangéliom az eredeti nyelven; — egy görög és egy latin szerző, egyik költő, másik szónok; — írásbeli, szóbeli megfelelés mathematicai és logikai kérdésekre. — A harmadik vizsgálat tartatik: in litteris humanioribus, in scientiis mathematicis et physicis, in scientia naturali, in juris-prudentia et historia moderna. Ennek határideje legelőbb a 13-dik, legkésőbb a 18-dik term. A két elsőt rendszeren kiállják a tudományos pályára ké-

szülők, sőt a művelt életre szándékozó gazdag magánosok is; de a harmadikat csak a leendő theologusok s talán egyéb szakemberek. Az elsőt magában minden valamire való ifju, még ha fő rangu is. De orvosi, ügyvédi, sőt theologiai pályára nincs teljesen elkészülve az ifju, még a harmadik examen után sem, úgy hogy a kik képzett szakemberek kívánnak lenni, vagy szak-tanintézetbe lépnek, vagy orvosok és ügyvédek mellé szegődnek gyakorlatra. A lelkész-jelöltek részére a püspökök mellett vannak seminarium-féle intézetek. A jelöltet, ha nem ilyenből megy lelkészi pályára, a püspök vizsgálja meg, egy megbizottja, például káplánja által. — E mellett emez egyetemek csak az anglikán egyház fiai részére állnak fen. Dissentereket nem graduálnak, jótételeikben nem részesítetnek (Wiese emlit egy elvétett esetet), noha már 1830 körül a híres Á r n o l d sürgette e dolog változtatását s a legujabb parlamenti tárgyalások után már biztosabban is remélhetni. E szükség okozta egy részről a londoni újabb szerkezetű U n i v e r s i t y felállítását, mely Némethon egyetemeitől egyet s mást vett által, noha sokban és a legfőbbekben, például a vizsgálatokra nézve, eléggé angolos maradt.

E kevésből is kiteszik, hogy áll Angolhon egyetemein a szabad hallgatás ügye. Nem szabad a magántanítók választása, mert azt a tutor szerezi, — nem a tutor választása, mert azt a college főnöke ad; de szabad a vizsgálatot bizonyos korlátok közt halasztani, szabad a nyilvános tanárok leczkéit hallgatni, vagy mellőzni, sőt néha az egyetemtől huzamosb ideig távol lenni is. Erkölc és fegyelem tekintetében a tanuló igen gondos, mondhatni mindenre kiterjedő felügyelés alatt áll, ben lakik, együtt étkezik; de mindenben úgy bánnak vele, mint művelt ifju emberrel, gentlemannel, — s ezt minden ott megfordult német író nagy méltánylással jegyzi meg. Az erkölcsöket minden tévedéstől, az iskolákat minden szennytől megóvni nem tudják s e pontra nézve H u b e r (II. 446. l.) kedvetlen dolgokat mond el; de a jellemfejtést ez intézetek kiváló előnyül dicsérik s azt az együtt lakásnak, a szabad sőt elősegített mozgásnak, élénk iskolai életnek tulajdoníthatni. Tehát erkölcsi, nevelési értékek ez iskoláknak igen nagy. De tudományos? Arra magok az elfogulatlan ángolok sem felelnének önbizalommal i g e n t. Sőt úgy vélhetni, hogy az 1850 óta ez ügyben munkálkodó országos bizottságok, némely nagy nyomatéku magán felszólalások azt mutatják, hogy nem kevesen vannak már, kik ezen intézeteket lassan és fokozatosan, de mindenesetre lényegökben javítanák. — Vannak ezen iskoláknak már a középkorban kinőtt de az újabb időkben tovább nem fejlődhetett szerveik, melyek mintegy készen állnak s rámutatnak arra, hogy lehetne az egészeknek ujszerű tanintézetekké alakulni, az avulni s idomtalanná válni kezdő régiek helyén. Így a s i n e c u r á v á lett tanári hivatalok idomulhatnának kevés

tan-óraira szorított, de a tudomány mélyében buvárkodó tanárok állomásaivá, kik a már rég nem teljesített miseszolgáltatás s a rólok átruházandó predikálások fejébe a tudományok elébb vitelét esmerhetnék feladatuknak. A fellow-kból lehetnének németesb privát-docensek, — az ifju gentlemaneknek talán lehetne tanválasztást engedni, mi nemesb dolog lenne a leczkemulasztási szabadságnál, — és ez által lehetne a tanfolyam korlátait kissé tágítani, a vizsgálatokat kevesbiteni. De meg lehet, hogy a mi szárazföldi észjárásunk nem bírja az ángolokat utól érni, s talán merészség is intézeteiket bírálni s hiu dicsekedés azt vélni, hogy ezeket jól ismerjük.

Azt azonban látjuk, miben áll ott a hallgatási szabadság, összevethatjuk a németekével s kérdésbe tehetjük: mit kell-e hát cselekednünk?

V.

Látjuk, hogy főiskoláink seminariumokból fejlettek ki, de ma már azoknak lényeges tulajdonaival nem bírnak. Eredeti jellemök elváltozott. S ez megfelel a mi egyház-szerkezetünknek, presbyteri kormányzatunknak. Világi előkelőink gyermekei másutt növelkednek — nem úgy mint Ángolhonban; — de azért nincs köztük, ki felnevelkedvén igen fontos dolognak ne tartaná emez intézeteket. Talán egy részt, mert nem csupán papnöveldek, hanem mint a magyar protest. középosztály veteményes kertjei állanak fen. Mert csakugyan többet is akarnak adni, mint papnak és tanítónak kell. Annyi jogtudományt, mint egyik és másik kisebb egyetem. A bázeli- és némely más egyetemben a hittanárok száma nem nagyobb, a tanulóké jóval kisebb, mint Debreczenben vagy Patakon. Csak a bölcsészeti osztályra nézve gyengébbek a legkisebb német vagy schweiczi egyetemnél is; de néhol erre is vannak tanszékek, ha céliránytalanul használva is. Tehát a seminarium külterjedségét meghaladták, benső szellemét nem tartják meg, iránjától eltérnek.

Van-e visszalépés? Nemcsak a mi egyházszerkezetünk, művelődési irányunk, hajlamaink miatt lehetetlen, hanem hazánk s egyházunk érdekéből is vétek volna. A papi és jogi tanulmányok mellett semmit nem adni a magyar ifjuság ama nevezetesb felének, a prot. ifjuságnak, — más szóval a bölcsészeti, korunkban legfontosb esmeretek tudományos értékü tárgyalását iskoláinkból kizárni, vagy azokban ezt lehetetlenné tenni: határozott és hibás visszalépés lenne, annyi, mint a magyarhoni protestánságnak legfőbb érdekét mellőzni s iskoláinkat tespedésbe juttatni.

Más kérdés az: nem kellene-e egyházasbba tenni papnöveldeinket, a bentlakás és együtt étkezés rendezettebb állapotba hozása által? Erről alább szólok. Arról, hogy főiskoláink újra csupán collégiumokká legyenek, úgy gondolom, senki többé komolyan nem gondolkozhatik. Főiskolák ezek, csakhogy némi hiányokkal és ferdeségekkel, melyeket az idő szellemének kell pótolni és kijavítani.

Gyökeres változtatást, az ősi és biztos alap elhagyását, megvalom, tanácsosnak nem tartanám. Oly válságot idézhetnénk elő, mely ha vesztét nem, de megromlását okozhatná intézeteinknek. Meg vannak itt az élő, — hála a gondviselésnek! — egész erőben élőfának jó gyökei, erőteljes törzse, s ezek mellett sok oly hajtása, melyekből termékeny ágakat nevelhetünk; csak a meghagyandót és fejlesztendő, az elmetszést érdemlőtől különhözteszük meg.

Mikép? — Elmondom nézeteimet.

Kegyes alapítóink az időt érteni kezdvén, alapítottak nekünk tanszékeket a bölcsészetre, természettudományokra, classikai irodalomra. Egy főiskolánkban van még ezen kívül tanszék a magyar irodalom történetére, vegy- és műtanra s természetrajzra, — felsőbb mathesisre és physikára, neveléstanra. E tanulmányokat seminariumi módra beszorítottuk még korábban a gymnasiumi vagy theologico-juridicai cursusba. Évekig voltunk tanui, hogy a tanszékek ekképen használtatva, nem illetékes koru s fejlettségű ifjaknak adnak oktatást és így alig gyümölcsöznek. Hallottuk legjelesb tanáraink panaszait, láttuk fáradozásuk sikeretlenségét. De akkor türethetőbb volt a dolog. Mert e tanszékek legalább a gymnasiumi hat osztály körén kívül és felül állottak. S így a dolog nem volt sem oly képtelen sem oly türethetetlen mint ma. Akkor még a gymnasiumok valódi feladatára komolyan nem gondoltunk. Legfelebb saját collegiumaink, igen rövid és gyarló theol. jurid. tanfolyamaink számára képeztünk növendékeket. Ujabb időben átláttuk, hogy magok e cursusok is alaposabb előképeztetést kívánnak, de azokat magokban véve is a század szelleméhez képest bővítettük, erősítettük. Átláttuk, hogy a gymnasimokból oly életnemekre is lépnek, melyekhez a hatéves grammatico-rhetoricai előképzés nem tesz eleget. Átláttuk, hogy a gymnasium, mint sokakra nézve egész tanfolyam, a művelt külföld általános gyakorlata szerént, legalább 8 évi tanfolyamra terjesztendő. Már most természetes, hogy ama tanszékeket és tantárgyakat, ha akarjuk, hogy gyümölcsözzenek, a gymnasiumba nem szoríthatni, de nem a theologiai és juridicai tanfolyamba sem. Mert amott elég a tantárgy ezek nélkül is, emitt pedig műtanra, vegytanra s effélékre sem idő, sem erő nem marad. Hibásan történt tehát néhol, hogy a bővölködés ezen zavarán úgy segítettünk,

hogy tanszékeink és tanítónk egy részét a gymnasiumba tettük át, elvonván a főiskolától. Ekkép a tudományt megfosztottuk értékétől, a compendium bilincsebe vertük, — a főiskolai tanárt pedig a gymnasium ferulája alá adtuk, s pístrinumába taszítottuk. Nem gondoltuk meg, hogy a gymnasiumban nem tudományos rendszer kell, hanem tudományra előkészítő, vagy elemi tudományos oktatás; minélfogva e kettő történhetett, és történt meg: vagy szabta magát a tanár a gymnasium szükségletéhez, s nem tudományt tanított többé, az összes főiskola nagy kárával, — vagy a gymnasium természetét félre ösmerve, tudományt adott elő a gymnasium megrontásával. Nem gondoltuk meg, hogy az a pesti híres orvos, ki a természetrajzi és vegytani cathedrát az x-i főiskolának alapította, kétségkívül nem elemeket kívánt taníttatni, — az a tanszék, melyből Maróthi és Hatvani ezelőtt száz évvel a physicát theologusoknak adta elő, nem volt rendelve gymnasiumi tanszékké, — végre hogy a classicai irodalom cathedrájának alapítója, ki egy már létezett más ily tanszék fölé kívánta az övét helyezni, megfordulna sirjában, ha látná, hogy tanszékében, a gymnasiumi osztályokba szoríttatván, csupán az aoristusok ismeretéig haladhatnak a remek-irodalom ismertetésében.

A főiskola tantárgyainak ilyen megalacsonyítása, a főiskolának a legnevezeteseb tudományoktól megfosztása, főkép visszatetsző azon előzmények után, melyek főiskoláinkban előfordultak, azon jeles tanárok után, kik sokképen kitüntették, hogy előadásaikban a külföld legnagyobb példányait tartják előttök, — S. után ki ellen a volt a panasz, hogy évtizedek alatt a világtörténelmen átmenni nem birt, — K. után, ki soha studiumát bevégezni nem tudta, mivel érezte, hogy másként mint tudományosan tanítani nem tud, és nem akarhat, — Cs. után, ki rövidletes, és illetéktelen hallgatók előtti előadásainak pótlásául magától adott szabad és népszerűen tudományos oktatásokat.

Részemről hát a már megalapítva levő bölcsészeti tantárgyakat, mivel sem a theol. jurid., sem a gymnasiumi tanfolyamba a főiskola nagy kára nélkül nem szoríthatók, azokból ki, és külön választanám, — legnagyobb részben szabadokká, de egyelőre csak feltételesen szabadokká tenném, — s a lehetőségig tudományosan, tehát nem rövidletesen adatnám elő. És ha még valahol újabb tanszék alapul effélékre, a mi óhajtható, s remélhető is: azt sem szorítnám ama tanfolyamok medrébe, hanem szabaddá tenném: mint a meglevőket. Mert addig szaporítani az órák számát, míg a huszonnégy órából kitelik, addig tömni az ifjui elmét (egyetemi angol nyelven to scam) míg akad százból egy-kettő, a ki megbirni látszik, s míg jótéteményeink, disciplinánk, s egyéb kényszerítő eszközeink tanítványink számát el-

fogni nem engedik: az nem emberies, s nem szabad protestans eljárás.

De nem lenne-e ez a legnagyobb válság, legkétesb eredményü kísérlet, mire iskoláinkat kitehetnök? Nem mutatják-e világos adatok, mily kelletlenek eme legfontosb tanulmányok azoknak, kik szabad tetszéből, s nem az élet-pálya szükségéitől kényszerítette hallgatnák? — A válság előttem is félelmes dolog, a kétes eredményü siker előttem áll. Tudom, mily szomorú eredményt mutat fel a hazai egyetem. (Schwarz Gyula „Hogy vezessük stb.“ 49. 50. l.). E szerint önkénytes hallgatója volt a nevezett egyetemen 1830. a felső paedagogiának 1, a római történelemnek 8, a magyar oklevéltannak 11, olasz nyelvnek 4, angolnak 9, kísérleti természettannak — egy sem! Általában 1850—60 közt önkénytes bölcsészet-hallgató nem volt évenként 10-nél több. — Kedvezőbb a német egyetemek állapota (Raumer IV. 353 s köv. l.) — Itt a berlini egyetem 1853-dik évi 2166 hallgatójára esik 363, a bécsi 2403-ra 108, a göttingeni 669-re 131. A huszonnyolcz egyetem 38 czernyi hallgatójára 2500, tehát legfelebb 15-re egy, holott egyetemünkben, 800-ra tévén az 1850—1860-diki hallgatók évi számát: 80: 1. —

Valóban méltatlan dolog lenne, egy a nép filléreiből, felsőbbek, alsóbbak kegyes adományaiából táplálkozó intézetnek, heverés tanyájává lenni, s épen ellenkezőleg rendeltetésével, a tudományok iránti közönyt, szellemi henyeséget, s azzal együtt járó erkölcsi léhaságot táplálni és terjeszteni, s a kikerülendő szellemi erőszakolás helyére kényeztetést, szabadosságot állítani, holott kétségtelen, miszerint főiskolai ifjaink nagy része tudományos tekintetben oly csecsemői állapotban van, hogy szájába még tömni kell a szellemi eledelt, vagy oly közönyt és passivitást tanusít az ismeretek irányában, hogy csak kényszerítő eszközökkel lehet a pályán elébb-elébb lóditani.

De gondoljuk meg a dolgot; e szomorú állapotnak, miszerint a tudomány csak erőltetve terjed el, főiskoláinkban nem az ifjuság a fő oka. Ha összevetjük az iskola előjáróit, tanítóit, és növendékeit, kétségkívül ez utóbbiaknak van legkisebb beszámításuk, — legkevésbé ezek vétkesek az iskolák gyümölcstelen állapota miatt. Ezeket büntetni nem szabad s ezeket büntetvén, vagyis a jelen rendszer tovább fentartása mellett kinezvén, saját egyházunknak, s nemzetünknek ártunk. A szabadság használatára csak a szabadság maga taníthat meg. Ha igaz ez az államra, igaz az iskolára nézve is. Én tehát a hallgatási szabadságot, bár körül írva, s némi feltételekhez kötve, már ma sem vonakodnám megadni tanyítványainknak, következőképen:

a) Minden bölcsészeti tantárgy szabadon választható. Így a ter-

mészettudományok, a történelem tudományosan előadva, a classicaei és újabb irodalmak, nyelvek stb.

b) Kötelezett tantárgyak a jogtani és theologiai cursusban a mulhatlanul szükségesek; választhatók azok, melyek mélyebb ismeret szerzésére szükségesek, pl. a jog történelme, római jog stb. A gyakorlati életre tartozókat a régibb mód szerint s mint Angliában ma is történik, a jog-gyakorlói évekre hagyhatnók. Így lehetne, úgy vélem, a theologiai cursus kötelezett tantárgyait is kevesíteni.

c) A kötelezett tantárgyak száma kevesítettvén, a heti censurák s ismétlések megszüntetése által, az óra-szám minél kevesebbre pl. hetenként 12—14-re vonatván, ezen felül a jogász is, a theologus is tartoznék hallgatni tetszése szerint választandó, szakjabeli vagy bölcsészeti tudományból, — hetenként legalább 6—8 órát. A hittanuló kétségkivül nem mellőzné a bölcsészetet, a leendő tanár a classicaei irodalmat, magyar és újabb irodalmakat, — a jogász a történelmet és annak segéd tanait.

d) A kötelezett s talán a lelkészi vagy állami vizsgán megkivánt tantárgyakból félevenként ugynevezett colloquiumok tartandók; a többire nézve a tanulótól függne, akar-e megvizsgáltatni, vagy csak a leczkék szorgalmas járását bizonyíttatni.

e) A természettanból, mely a gymnasiumi felsőbb osztályokban mint kötelezett tárgy nem tanítandó, teljes tanfolyam adatnék, az alábbiak szerint azt választandó legfelsőbb gymnasiumi és akad. ifjuságnak. (L. alább VIII. 10.)

f) A bölcsészeti tanfolyam tanítványi e szerint csak más szakbeliek lennének; de lehetne azok egy részét műveltség-kedvelő birtozosokból, fensőbb technikai pályára s effélére készülőköl reményleni, kiknek érdekeit ez osztály rendezése közben szem előtt tartanók. — Mellékesen mondvá, főiskoláink a tudomány érdekében, s hasznos dolgot fognak tenni, ha a nagy közönség számára népszerűen tudományos felolvasásokat kezdenek meg, vagy közvetve ilyenek létrejövését eszközlik. Külföldön a főiskolák első rendü tanárai cselekszik ezt, rendkivüli haszonnal a közügyre s dicsőséggel magokra nézve.

g) A jótétemények csak a rendes tantárgyak és a kötelezettek igyekező hallgatóinak osztatnának, a pályadíjak csak valóban értékes dolgozatoknak adatnának ki. Ha a jótétemények, például inepi követések, rektorságok, supplicatiók némi sorozatot tesznek szükségessé, e sorozatot évenként vagy időnként a tanárok fognák megállapítani, — általában azon igyekezővén, hogy a kegyes alapítványok jótéteményei által, mint szükséges is, a szegényebbek tanulhatása eszközöltessék, de a gyarló közepszerűség önelégültsége, önféjüése s általá-

ban az üzleti hajlam ne tápláltassék. Hogy minél több képzett embe-
rünk legyen: azon teljes erőnkkel igyekezzünk: hogy minél inkább
szaporodjék a henye, tehetetlen, s fensőbb irány nélküli u. n. kabátos
proletárság, azt minden erőnkől gátolni kell. Ez osztály, mely na-
gyobb községeinkben mind inkább szaporodni látszik, fenéje a társa-
dalomnak, ellensége szintugy a rendnek, mint a valódi szabadságnak.

De tekintsük meg az ellenvetéseket; noha az én kívánatom s
javaslatom az e részben kívánhatók minimumára szoritkozik.

„Tantermeink üresek lesznek, a mulató helyek rakva.“ Mi azt
szeretjük, hogy termeinkben minden zug tömve legyen, habár a c o m p e l l e
i n t r a r e eljárás mód tölti is meg azokat, s habár a jelenlevők
közül alig van egy-kettő, ki ott jó kedvélől ülne. De nem tudom,
melyik az üresb terem, az-e, a melyben 60-an alusznak, vagy szó-
rakoznak, s hatan figyelnek, vagy a melyben csak tizen vannak, s
mind figyelnek. Amott az alvók ugyan nem vétkeznek, de a félfigyel-
műek, a szórakozók, az izgalmasok, az unatkozók nem csak az előá-
dást, hanem a jelesb hallgatóknak kedvét is alsóbb vonalra fogják
szállítani. Így áll elő a tudományos tárgyalás helyébe sokszor gyer-
mekes elemzés, máskor szónokias vagy éppen humoros és így tudomá-
nyilag értéktelen szavalgatás, s az ilyenek okozzák például néha Fran-
cziahonban az egyetemi előadások tudománytalanságát, — máskor
óranegyedeket foglal el a zsémbelődés, a lelkesítgetés, a tanulás hasz-
nairól izetlen közhelyekben való áradozás; mi jobb tanulókra nézve
halálosan unalmas és gyötrelmes. Némethonban s másutt is az egyetem
tanárai nagy közönségre nem számítanak. Fauriel nyelvészeti előá-
dásait Párisban 4—5 egyén, néha pedig egyetlen egy hallgatta, s hi-
szem ily forma szám hallgathatja most Oppertet ugyanott, Ben-
feyt Göttingában és Pottot Hallében stb. Ilyen tanítványszámmal
dicsekedhetnek többnyire a felsőbb mathesis tanítói is. De e kicsiny
számnak a tudomány érdekében egy nagy előnye van. Szállhat velök
a tanár a mily magasra bir és akar, s így kevesekben de mély ala-
pot vethet a tudománynak. — De kétségtelen az is, hogy egy némely
tudomány nem sokakra tartozik; az effélék sokakra erőltetése éppen
céllelles. Nem sok tudományos ember, hanem sok felületes ta-
n k e d v e l ő képeztetik, s többnyire ezek okozzák a tudományos téve-
dések s elfásultság elterjedését. A hazai tudományosságnak semmit sem
használt egy főiskolánk az által, hogy elébb a magyar nyelv szárma-
zásáról való bölceletet, utóbb a felsőbb mathesist rendes tantárggyá
tette a bölceleti tanfolyamban. Szabad nép között terjed a tudomány
magától is. A kényszerített tudomány-terjesztés (érett emberek között)
csak úgy nem vezet célhoz, mint az inquisitio a hitterjesztésben, az

egyházi fegyelem az erkölcsiségre nézve. A népet senki sem kényszeríti a tanulásra, és íme nem sokára a tanulás szeretetében meghaladja előjáróit. A mit a nép tenni hajlandó, miért ne tenné meg a műveltebb ifjuság, ha némi szabadságot nyervén egy részről teheti, más részről meg tenni erkölcsi kénytelenségnek érezi. S ha a népnek polgári jogokat, társadalmi önállást, egyházi körben autonomiát adtunk: miért kellene csak a gymnasium befejeztével érettnak nyilvánított növendéktől tagadnunk meg, és épen a szellemiekben a szabadság bizonyos mértékét. Termeink nem lesznek üresek, s ha ma üresek lesznek is, egy-két év múlva találkoznak, a kik a szárazabb tudományos előadásra is vállalkoznak. Az örök igazságot nem kell mulékony és mellékes körülményektől függeszteni fel; az ily dolgot nagyon erőltetni nem szabad, habár első tekintetre kellemetlen jelenségek mutatkoznak is.

Mi a mulató helyek látogatását illeti: azokat magunk nyitottuk fel növendékeink számára, s e tekintetben épen ellenkező irányt követtünk, mint a kikről gyakran példát veszünk, angol hitfeleink. Ott a cambridgei és oxfordi egyetemek maig sem türik meg a színházakat az egyetem városaiban, legalább szorgalmi időszakban, nem hogy erkölcs és művelődés iskoláinak hirdetnék őket. Ott az erkölcsi szigor maig fentartatott a legmagasb arisztokratia növendékei irányában, míg mi erkölcsi szabadságot engedtünk közép állásu, csekély vagyonu s épen az iskolák jótéteményeiből élő, — mondjuk ki — szegény növendékeinknek is. Ott az életbeli korlátozottság, az erkölcsök ellenőrzése, a művelt, de szigoru bánásmód, hagyományos mivoltában fen áll; a tanválasztási szigor pedig enyhítve van, — míg mi tanválasztást a legfelsőbb fokon sem engedünk, az erkölcsi ellenőrzést és korlátokat pedig a legalsóbbakra nézve is mindinkább megszüntetjük. Ott a legrangosabbak s dusabbak is szigoru erkölcsi korlátok közt tartatnak; mi pedig szabadon engedjük csapongani az egyszerű falusi életre rendelt s jótéteményeinkből élő tanulókat is. E jelenségnek megrovása könnyü, s minden perczen hallható, de okát kitalálni nehéz. Én ennek is mint sok más tévedésünknek okát a nyugotias és jórészben római katolikus jellemü művelődési törekvésekben keresem. Ezek hozták zavarba iskoláink reformálóit, ezek gyengítették meg előjáróink az előtt oly nagy és szilárd jellemét. De oka még ennek a világi elem egyenjogúsága, sajátlag tulnyomósága az egyházi életben, — mely dolog, ha magában véve legáldottabb következésü is, de e tekintetben tulzásokra adott alkalmat. Ugyanis polgári szabadság, társadalmi intézetek tekintetében kétségkívül nagyon elmaradtunk volt s e körben gyors és gyökeres változtatásokra lett szükség. De isko-

lánk benső élete alapjainak nem kellett volna ép azon gyorsasággal változnia. Az erkölcs, a vallás (nem theológiát mondom!) alapelvei örökösök vagy legalább lényegökben nem egyhamar változhatók és változtatandók, — mint azt sokszor emlegetett hitfeleink az angolok példája mutatja. Az egyházi elemnek, mely a vallás-erkölcsi permanens főelveknek fentartójául van különösebben hivatva, nagy gonddal kell vala készülnie, nagy szilárdsággal és erélyvel arra törekednie, hogy főiskoláink benső életére tartozó reformjaink kellő fontolással s kissé lassabban haladjanak elő. — hogy növendékeink még egy ideig s hirtelenében a könnyű vérű francziák s más nyugotiak társadalmi bajainak s büneinek szirtjei elé ne jussanak s hogy ifjúságunk erkölcsi s általában szellemi élete nagy válságnak ne tétessék ki.¹⁾ S ha ez megtörtént, igyekeznünk kell komoly vezérlet, példák és szigor által jóvá tenni a mit lehet; tanulási erőltetés által pedig nem lehetséges.

Sokak érzéseit sértené az is, hogy a szabad tanítás vagy inkább hallgatási szabadság, habár csak némely tautárgyak hallgatására szorítkoznék is, azt idézné elő, mi a német egyetemekenél gyakran előfordul: a tanári órák kevesbülését s a tanári teendők (látszólagos) megkönnyebbülését. Előállana az az eset, hogy némely tantárgyat még most s tán sokáig, kevesen, másikat tán épen nem hallgatnának. Például a bölcsészettanár többféle tantárgyai közül az aesthetikát nem

¹⁾ Az egyetemi tanulók kicsapongásaitól, leczkemulasztásaitól s az egyetemi oktatás céljainak effélék általi veszélyeztetésétől, magok a németek is irtóznak s ezeket maig is büntetik és néhol igen keményen. De azért az egyetemi szabadságot eltörölni eszölkbe sem jut. Halljuk például mit mond Ulrich, midőn az igazgatói széket Halléban elfoglalja. „Ama rögtöni és csaknem tulságos szabadság, melybe ifjaink magokat az egyetembe lépven, helyeztetve lelik, egy részöket kicsapongó féktelen életre ragadja, melyben erkölcsileg alá szállnak, s néha el is sülyednek, — mások az examenek kedvéért buzgón tanulnak, esmcreteiket, eszméik körét szélesítik, világosítják, — de szívök üresen marad, az akarat eltesped, az ember valójának erkölcsi oldala kifejtetlen marad és a jellem, a helyt hogy fejlődnek, a tudalom ballasztjától s az utána ragadózó feloldatlan kérdések és kételyek súlyától alányomatik és meggyengítettik. — Igaz hogy a mi egyetemcinken jelen szerkezetök és ősi szokásnál fogva kevésbé vagyunk tekintettel az é t h ó s z s a z z a l e g y ü t t a c h a r a c t e r kifejlésére. Igaz, hogy az egyetemi élet szabadsága sok tanuló nál fajul önkényyé és féktelenséggé. De azért e szabadsággal ép úgy nem hagyhatunk fel, mint egyetemünknek vele lényegesen összefüggő alakjával. Mert a külső viszonyok és tekintetek kényszerítésétől való függetlenség, — az egykoruakkal való szabad együtt élés, a szabad tanulás és szabadon választott munka ezek a főiskola lényege, — melyek nélkül a karakter-képezés, vagyis az embernek önállóságra, önkormányzása képezése semmiképen el nem lehet. A jót el nem vethetjük a visszaélés miatt. Tanítványainkat angol college-ekbe nem rekeszthetjük, csak azért mert néha sört isznak, vagy a leczkét fugálják (schwänzen), — azért, hogy nyilván teszik azt, mit az angol tanuló titkon, ravaszul és hazugúl.“ (Zeitschr. f. Philos. LI. 2. 205. l.)

választaná senki. A classikai irodalom tanárának, ki talán a gymnasiumi tanárképzés végett adna kötelezett órákat, de e mellett academiái s szabad tanítást is tartana, például a görög drámáról, vagy a rómaiak költészetéről, senki sem vállalkoznék eme studiumokra nézve hallgatójául. Így hetenkénti 10—12 órája, meglehet, 5—6-ra olvadna le. Ez eset nálunk, véleményem szerént, mivel a theol. tanfolyam seminariumi jellemét nagyobb részt megtartaná, a jogi tanfolyam is sokat magába vehet a szabad tantárgyak közül is, nem sokszor fordulna elő; de mindenesetre előfordulhatna.

Egyházunknak bizonytalán nincs módja benne, hogy sinecurákat tartson fen s mikor a szükségesekre nem telik, adjon ki a gyümölcstelen dolgokra s feleslegesekre. Az egyház úgy igyekszik (tudja-e: más kérdés) díjazni tanárait, hogy egész erejüket oktatásra fordítsák s tanárok legyenek egész erővel, ne csak félvállal, vagy mellékesen. Általában szólva a tudomány ügyeért nem igen tarthat intézetet, nem díjazhat egyéneket (?) Tanítatás a célja, nem magán tanulatás előmozdítása! — Mindez könnyen és gyakran felmerül és nagyon méltó a megfontolásra. Tekintsük meg a dolgot saját nivoltában.

A szabad tanválasztás — tanár és hallgató részéről — s az egyetemiesb és korszerűbb bölcsészet-tanítás azt hozza magával, hogy nem csupán az általunk megszabott tanfolyamok szűk medrébe illő rendszerek adassanak elő, hanem a tudomány egyik és másik termékenyebb s fontosb része s kivált az időket mozgató fő tárgyak monografiai mélységgel és terjedtséggel tárgyalassanak. Így kell ez, ismétlem, főkép a bölcsészetiakra nézve. Efféle előadásokat tartani hetenként négy órán sokkal sulyosb dolog, mint a 10—20 év óta könyv nélkül betanult, itt ott talán évenként tóldozott, néhol változtatott compendium szerént hetenkénti 14 órán tanítani, — még azon esetben is, ha ama monografikus előadás, kevésbé önállóan van dolgozva, — mi némely általánosan emberi ismeretekre p. bölcsészet, természettan stb. igen, de a nemzetiakra nézve, minők a nemzeti történelem, irodalom, jog, nyelvészet stb. alig lehetséges. Ilyekre, de amazokra nézve is, az egyetemi tudományossággal tanítandó tanár igyekezni fog önálló és mély felfogással, új kérdéseket s a legjelesbék véleményeinek nyomos ismertetésével, bírálatával fejtegetni s hallgatóit ekkép vezetni az ismeretek mélyébe, az ismeretek szerzésének módját, forrásait is különös gonddal felmutogatván. Mert az egyetemi, vagy valóban academiái tanár a tudománynak, nem inkább drága köveit árulja, mint bányászait képezi. — Ez hasonlíthatlanul nehezebb dolog anammál. Sok heti előkészület kell ahhoz, hogy néhány órán, önállóan intézett s valóban eredményes nyomozás szüleményét néhány

íven felolvashassák. De csakis az ilyen által haladt elő a tudomány Némethonban és Angliában; ezért engednek az így foglalkozóknak sok időt az előkészületre, megelégedvén tőlök kevés órával is a nyilvános előadásra. — Nem számíthatni egyedül óraszám szerint a tanár érdemét, az oktatás értékét, hanem tekinteni kell arra is, mit tesz az a tudomány előbbvitelért, — az egyházat, hazát, emberiséget inkább érdeklő esmeretek körében a láthatár tisztázására s terjesztésére... Az óraszám egyedüli mérvvé tétele mechanicus munkásságra ösztönöz, művészből, mű-alkotóból mivessé (banausos) tesz. Szobrot szabad kézzel alkotni nem oly könnyű dolog, mint a kész formába önteni; de az előbbinek nem is lehet az a jutalma és becültetése....

Azok, kik elismerik, hogy a fentebbiekben igazat beszélünk, hasznos dolgot ajánltunk, természetesen jutnak egy más aggodalomra: lesznek-e alkalmas tanárok amaz óhajtság teljesítésére? Mit érnek a magyarhoni prot. főiskolai tanárok, nem vagyok hivatva fejtegetni. De azt hiszem, ezen nincs miért fenakadnunk. Mindenesetre van annyi képes egyén e nálunk nem fényes és kevésbé szerencsés pályán ma is, hogy ama mélyebben járó, nyomozással, önálló foglalkozással, összekötött tanításmódot megkezdhetjük. Ide járul két enyhítő körülmény is; egyik, hogy a válság, melynek elébb utóbb be kell következnie, az előadottak szerint, lassan fog lefolyni, — másik, hogy leginkább oly tantárgyakra nézve lenne most mindjárt megkezdendő, melyekre nézve a külföldi tudományosság termékei nagy segítségül lennének. Ha a magyar történelem, vagy irodalom, vagy jogtudomány egyes tételét vagy cikkét kívánnánk tudományos és önállóan intézendő felolvasás tárgyává azonnal tételni: a feladat bizonylyan igen nehéz és a siker talán parányi s kétséges lenne, — sőt a rögtönzött előadás a nagy tárgyat nagyon is levonhatná, s hibás nézetek, tévtanok kísérletére vezetne. Mert nem segítik férfainkat e részben a megszokottság, az előmunkálatok, a könyvtárak stb. De ha ugyan ily előadásokat a természettudományok vagy bölcsészeti tanárai kezdenének, a külföldi irodalmak egész kincstára állana rendelkezésükre s midőn nem igen nehéz munkát, másfelől az előbbi rövidletes előadásokhoz képest igen nagy becsüt tennének. S aztán csaknem képzelhetetlen, hogy tanító, kivált kedvvel és huzamosabban folytatott tanulmányozás után, egyik vagy másik tárgyát, szakaszát tudományának, a többi felett kiválóbban meg nem szerette, különösebben nem kutatta, s mélyebben nem szállott volna néhol a tudományos ismeretek bányáiba s hogy ilyenről különösebben ne vágyna saját nézeteit, felfedezéseit vagy legalább jól megalapított véleményeit előadni, ezeket másokkal

együtt tanulgatni, — hogy egyszóval a tudományos foglalkozással a közlési vágy is egy arányban nem gyarapodnék.

Ennek feltevése mulhatlanul együtt jár a szabadtanítás eszméjével. Ha a magyarhoni prot. tanárok a rövidletes, vagy collegiumi tanítás mellett úgy elgépiesedtek volna, hogy soha semmiben önállók, eredetiek, feltalálók lenni nem tudtak és nem akartak, — hogy soha magok elé nem tették volna e kérdést: vajon mivel vittem előbb, csak egy perczenetnyire is hazám s hitfeleim körében saját tudományomat s vajon ha a rendszer nem szorítná, ha disciplinaris eszközökkel nem hajtának termembe, maga jószántából, hány hallgatna tanítványaim közül, ha mondom így álina a dolog, helyzetünk igen szomorú volna s meggyőződhetnénk, hogy igen is soká maradtunk egy elavult rendszer mellett. De a dolog nem így áll s ennek a magyar tudományosság története és statistikája ellenmondhatlan tanja.

Hogy aztán acad. tanárnak, a most előadottak értelmében, nem a szép előadása emberek legalkalmasbak,¹⁾ hogy a szép és gyönyörködtető előadáson a tartalmas feletti kapás az ifjuság és illető hallgatóság gyámoltalanságának, éretlenségének jele: kétségtelen dolog. Az is igaz, hogy itt mint másutt is, ellenmondások s lehetetlenségek szirtjei közt forgunk. A tanárt itéli a tanuló s ez hogyan itélhet meg tudóst? De így választja meg a törvényhozót a köznép, a lelkészt a szavazó szegény ember, az orvost az avatatlan család-apa stb. — Az ifjuság azonban ritkán csatlakozik egészen. Ritkán hagy el egészen méltó és érdemes embert. A kiket egészen elhagy, azoknál vagy észnek, vagy szívnek lényeges hibája van. Az is bizonyos, hogy művelt embernek, ki tanársághoz kezd, nagyon kell képezni előadási tehetségét; mert, a mi az általános műveltség fő-fő kelléke, hogyné volna az szükséges a tanárban? — Hogy e dologban némi válság állhat be, még a mellett is, hogy a teljes hallgatási szabadság életbe nem lép: azt nem lehet tagadni. Minden ily válság elzúv, vagy alább vet némelyeket, lehetséges, hogy a legjobbak közül is néhányat. De már ez mindig és óhatatlanul együtt jár a szabadsággal, s e miatt azt ép úgy nem lehet megtagadnunk, mint bármely elvet a hibás alkalmazás, az igazságot a végletekre ragadt szenvedély kitérései miatt, vagy átkozni az esőt a zivatar kártételeiért.

A hallgatási és tanítási szabadságnak végső és nagy fontossága kiegészítője a magán tanárok (privat docens) alkalmazása. Az hozzá magával, hogy bizonyos feltételek teljesítése mellett minden tanításra képes egyén tanithasson.

¹⁾ Raumer Geschichte d. Paedagogik IV. 208. 1.

A hallgatási szabadság ismét azzal jár együtt, hogy valamely tantárgyat a tanuló, bármely arra képes egyéntől is hallgathasson. A magán tanárok alkalmazása hatályos intézkedés arra nézve, hogy a tanerők pótlására, az iskola szellemének ujítására, üdítésére újabb meg újabb egyének álljanak elő s ezek tanítva tanuljanak s képezzék az iskolai tanárság veteményes kertét. Így a főiskola egy mindig virágzó élőfa, mely a mikor kellő mennyiségben termi az egyfajta, de mindig szebbé váló gyümölcsöket, ugyan akkor újabb újabb virágokat hajt. — A mi főiskoláinknak már csak azért is szükségök van ily intézkedésre, mert nekik nem lehet bárhonnán felvenni tanáraikat, nem lehet az országos egyetem mostani szerkezete mellett, attól várni a tanerőkkel ellátatást; a külföldi egyetemek gyámsága alatt maradni pedig nemzeti becsület ellen van, a mellett költséges dolog s csak keveseknek használhat, — mint ezt A p á c z a i Cs. J. már ezelőtt 220 évvel átlátta és elmondta. Nagyon óhajtanánk hát, hogy az az egykét ifju ember, ki évenként kellő eredménynyel jő haza, nem külföldi t o u r-csinálásból, hanem egyetemi tanfolyam rendes hallgatásából, feltéve hogy szakot választottak, szakképzettségre törekedtek, főiskoláink körében egy ideig, vagy ha utóbb lehetségessé válnék huzamosb időre magán tanárokká kineveztetnének s mint ilyek tisztességesen díjaztatnának. Így míg egyrészt a külföldi tudományos mozgalmak legújabb s legjelentékenyebb tüneményeit iskoláinkkal s az által közönségünkkel is megismertetnék, más részt rendes és állandó tanáraink, kitünő papjaink képződnének s a főiskolai élet árja, ezen beömlő új folyam által kétségkivül magasabbra emelkednék és gyorsabbá válnék. Ifjaink legjobbainak egy biztos előlépése lenne, egy stadium, melyen elég nyugodtan és nemesen foglalkozva várhatnák a jobb jövőt, — egy pálya, mely sokat indítna szaktanulgatásra olyat, a ki ma a legutolsó perczéig habozván, igaz hivatással és elhatározottsággal semmihez sem készül, s nem vonzódik. Egyházunk pedig nem lenne ama nehéz helyzetben, minden tanárválasztáskor, mint ma van, — nem kellene néha iskoláink szellemével ismeretlen, a tanítói előadásban gyakorlatlan, bánásmódban tapintatlan egyénekkel tenni kísérletet, kiket elővenni nehéz volt, eltávolítani csaknem lehetetlen s kik miatti megnyomorodása iskoláinknak néha évtizedekig tart...

A magán-tanárságok életbe lépése is válságot idézhet elő, mi-lyenről fentebb is szóltam: a felületes de szép, élczes de magvatlan előadás, tulzó elvek, korlátlan és esztelenül szabad nézetek divatba jövését, — a tanulói éretlenségnek régibb és érdemes emberek elleni nyilatkozását, az iskolák növelői jellemének, a közjólét rovására megváltozását. De az egyházi felsőség, mely főiskoláink körül teljesít leg-

magasztosb kötelességeket s gyakorol legfelségesb jogokat, nagy ova-
tossággal, erkölcsi és értelmi képességgel teljes biztosítása mellett s
keveseknek fogja megadni azon jogot, melylyel főiskoláink vesztére
lehetne visszaélni, — nepotismust s egyéb nemét a kénynek, elfo-
gultságnak nem fog ide beférkezni engedni. A mellett nem az egyház
dignitariusaira, mint az ilyekre, hanem szakemberekre, alaposan tu-
dós tanáira fogja bizni az ily ügyekben teendő elhatározást. — Ön-
zés, önkény, csekélyes érdekek, nepotismus, a közügy kárával történő
legyezgetés nem férnek össze szabadabb institutiókkal. Vagy marad-
junk eme félszeg helyzetben, melynek sok kedvelője vagy inkább el-
nézője van ugyis; vagy engednünk kell, hogy a szabad intézetek szel-
leme — talán szellője vagy szélvésze is — kitisztítsa levegőnket s
kiirtsa önkormányzási gyarlóságainkat.

A hallgatási szabadság épül azon feltételre, hogy az akadémiai
ifjúság előképzetésénél, koránál fogva esmeri önérdékét s szabadon
is kész és képes önjavát komoly tanulás által előmozdítani. Fájdalom!
ez nincs mindenütt így és alig van bárhol is egészen így; azért szükséges,
mint angolhoni iskolai férfiak óhajtják és követelik, a hallgatási szabadság
korlátozása. De mindenestre a szabadságnak meg kell lenni, fen kell
tartatni; ez fogja a tudományos élet szeretetét terjeszteni, sőt álta-
lánossá tenni. A szabadság minél inkább megerősödik s az életbe gya-
korlatba megy át, annál kevésbé veszélyes. Eme nézetnél fogva szük-
séges, hogy némely kényszerítő intézkedéseket megszüntessünk, így
a hetenkénti censurákat, a félévenkénti ismétléseket, a kényszerít-
ett nyilvános vizsgálatokat s ilyeket. Ezek helyett a mi iskoláink
természeténél fogva az évenkénti vagy félévi colloquiumok, ezek nyo-
mán a jótétemények kiosztása végetti gradus megállapítása, a cursus
végén tartandó szigorlat hozandók. Különösen botrányosak, legalább
akadémiában, a hetenkénti censurák, a félév-végi ismétlések. Miért?
Meggagyarázták pataki testvéreink „füzeteik“ nem egy helyén. Meggyó-
zódhetünk, hogy ezek csak idővesztő s könyv nélküli kényszerítő dol-
gok, melyek egyrészt általában sem szükségesek, másrészt jobb más intéz-
kedésekkel cserélhetők fel. Egyházi és így igen komoly rendeltetésű in-
tézeteinknek, igaz, igen bajos volna az elkorcsosodás és eltespedés
tanyáivá lenni, ifjainkat teljesen magok kényére hagyni, már így a
szabadabb élet kezdetében, — eltérni a teljes tétlenséget a pálya egész
folyamában s elutasítani bármily nagy számmal a készületleneket a pá-
lya végén, — és így a társadalmat erkölcsi és tudományos érték nél-
küli poletársággal árasztani el, — vagy tehetetlen tisztviselőkkel ron-
tani meg egyházat és államot, vagy talán megfosztani mindkettőt a
szükséges erőktől. Bajos volna a tudományos élet mostani tespedé-

gében, a politikai viszonyok ily ziláltságában, a magyar elem jövője felőli oly méltó aggodalmak mellett oly válságot idézni elő, melyet sikerrel ki nem állhatva, reánk pótolhatlan veszteség várhatna: a protestans magyarság értelmi és erkölcsi meggyöngülése. De vannak a hallgatási szabadsággal összeférő s férfiakhoz méltóbb s nemesebb kényszerítő eszközei is a tanulók szorgalmának.

A kitűzött napra eső censurák, fegyelmi jellemű s kényszerítő kikérdezések helyébe állhatnának a tanító és tanuló közti amaz érintkezések, melyeket akármely német-egyetemi tanár is gyakorolhat és gyakorol is s akármely német bursch is kiáll, — hogy a tanár egy jelesb tanítványát egy természettani kísérlet megtételére, vagy egy tárgy előadására felszólítja s mintegy felkéri, még pedig nyilvánosan. Ez eljárás amattól végtelenül különbözik. Amott könyv-nélkülözés utáni, kötelezett és folytonos vagy a könyv szavaihoz hű beszédéről van szó, melyet disciplinaris eszközökkel csikarhatni ki, itt a tanulási kedv, egyszerűet s nemes önérzet és becsvágy vétetik igénybe s ébresztetik fel. Amaz teher, ez nemes és becsületbeli kötelesség. Amattól szabadulni kell, ügyes kiszámítás által: ez megtiszteltetés, ez örömet okoz. Az ily kikérdezéseket, inkább beszélgetéseket némely tantárgyhoz képest lehetőeknek sőt szükségesnek tartanak nemcsak angol tanárok, hanem németek is. A párbeszédi tanítást, mely csak ide megy ki, némely tanra nézve mellőzhetlennek tartja Raumer (Gesch. d. Paedag. IV. 204. l.) és a nagy nevű Wolf (szavait lásd u. o.). Mert valóban akármily szervezete legyen is iskoláinknak, a tanár és tanuló közti érintkezésnek, lehető szorosán, s lehetőleg sokakra kiterjesztve kell fentartatni, — a megkérdezgetés pedig némely tanra nézve épen nem mellőzhető. S az sem ment fel alóla bennünket, mit Raumer felhoz, hogy 2—300 tanulóval ekkép nem bánhatni. Mert a kikérdezhető vagy párbeszélőnek elővehető néhány példája is hatást fog tenni, s hogy bár ki is megkérdeztethetik, a szorgalomra ösztönül szolgálhi.

A félévi ismétlések idővesztéséget okoznak, még gymnasiumban is alig türhetők, akadémiában pedig igen gyarló gyermekeskedések, ha nem rosszabbak. Idővesztéség volna az is, ha mellettök vagy ellenök tovább beszélénk.

A félévi censurák vagy szigorlatok a félévenként tartandó colloquiumokká változtatandók. Ezek lényege az újabb korban ugy nevezett szigorlatokétól alig különbözik, — csakhogy jellemök szelid társalgás, huzamosb érintkezés, fenhangon gondolkodtatás levén, nyomasabb kiesmerést tesznek lehetővé, a tanár és tanuló észjárását inkább öszszehangolják, — a tanulót a könyv-nélkülözés pizkokfedő köpenyéből teljesen kiforgatják s attól el is szoktatják, — a magát lelkü-

lete mélyéig kiesmerve érző tanulót erősebben ösztönzik s rá és a tanítóra nemesb, de bizonytal nem könnyebb terhet rónak. — De a colloquium vagy szigorlat neve közt tetszés szerént választhatunk, csak-hogy a könyv nélküli tudást ne kívánjuk s a vizsgálat oly módját találjuk fel és alkalmazzuk, mely a tanuló belterjes fejlődését biztosan kutassa és eszközölje.

A jótétemények oszthatása szükségessé teszi, hogy a tanulók közt, tanulási szorgalom tekintetéből különbség tétessék s u. u. gradus készítettessék. Nem könnyen adnék nagyobb jótéteményt annak, ki fél-éven át semmire sem haladt s haladását nem igazolja, — nem senki-nek, ki legalább középszerű szorgalmának jelét, ha csak egy írásbeli dolgozat által is nem adta, — nem legkisebbet sem csak azért, mert van adni való. Általában stipendium, convictus, legatió s egyéb effélék által henyeséget eszközölni s az embereket arra szoktatni, hogy intézeteinket a tétlenség mellett megélhetést biztosító, a középszerűséget elkényeztető, önmunkásság nélkül is átidomító s az életbe s hivatalba átesusztató gyámoldáknak tekintsék: nagyon óvakodnám s általában erősen igyekezném, hogy a jelesbek elkényeztetése s a gyengébbek s talán régi módszer igájába nem hajló jók leverése között helyes irányt kövessék.

De a jótéteményekről szólván tulságos szigorúságot, kényszerítő eljárást látszom ajánlani. Látszom igenis; de valóban nem ajánlok. A tanuló szabadsága nem terjedhet ki olyanra is, mi mint embernek s tanulónak jogkörébe nem esik. Szabad ember megkivánhatja, hogy érett-emberi jogait elismerjük, megadjuk, érettségét tekintetbe vesszük, le ne nézzük s ne kényszerítsük; de hogy érdeme nélkül jutalmazzuk, ajándékozzuk: ahhoz semmi joga. Szabadságában áll, úgy választani a hogy akar, a tanulmányok sorát, nemét hajlamaihoz képest alkalmazni; de mig nem érdemelte, jótéteményt nem kívánhat. Nem tudom, jól fogom-e fel. Azt hiszem, hogy nem szabad főiskoláink jótéteményeit alaminiznáknak tekinteni, hanem inkább pálya-dijaknak, ösztöndijaknak, jutalmaknak. Legfelebb a lakás az, mit jótéteményiül s remény fejében is megadhatni; a többi — nézetem szerént — csak érdemnek adható. Az érdem nélkül s kivált a rossz viselet daczára nyert jutalom nem ösztönöz előbb törekvésre, sőt elkényeztet és elbizakodtat, — de az alaminiznául vett segély sem érinti a szív s lélek nemesb hurjait.¹⁾

¹⁾ A stipendiatások examenéről lásd Raumer IV. 212. 215. s több lapjait. — A legatiók- vagy ünnepi követségekre nézve kikérjük t. hitfeleink, kivált előljárók figyelmét. Ezen intézkedés nálunk van meg, másutt esmeretlen. A Gelei-Katona canonaival nem igen egyezik. Késéskivül theol. növendékek részére van alapítva s

Vonjuk össze a mondottakat. Mérsékelt hallgatási szabadság az, mit főiskolánk rendeltetéséhez s jelleméhez képest ajánlani merek. Az akadémiai tanuló a hittani és jogi pályák megszabott vagy szorosan kötelezett tantárgyait kiszabott órákon hallgatni köteleztetik, de ezek mellé szabad jogtani tárgyakat s bölcsészetieket is bizonyos számig választani tartozik, — félévénként colloquiunot, s a pálya végén szigorlatot tart. A hallgatandó tantárgyak óráin megjelenni szigoruan köteleztetik s jótéteményeket csak tanulási szorgalmának igazolása után nyerhet. Szakképzettségéről irodalmi munka által, vagy máskép kedvezőleg ismert, külföldi egyetemen jó sikerrel tanult, vagy magános szorgalom által feltűnő tudományosságra szert tett ifjak, lectorokká felvétetnek, előbb egy-kettő a bölcsészeti, utóbb a többi szakokban is.

Mind ez valóban nem sok és épen nem haladja tul azon mérsékletet, mely ez ügyben igen ajánlatos. Ennyit már ifjaink jelen fejlettségéhez, szabadság iránti igényeihez képest kell, s főiskolánk seminariumi jellemének megtartásával egybeferőleg is lehet tenni. És mégis, tudom, egy és más érdeket már ennyi ujtítás is sért, és egy más oldalról némi visszatetszést ily kis mérvű reform is idézhet elő. — De reform soha sem jött létre érdekek megsértése nélkül; csak az a kérdés: valódi és köz érdekek-e a veszélyben forgók, alapsak-e az aggodalmak és ellenvetések?

Ezek megfontolása a szakértőket illeti; egyes ember legjobb akarat mellett sem láthat el mindenfelé.

Javaslatunk mentegetésére nem szükség messziről hordani össze az érveket. Elég legyen csak megjegyezni, hogy a tanulási, vagy hallgatási szabadság nem itt és nem általunk, nem is közelebb e dologban ujtításokat tett pataki testvéreink által s nem mostanában jött először szóba. Sőt ugy látszik, hogy ama nehézségeken, melyek ez egy-két év alatt, a pataki ujtítások nyomán itt-ott szóba jöttek, mások s másutt is törődtek már s győzedelmeskedtek is. A pataki reform nagy érdemű indítója s megalapítója nm. B. Vay Miklós ur,

utóbb czél ellen, terjesztettük ki bölcsészeti és joghallgatókra is! Nézetünk szerint a cultus komolyságának igen sokat árt. Hogy II. József eltörölte, az is talán egy részt a cultus jól értett érdekében, nemcsak iskoláink megrontása végett történt.*) Ellene a legatiók mellett elszántan küzdtek az akkoriak, mert a jótételek beszedésére más mód nem volt. Mit Óramutatójában Fáy mond ellene, csekély fontosságú. — Itt-ott komolyan volt szó eltöröltesekről. A szigeti iskola patronátussa megszüntette 1844. De visszahatást idézett elő L. P. Egyh. Lap. 1844. 387. s köv. l. — V. ö. Salamon Jós. De statu eccl. ref. in Transylv. 175. 176. l.

*) Legalább így gondolhatta ki a cs. másra czéloztak vele a főpapak és az ezek szellemében működő főkörmányi testületek.

már tiszántuli kerületi főgondnok korában, már 1841-ben tartott literaria deputatio megnyitó beszédében így szólt: „tegyük szabaddá a tanulást“ (Prot. E. I. Lap. 1842.). — Ily hurokat pengetett a pataki főiskola érdekében Z—y (Prot. E. I. Lap. 1843. I. félév. 200 s köv. l.) — Magán tanárok vagy privát docensek ügyét szóba hozták a Zayugróczy második értekezleten 1845. (Prot. E. I. Lap. 1845. 734 s köv. l.) — A hallgatási szabadságról szól egy erdélyi röpirat is, melynek czime: *Előleges nyilatkozat a nevelés ügyében.* Kolozsvárt. 1848. Ennek 22. lapján olvassuk: „ha rendre a tanítást és tanulást felszabadítjuk, ha chinai modorú censuráinkat psychol. alapokra vezetjük vissza... jó rendin mindent megtettünk, mit ezen iskoláink reformjában tenni jelenleg lehetett stb.“ — V. ö a Pesten felállítandó prot. főiskola tanítás-rendszerét tárgyzó pályamunkák I. 227. 281. lapj. — E két hely komoly figyelmet érdemel. Az utóbbi a rendes tanárokkal terjedelmes rendszerekben adatná elő a tudományokat. A rendkívüliekkel az u. n. rendkívülieket, tudományos részletekben tárgyalandókat. De a rendes tanárok is adhatnának elő rendkívüli felolvasásokat stb. Javaslatunkkal s a dolog természetével összevág; de nem láthatni be, mily különbség lenne a rendes és rendkívüli tanárok között állásra, hivatásra nézve, s miért bizná a tervező a fontosabbat, t. i. a szorosabban tudományos előadást a kevésbbé minősítetteknek látszó egyénekre. — Mily felfogása volt némely kitünő emberünknek is a tanszabadságról, láthatni ugyan azon pályamunka II. 99. 100. lapjain.

VI.

Feladatommá nem azt tettem, hogy előadjam, mikép lehetne főiskoláinkból egyetemet alkotni, hanem hogyan lehetne ezek oktatását tudományosb értéküvé, hasznait általánosbakká, gyümölcseit-szebbekké tenni és szaporítani. E végre nem annyira oda irányoztam fejtegetéseimet, mikép tétessenek iskoláink külsőleg terjedtekké, hanem inkább arra, miképen váljanak bensőleg erősbekké s belerejök által külsőkép hatályosabbakká. Óvakodtam hát szólni tanszékek szaporításáról, új tantárgyak behozásáról; sőt inkább nem egy helytt sejtetni kívántam, hogy minden a belső rendezéstől, az iskolai egyének, tanítók és tanulók lelkiületétől függ. Most azonban némi külterjedségi gyarapítást kell szóba hoznom, t. i. tanítást és tanszéket a leendő gymnas. tanárok oktatására.

E dolgot összefüggésben érzem és látom a tanítási s hallgatási

szabadság ama mérsékelt behozásával, melyet ajánlani bátorkodtam. A tanár benső tevékenységre időt nyer az által, hogy a gépies tenivalóktól szabadul. A tanuló saját hajlamát, geniusát szabadabban s határozottabban érezheti fejleni, s magát kedve szerént adhatja erre vagy amarra, ha kötelezett szaktanulmányi órákra nem lesz oly szorosán és oly nagy számmal erőltetve s könyv nélkülyéssel oly nagy mértékben terhelve. Így inkább juthat erő tanár-képzésre, inkább ifju egyén tanárságra készülni. — Csak magának a tiszántuli egyházkerületnek 15—20 kisebb nagyobb gymnasiumába évenként 10—12 uj egyént választanak el, tehát van szükség; évenként csak egy főiskolában több pályavégzettől hallhatni, hogy tanárságra készül, és így van hajlam is a tanárságra.

De van-e szükség arra, hogy ezek előkészítettessenek? Hajdanában nem volt, csak úgy mint most Angolországban. Még tán most sem szükséges nálunk — vagy tán mivel nem lehet, azért nem merjük szükségelni — hogy egyedül e végett évekre terjedő seminariumi cursust állítsunk, mint Némethonban történik; de hogy tanárképzésű cursust kell adnunk, s hozzá gyakorlati utmutatást kötnünk; én úgy vélelem, nagyon is ideje, vagy tán idejét is multa. S ezt bebizonyítnom nem lesz nehéz.

Hogy t. olvasómat már kezdetben kibékítsem a tanár-képzésnek sokak előtt uj (?) eszméjével, sietek előre kimondani, hogy e dolog épen nem hallatlan hazánkban és egyházunkban sem, sőt ez eszmének is van egy-kis históriája. — A tanárképzést, mint más uj és jeles eszmét megpendítette B. Vay Miklós a debreczeni tanügyi küldöttséghez intézett megnyitó beszédében már 1841-ben, ekkép szólván: „állítsunk paedagogiai és philologiai seminariumot!“ — Ezt sürgeti ugyanott a derék Kerekes F. (Prot. E. I. Lap 1842. 20. l.) még pedig mint már 1838-ban megérlelt tervét (u. o. 22. l.). — A pesti főiskola terveiben az elemi tanítók seminariuma a gymnasiumiakéval összekötve s — úgy nézem — összezavarva is jön elő, úgy hogy mindkét cursust végezni kell ugyan azon tanítójelöltnek (I. 160); de a dolog mégis elég nyomatékkaal van fejtegetve. — Tanárképzésről, mint a gymnasiumi oktatás-ügy felvirágzásának főszközéről van szó Prot. E. I. Lap. 1844. 433 s köv. lapj. — hol egy T. I. betűjegyű író hosszasan és lelkesen bizonyítgatja, hogy amaz ügy hátramadásának okai a képezetlen tanárok, — tervezi és ajánlja egy „nevelési társalom“ (seminariumféle) felállítását, a „bölcészet, hittudomány, philologia és neveléstan főiskolai képviselői közül.“ Szerkezetét leírja u. o. 441 s köv. lap. — Az osztrák kormány Magyarhonban is rendezett tanárképző előadásokat, tanár-vizsgálatokat a pesti egyetemnél, — s azt

hiszem, amaz előadásokat ma is tartják, ama vizsgálatok ma is folynak. Minő sikerrel? Arról mások szóljanak. Én legalább folyóiratainkból rólok közlést nem sejtettem. — A tanár-vizsgálatot már évek előtt behozta, sokkal kisebb számú gymnasium és tanári egyén irányában és így kisebb szükséglet mellett is az ágostai ev. testvér egyház, — s ügyében nem rég is több rendbeli szózat nyilatkozott az egyh. lapban. — Hogy a mi előjáróink s tanférfiaink is pengették itt amott, azt sem volna nehéz kimutatni.¹⁾

A példák és saját egyházunk s honunk előzményei hát vonzhatnak; mégis úgy látszik, hogy nem győződünk meg a dolog szükségéről, — annyi gondolkodás, tapasztalás után is csak azt valljuk és alkalmazzuk: *facta le m, talis erit.* — Nem lesz hát felesleg némely elméleti és gyakorlati indokokat elsorolnunk.

1. Iskoláink hajdanában gymnas. tanítók veteményes kertjei voltak. A gymn. osztályokat nyilvánosan pályavégzett theologusok, a gymn. egyes tanulókat magánosan egyes, pályán levő acad. tanulók oktatták, — ezek amazokat, néha nyilvános leczkéiken is helyettesítvén. A dolognak meg van árnyéka ma is! A négy alsóbb osztálybeli gymn. tanulók kiosztatnak theologus, vagy olyforma álláspontu acad. tanulóknak magán tanítás végett. Ez a magántanítás folyik napenként egy órán, nagyobb részt dijtalanul és nemcsak a nyilvános tanóráknak — mind két részen — nagy száma, hanem a gymn. tantárgyak sokfélesége miatt teljes erélytelenséggel és igen kicsiny sikerrel. A nyilvános tanításokra pedig most már, főkép középponti, vagy főiskolai gymnasiumokban tekintélyes papi és világi — mérnöki, orvosi, ügyvédi stb. egyének alkalmazzák. A nevelési és tanítási gyakorlatnak s a fő tantárgynak a classikai nyelvek és irodalmak megismerésére, e kis idő alatt s ily körülmények között sem idő, sem mód. E miatt gyakorlatból igen keveset nyer a tanító deák, — elméleti tanulgatásra semmi ösztönt, — legfelebb igen csekély gyakorlatot elmélet nélkül, — de általában semmi fensőbb irányt és vágyat, — mint ezt a rektorságokra kibocsátottak nevezetes részének, a gym-

¹⁾ Azt tán meg sem említem, hogy Poroszországban az u. n. philologiai seminariumok s több helyt matematikai és természettud. ide czélzó tanfolyamok léteznek és virágoznak. (Az első lépés Wolff volt. L. Schmidt Gesch. d. pred. V. 802. l.) Austriának is minden egyetemén van ily tanfolyam. — De a német egyetemek tanárképző cursusainak csak felületes megtekintése is mutatja, hogy ott minden arra van számítva, mikép rostállassanak a kevesitessenek meg a vállalkozók, holott nálunk a tanári pályára inkább vonni kell a jobb készületű egyéneket. — Ama terveket utánozni s másolgatni hát nem lenne tanácsos. — Két legujabb dolgozatot, egy tervet és egy megerősített rendezetet figyelembe ajánlok. Lásd Jahn Jahrbücher f. philologie 1866. XI. f. II. fele 582–587. l. — u. o. 1867. V. f. II. fele 271 s köv. l.

nasiumi folyamat végzeteknek szomorú állapota tanusítja. — Ily formán állván a dolog, s ehhez járulván az is, hogy ama kis gyakorlottságot is igen kevés szerezheti meg s számtalan lép e nélkül gymnasiumi tanárságra, előáll az a sajátságos körülmény,

2. Hogy gymnasiumi tanáraink azon ismerettel lépnek akár fizikai és matematikai, akár philologiai ismeretek tanítására, melyet a gymnasiumban szereztek. Itt, meglehetően állottak valahogy a latin nyelvben vagy a természeti tudományok ismeretében; de a VIII. osztály és a tanárságra lépés közt, mekkora szélességű *Lethe* folyhat, mikor a két tanév közti két havi szünidő is nagy? — A VIII. osztály végeztével ki gondol arra, hogy ő tanár is lehet? Mondám, hogy a magántanítás, melyet senki sem vezet, senki sem vesz komolyan, sem szülék, sem főiskolai előjárók, mely rendszeren nem is terjeszkedik egyébre, mint némi könyv nélkülözendők ismételtetésére, olykor nyelvgyakorlatok gyarló lefordítására — nem indok a komoly ismeretek után látásra s komoly előkészületek tevésére. — Tanuljuk a theológiát, a jogot minden erőnk és kedvünk oda áldozásával, míg mindent elfelejtünk abból, a mit gymnasiumi oktatásra hívott tanárnak tudni kellene.

Docendo discimus! De ez nem azt teszi, hogy csak tanításból kell tanulunk. És ne az elemek megtanulását (a nyelvek alapos ismerete) hagyjuk a tanítói pályára idejére, hanem a dolog felsőbb részét, vagy mélyebb felfogását. Sőt hiszünk el, hogy a mely nyelv, vagy más tantárgy gymnasiumi tanítása közben, mivel nem eléggé értjük és nem eléggé biztosan kezeljük, bátortalanságot tanusítunk, a mit immel ánnal tanítunk, — a mit tanulni, tanítani nem szeretünk: azt nem szeretik s nem képesek tanulni tanítványaink sem, és tiszszerte kevésbé fogják szeretni és tudni, mint magunk; mert a rossz nagy arányokban terjed. Innen a latin nyelv azon nem tudása, melyet ma általán fogva talánynak tartanak. Én úgy látom e talány megfejthető. A tanárok magok hol tanulták? A gymnasiumban. Hol fejtették tovább? Sehol. Kedvelték valaha? Soha. Miért? Mivel ezen nyelv irodalmának sem reál tartalmával, sem aestheticai értékével, sem korunkra nézve lévő fontosságával, sem a nyelv előnyeivel, bel erejével, szépségével okszerűen és kedvvel nem foglalkoztak.¹⁾ Ez a főök. Mellékes is van elég; de az ide nem tartozik.

¹⁾ Csak egy példát hozok fel. *Corn. Nepos* néhány évvel, csak egyikét évtizeddel ezelőtt is tanítók és tanítványok nagyon kedvelték; ma nem sejtjük, hogy kedvelnék növendékeink. Nem érzik szépségét, nem találják érdekesnek. Miért? Mert reáltartalmával teljesen ismeretlenek maradnak. Mert a görögök történetéből, régiségeiből, e hon földrajzából, nem tanultak annyit, meunyi amaz ismeretnek alapul szolgálta. — *Livius* nehéz: ezt kiáltják mindenfelé. Valóban az, ha nyelvének

Böckh August, a német s általán europai philológok közelebb elhunytt a pja (igy tisztelik!) egy beszédében azt állítja, hogy „épen a tudomány elemeinek sikeres és hatályos taníthatása végett kell a tanítónak az illető ismeret legfensőbb irányzataival, egész terjedtségével és folytonos fejlődése menetelével szorosan ismeretesnek lenni“ (Schmidt Realencyclopaedie V. 803. l.) Paradoxon, melyel, mint írják, magok a németek sincsenek tisztában s melyről még kevésbbé szeretnénk mi meggyőződni. A németek azonban, kiktől legalább az oktatás-ügy körüli lelkiismeretességet, gondosságot eltagadni nem lehet, mégis sokat nyugtalanoknak e tétel miatt. Nyugtalanítja őket például a vallástanítás ügye. Hogy kelljen a vallás népiskolai tanítását oly emberre bízni, ki sem theológiát nem tanult, sem a bibliát át nem érthette s jól nem értekezheti. Némelyek csak könyv nélkülötetésre kívánnák e tan körében az elemi tanítót szorítani. Mások compendiumokat, értelmező kézi könyveket, népszerű bibliai reálszótárokat adnak a tanítók kezébe. Végre mások a képezdei tanulók nagy száma miatt módjok levén válogatni, pengetni kezdik, hogy bölcsészeti ismeret és egy némi egyetemi tanulás nélkül fensőbb népiskolai tanítót sem kell alkalmazni. Ezt csak például a vallástanításról. Ugyan ezt mondhatnánk a történelem és természetiek felől is. E körben is igaz, hogy summa miscentur imis, hogy a tanítónak a felsőbbek isméréstére van szüksége, hogy az alsóbbakat átérthesse s avatott ember szemével tekinthesse. — Whewell, a többször enlített angol tudós és tanár, ép amaz elvnél fogva, nagyon ajánlja az óvatosságot, hogy a tantárgyak illetéktelen kezekbe ne jussanak, — s azt szintugy a tanítványok, mint a tanári tekintély érdekében. Ugy akarna hát segíteni, hogy nem csak a gymnasiumokban a segéd és ifjabb tanárok oktatása, hanem az egyetemekben az u. n. college-lecture-k csak a megállapodott, állandó elveken nyugvó tantárgyakat (class. nyelvek, matematika, történelem stb.) öleljék fel; a folyton fejlődő s alapelveire nézve is változható tantárgyakat (természettaniak) az egyetem rendes és idősb tanárai adják elő. E két fajtáját a tanulnivalóknak, nézetem szerént, elég jól különbözteti meg s e megkülönböztést bár végletig vinni nem szabad, de figyelemben tartani igen ajánlatos. Whewell

olykori különbségeit nem igen esmertük meg, a római régiségekben pedig gyarlók vagyunk. Hogy foghat ehhez, ki ama régiségeket eléggé nem ismeri? S hogy ismerhetné valaki a mi gymn. tanításunk után, a külföldi segédkönyveket teljesen mellőzvé. — Alkalmazzuk a dolgot a regénynél szebb és érdekloőbb Anabasisra, Cyropaediára s a polyhistor théiosz Homéroszra. Hol a hiba ha ezek közül csak egyet sem bírnak megkedvelteni? Felelem: főkép a főiskola szerkezetében, a tanárképzés hiányában.

well nem akarja azt mondani, hogy ifjabb és segéd tanároktól a tudomány alapos ismerete nem kívántatik, — csak azt, hogy gyakran nem telik ott, hol mint náluk is, a tanár nem képeztetik szakemberré, legfeljebb képződik némely általán szükséges dolgok esmerőjévé s nevelővé.

Hogy állhat nálunk a dolog, hol eme permanent study-k ismerete is mind inkább gyérül és gyöngül!

Könnnyü hát belátni, hogy a komoly tanulmány s épen e feladatra szolgáló előkészület szükséges. Erre első helyen a gymnasiumi növelés- és oktatástan vezet, mely megtanít, mit miért és hogyan kell ez állásponton felfogni és közölni. Ez annyival szükségesb, mivel

3. Ha első dolog a tanításra nézve, kellő ismeretekkel birni, második és hasonló fontosságu tudni: hogy a n kell tanítani. A tanításhoz okvetlen megkívántatik az ügyesség, mint a művesnél a kézgyorsasága, biztos fogása, mint a művésznél az ecset vagy véső kezeléséhez a tapintat, a hajlékonyság. A németek ezt úgy mondják ki, hogy a tanítás művészet. Gyakorlat által szerzett biztos ösztön, ügyesség teszük képessé a tanítót arra, hogy a tanulmány fontosb és az elemi tudásra nézve szükségesb pontjait kiismerje, hogy azokat és mindent jó nyelven, az előbbi esmeretekhez kapcsolva, a már megszerzett esmeretekkel jól összeillesztve, gyorsan, erélyesen, ügyesen tudjon elő- és átadni, alkalmazni, betanultatni. E gyakorlatot és ügyeséget bajos a bivalat folytatása közben szerezni meg; nagy részt az előkészület feladata volna ez. Előre kell megszerezni, hogy hiánya miatt kárt ne tegyünk s magunknak szégyent és önvádlást ne okozunk. Senki sem övedzi fel derekát a versenytéren s lámpájába olajat nem éji utja közepén tölt! — Mily keserves az a naponkénti készület után tanítás, — midön a tudomány egész rendszere, tehát eleje és utólja szoros kapcsolatban van! — Mily rossz hatásu dolog például a latin, vagy görög nyelv tudásában az elemiek körül haboznia, tévelyegnie a tanárnak; gondolkozva, akadozva, kínos reflectálás után tehetni ki egyszerű mondatokat, példákat adni fel, melyek az esmertebb, általános szabályokkal nem ellenkeznek, de a nyelv finomabb aesthesisével, sajátosabb tulajdonaival összeütököznek, melyek valami izetlenségre, darabosságra szoktatják a növendékeket. Hát még ellenmondásokba esni, retractálgatni? Nyesek miatt sikeretlen legtöbbször tanításunk, — e miatt nem fejlődhetik ki a nyelvérzet, a nyelv hangzatának megismerése, megszokása, a nyelv megkedvelése. Ide adhatnám még az anyai nyelv tanításában való habozást, a methodus és utasítások tétovázó alkalmazását. Sokszor csak azt sem könnnyü kezdő tanárnak eltalálni, hogy kezdjen az anyanyelvi dolgozatok kija-

vitásához, mikép tegye arra mondattani, gondolkozástani s aethetikai észrevételeit. — sokáig haboz csak annak megválasztásában, mi nehéz dolog is, mily fogalmazási tárgyakat adjon fel. — Ezt csak a nyelvtanítás köréből említem; de azt hiszem nem kisebb hátramaradást okoz a reálék tanítójában is, ha természeti dolgok pontos meghatározására, világos megkülönböztetésére, a physikai és vegytani kísérletek tételére előleg már, kellő vezérlés alatt, ügyességet nem szerzett.

Csupán a gyakorlatra hagyni a szükséges tanítói esmeretek megszerzését és ügyesség kifejtését, nagyon veszélyes dolog. A legjobb irányu és akaratu, de nem biztos és ügyes tanító elveszti nemcsak tanítványai bizodalalmát, tiszteletét, még pedig az apróbbakét is — de önbizodalalmát, tanítói kedvét és ügyszeretetét is. Hiányait oly eszközökkel fogja pótolni, melyek czélellesenek: kemény fenytékkal, durva bánással, gépies tanulatással. Mindez pedig az iskola, tehát a tudományos okulás és ismeret szerzés megúnására vezeti a növendékeket, az iskola becsületét, hitelét csökkenti a szülék és közönség előtt.

Ezért szükséges a leendő tanárnak előbb nemcsak ismereteket, hanem ügyességet is szerezni s azután állani rendes hivatalba.

4. Még egy körülmény van, mire nézve rövid megjegyzést teszek. Talán a mondottakat illetőleg ez is érdemel meggondolást.

A németországi gymnasiumok átalakítása történetében jegyzi meg egy tudós író, hogy a tanintézetekre egy ideig káros hatásu volt azon körülmény, miszerint a tanárok jó darabig nem bírtak meghatározott s elismert állással, ranggal és tekintélylyel, tehát sajátnemü rendes társadalmi osztályt nem képeztek. Én ugy látom, hogy ez nálunk is ilyformán volt egy ideig s némi részben most is így van. A gymnasiumi tanárok állását, kivált néhol, a közönség nem ismeri, nem méltányolja, — magok is elég biztosnak s tiszteltnek alig merik érezni; és ez nagyon árt mind ezen tanintézeteknek, mind általában a tudományos oktatás ügyének. — Lássuk miképen.

A fentebbi 1848 előtti években a „gymnasiumi tanár“ nevezet alig is létezett. A vidéki, ugy nevezett gymnasiumokban volt egy változó főtanító: rektor, egy-két segéddel (conrector), — a középpontiakban voltak osztályonként változó tanítók (praeceptorok) a főiskola legkitünőbb pályavégzett tanítványai közül. Egy-két helyen, s leginkább hol maga a főiskola ily egyéneket kellő számban nem képezhetett, volt egy-két állandó gymn. tanár, vagy némely vidéki felsőbb tanintézetekben magán viszonyok miatt gyökeresedett meg s lett állandóvá egy, ki aztán maga volt minden mindenekben. Ezek az egyház emberei voltak. a pap mellett s azzal csaknem egyenlő díjazásban, tekintélyben részesültek. Ezek tanították, mint mondám egy-két segéddel az egész gymnasiumot, csupán

latin nyelvre és irodalomra s ennek segédtanaira, mikhez egy kis számtan és igen kis görög nyelvismeret is járult. Erélyes, férfias néha bánásra s oktatásra nézve önálló sőt eredeti jellemek, kik kis körü de mély ismereteikkel, a főiskolák egykori nagy theologusaitól örökölt méltósággal, önérzettel s tagadhatlanul ügyszeretettel is forgolódván maguknak tiszteletet, iskoláiknak sikert arattak. Hogy a baculus és ferula egészítette ki módszeröket, azt az időhöz képest nem csudálhatni. — Ezt a mi nagy egyházaink közönsége értette. Ily egyénről, ily tanításról volt hagyományos ismerete. Az iskola igazgatója nem csak tanított, hanem az egyházban is szolgált: predikált, oratiózott, bucsúztatott. Tanítványi éneklők a templomban, a halottaknál, — utóbb sok helyt s ott helyben is, és nem sok időre alsó tanítók. Az intézet maga a nép-iskolával volt szoros kapcsolatban s gyakran úgy összefolyva azzal, hogy nem lehetett a kettő közt határt vonni... A „tiszteletes professor“ állása biztos és elismert, tekintélye kétségtelen és sok helyt igen nagy volt. — De már az említett (1848) év előtt nemcsak Zay-Ugrócson, hanem Debreczenben is megpendült (1841) a reálék tanításának szüksége, az állandó és szaktanárok előállítására. E tervekkel egy eredetű volt s egy nyomon haladt az osztrák Entwurf, s mikor ez lassanként megszorította a tanárokat, egy sereg állott elő, nem sok idő alatt, melylyel a közönség nagy zavarba jutott s melyet maig sem ismer jól és maig sem kedvell egészen. Erre első ok, hogy eme sereget a nyuzó rendszer állította, másik hogy ez számos cgyénékből áll, harmadik hogy nem a régi helyet foglalja el, nem a régi színben jelent meg. E seregbe vegyültek mindenféle osztálybeli emberek: káplánok, kik a pályát megunták, vagy sikeretlenül futották, mérnökök, ügyvédek, polg. tisztviselők, volt honvédek stb. (Voltak sajtóságos esetek is. Például egy főiskolánkban a létező egyetlenegy, akkor és azóta is gymnasiumi cursusba letaszított classica irodalmi tanszéket, egy öreg és igen tisztos, maga körül némi görög s latin nyelvismeretet érző birtokos ur kérte, díjazás nélkül s mivel elég üres ideje van!) Ekép az egy „tiszteletes professor“ helyén egy világi testület állott elő, elég rögtön, gyakran a nép s hazafiasb egyháztagok passiv ellenállása mellett, olykor csaknem tudtán kívül. — egy testület, mely hatalmas volt az iskolát az akkor nem igen nyilatkozhatott közvélemény ellenére — igaz hogy legműveltebb külföldi hitfeleink által alkotott s miénktől is már elvben átvett nézetek szerént — újra alakítani, néhol egyes gyülekezetek népével ellenkezésbe jutni s magát ennek daczára is állandósítani, — az iskolát egyházas jelleméből — mint némelyek vádolták — kiforgatni, az egyházzal levő kapcsolatot megmozgatni, s tán valami kis statust in statu állítani. — Nagyon méltatlan dolog volna — ha néhol ilyes még felmerül — effélék létre jötteért a tanárokat vádolni. Kicsoda

oka a maga lételének? — Emez iskolai ujitast eszközölték az előljárók, részint mivel az előbbi iskolai szerkezet hiányosságát saját (Zay-Ugróczi és debreczeni) terveinkből, főképp pedig a pesti főiskola terveiből és az előbbi prot. egyh. lapból átlátták, részint mert elhitték, hogy amaz elnyomó s tán örökre elnyomó rendszer mellett, nincs más mód iskoláink fentartására és így hitfelekezeti s nemzeti nevelésünk tovább tengetésére. Eszközölték a szülék, kiknek minden áron kellett gyermekeiket neveltetni, s azon gyöngéd vágyról, hogy azokkal „szerencsét csináltassanak“ s hogy azokat és azok által magokat „nagyokká tegyék s boldogokká“ akkor sem tudtak lemondani. E miatt igen sokszor, mondhatnám legtöbbször, mint elnyomatás idejében szokott történni, nem voltak az iskola ügyében eléggé őszinték, hanem mint szokták mondani: kétfelé halásztak. Befolytak azon iskolák megállapításába, melyek rendezetét nem szerették, sőt alapítóját — az osztrák kormányt — átkozták. — A gonoszból jó fejlett ki s komolyan gondolkozva, nagy szerencsének fogjuk vallani, hogy oly nagy számú tudományos egyének szereztek miénk állást, hivatalt, s hogy tudományra előkészítő ismeretek tanításával nálunk három annyi egyén foglalkozik ma, mint 20 év előtt. Oly alap van itt nyerve, melyet ma és más boldog időben beszerezni alig tudnánk, melynek tovább művelése, czélszerű hasznosítása a mostani jobb idők nagy fontosságu feladata.

De némely nagyobb gyülekezetünk közönsége mai napig sem jött magához s nem tudja felfogni, miért kellett az előbbi egy tanárból ennyinek nőni ki. — vagy az előbbi változó tanító, a kedves emlékezetű note-len rektor helyett, ennyi alkalmatlan és unalmas embernek fizettetni, kiket mivelhogy állandók és így családosak is, mind uri díjazással kellene ellátni. A dolog rossz következése a több helytt tapasztalható hidegség, mondhatnám társadalmi ellenszenv azon állás iránt, más részt levertség, kedvetlenség a tanárokbán, — meg hasonlás az egyházzal, melyet sokszor nyűgöz a köznép gondolkodás-módja; — mind ennek pedig rossz eredménye az oktatás-ügy hátra maradása.¹⁾

¹⁾ A különböző társadalmi állásu, képzettségű, multú egyénekből alakult tanárkaroknak van egy gyenge oldaluk, melyeket itt bizodalmasan és mellékesen szabad legyen érintenem. Sok helytt megérezték már ezt, de segítni nem igyekeztek rajta. — A heterogén elemek különböző irányt követnek az oktatásban, nevelésben, fegyelmelésben. Sokszor pedig egymást paralyzálván, nem képesek sikeresen s biztos elvekre épített oktatást adni, nevelni és fegyelmezni. — Mi tartaná eme divergens elemeket össze? Egy állandó igazgató hatása nem; ez nálunk gyűlöletes dolog és ez ideig méltán. Tanítói értekezletek nem; azok igen unottak és sok időnket vesznek el. . . . — Mily sok rossz származik innen! vagy inkább mikép származik innen amaz egy de mindent magában foglaló gonosz: a nevelői hatás hiánya — mások elmondták s a kiki tapasztalhatja. — Poroszhonban az állandó s nagy hatáskörű director alatt lével a gymnas. taná-

Én azt hiszem, ez ellen is sokat tenne a tanárképzési tanfolyam életbe léptetése. A gymnasiumi nevelésben, a tanári jellemet képezvén, a gymnasiumi tantárgyak külön fontosságát, értékét, de harmoniáját is megismertetvén, szelidítné a különféle pályáról belépett tisztársak szakemberi önfejűségét, — sőt megszüntetné idővel, mit társadalmi újabb viszonyok is szüntetni kezdenek, a különböző állású emberek beléptét, szorosabban fűzné ezen intézeteket a közönséghez, az egyházhoz, csilapitaná azon hajlamokat, vágyakat, melyek tanárban s nevelőben nem lehetnek, — paedagógokká tenné a szakembereket, s ebben egyeztetné ki az eltérő nézeteket, — megalkotna egy új sajátos és tisztos arcú s jellemű kart: a gymn. tanárkart.

Ennyit hozhatok fel emez intézkedés mellett, mely egyébiránt másutt — nem csak a külföldön — már régecske fen áll és gyümölcsözik is, csak nálunk nem talált mostanában szószóllóra. Nem talált, egy részt mivel conserválni akarván, a multnak hiányait is, következetlenül is, conserválni akarjuk, — más részt; mivel a *fac talem talis erit* elvről lemondani nem bírunk. Ez is a collegiumi mindenttudás, mindenódalúság s ama *compendiosus* tanítással együtt járó rövidlátás... következménye!

Feltéve már hogy tisztelt olvasóm meggyőződött ilyen tanárképző tanfolyam szükségéről s nem keres valami különös előnyt abban, hogy mi ilyen nélkül vagyunk, míg mások erre szorulnak: az a kérdés: miben álljon ez és miképen szerveztessék?

A németek nagy gondot, költséget fordítanak ezen ügyre s intézkedéseik valamint nagyszerűek, akkép dúsan is gyümölcsöznek. És ha néha elégtelenek gymnasiumaik s tanárképzésök eredményével: ne feledjük, az ő panasznk a dúsnak nagyravágyásából, nem a szegénynek szükölködéséből ered. Semmiképen sem egy jelentéki az ő panasznk és a miénk!

Mikép vannak rendezve nálók a tanárképzés és tanárképző seminariumok, arról itt bővebben nem szólhatok. Utasítom a t. olvasót Wiese L. nagy munkájára: *Das höhere Schulwesen in Preussen* (525 s köv. l.), Schmid nagyon ismeretes *Encyclopaediájának* illető cikkeire, többek közt VI. 515. s köv. l. — Jahn's *Jahrbücher für Philologie und Paedagogik* utolsó évfolyamaira és kiváltkép Roth és Nagelsbach gymnasiumi paedagógikájokra. — Annyi igaz, hogy eme seminariumok, alapítójok Wolf a philologus óta, tehát 60—70 év alatt,

rok képeztetése, az államtól függés szoros kapcsolatban s összpontosítva tartja az embereket. és mégis sok a panasz a tanárok disparát nevelési és tanítási eljárásáról! — Angliában az egyetemek tanárai is mind egy nevelésűek, a gymnasiumokéi pedig mind egyháziak, egy irányuak életben és tudományban, sok helytt együtt étkeznek, együtt imádkoznak. Ezért lehetséges nálók, még „egyeteni nevelésről“ is beszélni.

sok változáson mentek át, — hogy e tekintetben is, mint gyakran más-
kor, a mély és alapos tudományosságra törekvés, a növendékek erre ve-
zetése, mellőztette a gyakorlatibb feladatot, a nevelés-oktatási készség
megszerzését, — és a mi főbb, a művelt, de kissé burocraticus német
kormányok, e körben is, sok szertartást, vizsgálatokat, irkálást tartot-
tak szükségesnek meghonosítani s csak az újabb időkben kezdik emez in-
tézetek a neveléstan és neveléstörténelem, a latin nyelvgyakorlatok fon-
tosságát egész mivoltában elismerni s a növendék-tanártól, a philol.
szakra nézve első sorban ezeket követelni. Különben a dolog veleje körül-
belől emnyiben áll. A gymnasiumi tanárnak készülő ifju — náluk e tiszt-
ség diszes, jövedelmes és így kapós is — már korán elhatározván magát,
érettségi bizonyítványával az egyetemhe lép, a szakjához szorosabban
tartozók hallgatására. Van pedig négy-öt szak, például: classicai philo-
logia és anyanyelv, — történelem és földrajz, — vallástan és héber
nyelv, — matematika és természettanok, — végre az új nyelvek. E
megkülönböztetés azonban nem mindenütt így és egyformán áll s nem
csalódom, ha állítom, hogy a két legfőbb: a philologiai és matematikai
s természettudományi. — Miután ezekhez alkalmazottan folytatta az ifju
két-három éven át egyetemi pályáját, tanárképezdebe lép, mely eleinte
ugyan csak a philologia (philol. seminarium) utóbb azonban más szakbe-
ltek számára is alakult s csaknem minden egyetemen és oly szoros kap-
csolatban van mindenütt az egyetem bölcsészeti karával mint a kórodai
gyakorlatok, vagy más ilyenü intézetek az orvosi vagy más szakkal.
Alig kell említenem, hogy a kellő számu ösztöndíjak sem hiányzanak. Imné
egy-két év mulva paedagogika hallgatása s gyakorlati taníttatás és tanít-
ás után, vizsgálatra megy, majd gyakorlatra valamely gymnasiumba,
majd helyettes, végre rendes tanárságra. — Mikép különböztetik meg az
ideiglenes és rendes tanárt, a lehrert és professort, a felső és alsó osztá-
lyok tanítóját: arra nézve az említett és más paedag. művekből, a do-
log természetének meggondolásából, az osztrák kormány idevágó intéz-
kedéseiből, ez ügyben 1861 előtt kiadott utasításaiból, rendeleteiből —
legalább a philol. szakra nézve — szerezhetni ismeretet. Nincs módunk
benne, hogy ezen intézkedéseket átvegyük, utánozzuk; nincs tehát reá
szükség, hogy részletesen ismertessük. Mindenesetre itt is, mint amott
Némethonban, bár itt kevesbbé mint amott, némi philosophiai tanul-
mány, nevelés- és oktatástan, ennek újabbkori története, alapos szakis-
meret lehető önállósággal és gyakorlati ügyesség a tanításban, ezek fő-
tárgyai a gymn. tanárképezésnek.

Mennyit tesznek és mi eredménnyel munkálnak a m. kir. egyete-
men lévő tanárképzők, tanárvizsgálók: azt részemről nem tudhatom.
Mert a prágai, leMBERGI SÖT A SVÁJCI egyetemek évi vagy félévi program-

máikat, az angol egyetemek évkönyveit (University calendar) meg szoktuk, vagy meg tudjuk kapni, de ezekről nem tudjuk hogyan szerezzünk ismereteket. Ugy látszik mégis, némi sikerrel tartják az oktatást és vizsgálatokat, mert a tanárok munkásságában, közelebbi évek alatt, nagyobb és nemesb termékenységet tapasztalhatni.

Hogy mi oly lényeges, komoly és költséges intézkedéseket nem tehetünk, mint Némethonban, utána Franciaországban és Austriában sőt tán a magyarhoni r.-kath. iskolák körében is tesznek, az kétségtelen. Nincsenek is eléggé díjazott tanárságaink, nem is elég számosak a melyek vannak. Nincsen elég jeles ifju, ki e pályára korán szánja magát s kirekesztőleg e hivatalért 3—4 évig tanuljon. De valamit mégis kell tennünk, Erre a fentebbiekben kifejtett okokon kívül, egyházunk önkormányzatának megérdemlése, tehát multunk és jövőnk kötelez, — ágostai hitv. testvéreink példája pedig hatályosan vonzhat. De vannak is e dologban előzményeink, van némi alapunk. Szerényen és mégis hatással működve, oktatást adva s nem külön intézetet állítani erőlködve, kevés anyagi és szellemi erővel segíthetünk e hiánynak lényegén, — a nélkül, hogy kívülről jövő, például kormányi segélyre kelljen szorulnunk, vagy tanárképzésünk ügyét az egyházon kívül, valamely más illetéktelen kezekre bízunk.

Addig mig egyházunk anyagilag jobb helyzetbe jutna s tanár-jelöltjeinknek s a tanári hivatalnak nagyobb kelete lenne, reform. főiskoláinknál könnyen megtehetnék a következőket:

1. Hol a classica irodalomnak akadémiái az az nyolcz osztályu gymnasiumon felül álló cursusbeli tanára van, ennek működését egyelőre — az az mig a tanszabadság használata, a tudományok szeretete erősebben meg nem honosodnak — jobbra nem fordíthatjuk, mint philol. szakbeli tanárképzésre. Ez teljesíthetné — nézetem szerint — 3—4 órai, akadémiái és szabad előadás mellett a tanárképzés feladatát, egy maga vagy főkép ő maga. — Hol ily egyén és tanszék nincs, és nem is állítható elő, ott a gymnasium legképzettebb, legtevékenyebb tanára adna oktatást

a) A gymnasiumi neveléstauból, a nevelés történetéből, hetenként mintegy h á r o m órán, —

b) A latin nyelv gyakorlati használatából, a szókötést alkalmazván, jelesen magyarbul latinra fordítgatván, szóval és írásban, — hetenként mintegy n é g y órán.

c) A magyar és latin nyelv methodusából gyakorlatilag és összehasonlítva, hetenként legalább két órán.

Ezekhez lehetne még kapcsolni, ha külön tanfolyam alakulna, s tanítványok szép számmal (nagy számmal a némethoniak sincsenek) ke-

rülnének, a görög és római irodalom egyes szerzőjének tudományos magyarázatát, vagy classicai philologia encyclopaediáját stb. — Oly előadások lennének ezek, melyekre talán jelesb tehetségű s jobb hajlamu akadémikusok szabad tetszésből is eljárának.

2. Tanítványok lennének: a) pályavégzett tanulók, kik felsőbb tanítóságokat várnak b) theológia-hallgatók, ha a theol. cursus kötelezett tantárgyai hetenkénti 14—16 órára szabatnának s megkevesbítettének — c) tanárokká képződni akarók, kik a bölcsészetiékből már egy évet (most elsőben csak ennyit!) hallgattak s a tanárképzési tanfolyamra s mellette bölcsészeti vagy talán még theol. jurid. tanulmányok hallgatására, kellő óraszám mellett, magokat rendes tanulókul kötelezték. — Utóbb ezektől megkívánandó lesz, hogy két évet végeztek legyen, mielőtt képezdébe lépnének.

Látható, hogy ezen tanárképző tanfolyam még most nálunk önálló pálya nem lenne, a theol. vagy — mint Mihályi ur lehetőnek vallja — a jurid. pályához csatoltatnék (az előbbi Némethonban is több helytt történik); mert a képzés alá kerülte előtt két évig szakjára tartozókat, alig tudna hallgatni, s a képzési tanfolyamban csak egy évig lehetne a tanuló.

Az is kitetszik, hogy e szerént főleg sőt kizárólag philol. szakra képeznék egyéneket. De ezen tervezetet és eljárásmodot mathem. phys. stb. szakra is kiterjeszteni igen könnyű dolog. Mert a gymn. növeléstan ezeknek is ép oly szükséges, — math. phys. tanulmányt pedig még számosat és alaposabban adhatnak főiskoláink, mint nyelvészet-irodalmiakat. De jegyezzük meg ezt is, hogy baj ugyan, ha az u. n. particulákon vagy vidéki iskolákon a physika kísérletek nélkül, az algebra szakkedvellés és nyomosság, a természetrajziak kedv és ügyesség nélkül tanítatnak, de vigasztalhat bennünket az a körülmény, hogy egyelőre kivált kisebb, hat osztályra sem mindig terjeszkedő iskoláinknak akarunk tanárokat képezni, mely iskolákban kétségkivül a latin és anyanyelv tanítása a fődolog s hol egy ember tanítván egy osztályt, természettudósi szakképzettségre, rendszeren, nem is gondolhatni.

3. Ama képző tanár, vagy a képzők egyike ügyelne fel azon magántanításra, melyet tanítványai legalább egy órán naponként teljesítenének. Mert a leendő gymn. tanároknak kellene adni a legjövödelmesebb magántanítóságokat; de eljárásukat nagy gonddal kellene ellenőrizni s példaadással vezetni, irányozni.

4. Hogy ily pályára lépés megkönnyíttessék sőt tetteleg elősegíttessék, a jó igyekezetű tanulók nyernék a) a magán tanítóságokat b) néhányan közülök, vagy minden jobb is stipendiumokat és díjtalan convictust c) kirekesztőleg oly rektorságokat, hol az elemieken felül álló osztályt vagy osztályokat kell tanítani, — s d) egy bizooyos idő után csak képzés-

ről nyert bizonyítvány mellett vétetnének fel a tanárok, — e) ők alkalmaztatnának, kivált majd a tanfolyam nyomosabbá, terjedtebbé lette után, népes gymnas. osztályainkba párhuzamos osztályok tanítóiu.

5. A képzés tartamát egy ideig csak egy évre tehetnénk, de óhajtanunk kell, minél előbb legalább két évre terjeszteni. Ezt előzik meg a bölcsészeti tanfolyamban töltött évek — most csak egy, de minél előbb kettő; — követi egy vizsgálat, melyről a tanuló bizonyítványt nyer. — Óhajtanánk, ha tehetősb vidéki egyházaink, mindenesetre pedig főiskoláink egy-két segédtanári állomást alapítvának. Ezekre lépni előbb, ezekből át rendes tanárságra, nagy előny lenne az egyéneknek, nem csekély haszon az intézeteknek. A segédtanári állás szolgálna amazoknak gyakorló helyül, emezeknek megismerkedés és megítélés alapjául.

Mindez tagadhatatlanul csekélység, gyaló és kezdetleges intézkedés a gyökeres javítást, sőt átalakítást óhajtók előtt; de én, megvallom, sem anyagi nagy áldozatokra utasítani, lelkesíteni nem tudok, s nagy sikernek jelen helyzetünkben kétséges volta miatt, nem is merek; sem ott a hol keveset reménylek, sokról, nagyszerűről álmodozni nem szeretek. — Tegyük a hogy telik, de tegyük valamit mindenesetre; ez jobb, mintha nagyra erőlködve megszakadnánk, vagy nagyot akarván, nagyra vágyván, semmit sem tennénk.

Hogy valamit tegyük e tekintetben, autonomiánk jogosít és kötelez, — hogy óvatosan tegyük, hogy gyökeres változtatás vagy átalakítás nélkül javítsunk, arra most még legalább, helyzetünk kényszerít. Csak azt kell főképp megtartanunk, hogy sem a gyakorlatot elméleti előkészület nélkül mindenre elégségesnek ne véljük, sem a mélyen tudományos előkészületet gyakorlati ügyesség, kedv és készség nélkül ne kívánjuk. Az előbbire hajlandóbbak vagyunk, az utóbbit — a mély tudományosságot — kevésbé követeljük. Innen származnak ellenvetéseink. „Mire való nekünk a tanárképzés? Egy német intézettel újra több! Ki képezte egykori derék tanárainkat, s nem tették-e meg, a mit kellett? S nem elegendő képzés-e magán tanítást adni évről évre, a gymnasiumi tantárgyakból? Egész intézetünk tanárképezde stb. stb.“ Ezek mindennap hallható beszédek s még hallhatóbbak lesznek, ha mostanában egyik vagy másik egyházi testületünknel előjön ez a tárgy, mely 1841 óta nálunk kevésbé forgott fen. És félő, hogy e kisszerű, áldozatba is alig kerülő reformot, sem multbeli vagy történelmi jogosultsága, sem égető szükségé nem teszik figyelemre s pártolásra méltóvá — nálunk; holott hazánkbeli más felekezeteknél már életbe lépett.

Hogy főiskolánk egészen tanító-képezde — volt valaha: meglehet, sőt a fentebbiek szerint elfogadható. Hogy ma az volna, s ha az, milyen? mutassák meg gyümölcsei. Itéljük meg azok képzettségéből (gymnas. ta-

nári képességeket vévén tekintetbe), kik a theologiai és más pályáról tanárokká lesznek, — azok képességéből, kik a gymnasiumi hat osztályt végezvén az u. n. bölcsészetnek hallgatására lépnek, — és itéljük ez utóbbiaknak nem latin nyelvtani, különben sokszor elég csekély, ismereteiből, hanem általános fejlettségéből, tanulási kedvéből, magán szorgalmából s általán szólva szellemi állapotából. — Hogy régebben sem képezték tanárainkat, ha csak nem gyakorlat által: igaz. De nem is voltak ám azok (mondhatnám így is: voltunk!) képzett tanárok, némely hazai más felekezetibeliekhez hasonlók, hanem voltak kitűnő munkások, a jó és rossz módszert használni, sikeresíteni ügyesen tudó erélyes férfiak, a latin nyelv alapos ismerői, hibátlan kezelői, jeles begyakorlói, — derék jellemű tekintélyes emberek — egyéb semmi. Régibb s legalább 20 éves ügyfeleim emlékezetére hivatkozom, minő eszméket vettünk át a latin szerzőkből, minő izlési vezérelveket a latin költőkből, minő esmerettel birtunk a görög nyelvről, irodalomról — melynek hatása költészetünk szellemén Kazinczyig épen nem, azóta is kevésbé látszik, — minő esmeretünk volt a classicai philológiáról, a classicai irodalom segédtanairól. — Mondám, hogy néhány kitűnő egyént méltán magasztalnak az előbbi tanárok nemzedékéből. Többnek kitűrése, erélye, emlékező tehetsége, latin nyelv-ismerete, genialitása, gyarlóságaiktól elgondolva, irigylenő; de egészben véve példányokká nem tehetők. Embert szeretni, nevelni, önálló elmét fejteni, tanulási kedvet élesztetni nem igen tudtak s ma, a gymnasium mellőzhetetlen több-óldalúsága, a tudományos ismereteknek ezen oktatásra gyakorlott nyomása, a társadalmi levegő ilyen mérséklete mellett, nem lennének nálunk honosok s aligha több okulásért magok nem kiáltanának. — Csak annak szolgálhatnak egyes régibb tanáraink példányul, ki a 30 év alatti változás nagyságát nem érzi, ki a mai és három évtized előtti helyzet közötti különbséget tekintetbe venni nem kívánja.

Győződünk meg, hogy a gyakorlatba hanyatt-honlok taszítás, egyedül a gyakorlati tanítás által képezés: ez maga jó tanítónak senkit sem tehet. Ha, mint nálunk gyakran történik, 16—20 éves ifju már gymnas. tantárgyakat, természetesen hogy csak a kézikönyv és a köztanító nyomain betanultat; nem magyarázva, mert arra képtelen, hanem betűhöz ragaszkodva s könnyv nélkül tanultatva: gépies munkát teljesít és nem oktatást s minél korábban kezdi és minél tovább folytatja ezt így, annál bizonyosb hogy belőle gépies, unalmas, lelketlen tanító lesz. Tanítani, értelmezni, magyarázni, — némely tantételt, vagy eszmét érzéssel, öntudattal felfogatni beplántálni: ez a valódi oktató dolga, s ehhez érettség, a tanítvány fölötti jókora szellemi fölény, erkölcsi magasság kívántatik, — és kivált érett ügyszeretet. De hogy fogja

az éretlenül tanítani kezdett egyén ügyét, hivatalát, szakját szeretni? Melyik is az ő szakja és az mennyiben szakja? Mi foglalja azt szívéhez, lelkéhez, azt a mit idő előtt, egyéni hajlam vagy vonzódás nélkül, sőt öntudata nélkül s csak a „rendszer“ kedvéért reá nyomtak, — s mit ő kenyerere vesztesége alatt elvállalni kénytelen volt? — Ellenben, ha előbb a gymnasiumi neveléstanból az intézet hivatását, az ember-nevelés fensőbb céljait, módjait, az egykori nagy nevelők magas eszméit s példáit megismeri, bölcsészeti lélekkel fogja feladatát tekinteni¹⁾ más szemmel nézi pályáját, — mesteremberből vagy művesből művészsze lesz, banausosból eszmék dajkájává, mint Szokratesz akarta.

Szomorú dolog, ha theologusokból lett tanároknak, oly pályáról melyre készültek, oly pályára lépvén melyre nem készültek, oly tudományos életnemre kell magokat adni, melyhez senmi utasítást, előoktatást nem vettek. Ugy tekintik, előjárók is, jelöltek is e hivatalt, mint igen könnyűt, mindenre nézve lehetőséget és viselhetőt. A vállalkozók nem is tudnak s nem is igen kívánnak mások lenni, mint a gymnasiumban szerzett latin nyelvismeretnek közlöi, s némely elemi más tantárgyaknak, a kiadott kézikönyvek segélyével tanulatói. A „rendszer“ ennyit kíván, az előjáróság s nagy közönség sem kívánhat többet. Ez által emez állás, mely művelt külföldi országokban az értelmi osztály javát, derekát teszi, nálunk lealacsonyul, az elemi vagy néptanítók sorába száll. Sőt voltaképen annál is alább; mert ezek saját kiskörü és terjedségü tantárgyaikban sokkal alaposbak, tájékozottak lehetnek, mint amazok magokéiban — míg a jelen helyzet tart. Emezek sokkal inkább megközelithetik a művelt némethoni néptanítókat, sokkal kevésbbé vannak kiteve a kontárság szégyenének. Én nem merném helyesleni, hogy vidéki, vagy akarmely gymnasiumaink tanárai is még most a porosz, vagy franczia tanárok mértékei-

¹⁾ Dr. Morgan, a londoni egyetem egyik legkitünőbb embere, s a londoni Athenaeumból nagyon ismeretes angol tudós matematikus is azt állítja, mit fentebb Böckh-ről említettem, így szólván a London University Calendar 1865. 241. lapján: „a ki csak valamennyire képes is tanítani, tudja, hogy legmagasb törekvésekre talán a legalsóbb osztályok tanításában van szükség. Ha a tapasztalás erre meg nem tanította, kétkedem hogy valaha tanulhasson valamit a tapasztalásból.“ Az elemek tanítója a dolgoknak nem egész terjedelmét, hanem csak lelkét adván s e mellett nevelőileg, vagyis az érzelmeket is érdekelve és együtt fejlesztve tanítván, köteleztetnék nagyon hiven vonni ki az esmeretek táptartalmát, hiven festeni a dolgok kis képét, a gyermeki korban tulnyomólag uralkodó érzéseket ugy érdekelni, hogy valódi és a czélnak megfelelő fejlődést eszközöljön. Ily fontos, bár mellékes tekintetek a felsőbb oktatásban fen nem forogván, itt kétségkívül könnyebben és biztosabban működhetni.

vel méressenek. — e mértéket magamra nézve is elutasítanám, — bár tagadhatlan, hogy mint egyéb ugy e tekintetben is ama fokra kell törekednünk; — de tudomány-szeretetet, az illető ismeretek körében tájékozottságot, az illető szakban némi jártasságot csakugyan meg kell kívánni a legutolsó falubeli latin-nyelv tanítótól is, kit a közönség tart. Tudomány-szeretet nélkül ébresztőleg és hatályosan tanítani lehetetlen. Tudományos tájékozottság nélkül tudományt szeretni, szakismeretek alaposága s körében tovább mehetés vágya nélkül géppé nem válni, az oktatás feladatát meg nem unni és untatni, ez hasonlóul lehetetlen.

Azt hiszem, e pálya férfainak is érdekében áll, hogy állásuk értéke emeltessék, — s óhajtaniok kell, hogy főiskoláinknál valami történjék a végre, hogy tudományos értékű s avatottabb emberek legyenek azon intézetek tanítójává, melyek ha nagyon elszaporodva s néhol mesterkéltséggel és nem méltányos eszközökkel tartatnak is fenn, s így talán a népiskola ügyének árthatnak, általán szólva az egyháznak és hazának megbecsülhetetlen hasznot tehetnek.

VII.

Érzem, hogy felvett tárgyamtól eltértem. De nem igen messze; csak oda, honnan egy óltó-ágot hoztam el, mely nézetem szerint, könnyen megfakad s mely nélkül főiskoláink élőkái nem adhatnak elég sok és jó gyümölcsöt. Most visszatérek és még egy kevésbé megkísértem tisztogatni e különben étellel teljes és ternékeny fát.

Főiskoláinkat — nézetem szerint, — ha belülről a kor szelleméhez képest ujítani, a methodust benne szabadabbá tenni szükséges is — nem tanácsos teljesen világiasítani, egyházas (nem mondom theologusai, sem egyházi) jellemökből egészen kivetkőztetni s mindenben a német szabad egyetemekhez alkalmazni. Nem, többek közt azért is, mert minél világiabb, az egyház céljaitól, érdekétől minél távolabb eső, és így álladalmi hatáskörbe tartozó dolgokra terjeszkednek ki, — minél inkább távoznak nevelési feladatoktól, minél inkább levetkezik magokról az egyházas színezetet — mi nem jelent hierarchiai, zárdai vagy a társadalmi szabadsággal ellentétes tulajdönt — annál kevesb joga van egyházunknak azokat autonomikus kormányzata alatt megtartani, — annál több alkalmat s mintegy fogantyut adunk, hogy ezek felett amaz ingatag elvek szerint intézkedjék, melyekre most Paris, majd Bécs és Pétervárad, majd Róma és Esztergom felől fú lendítőleg a szél. Mert egy állami és egyházi res-

tauratio megkísértetése csak úgy lehető ma s az lesz ezután, mint volt 18 vagy 50 év előtt s ha azt hisszük, hogy egyházunk oly ellenállási képességgel bírna ezután is, mint eddig birt, aligha nem csalódunk.

A teljes felügyeletlenségre s nevelési gond megszüntetésére alapított német egyetemi rendszer mindenben utánzása által annak ártánánk, mi ez intézetekben legsajátabb, legbecsesb és félthetőbb, mi úgy szólván az egésznek célja, koronája: a lelkipásztori képezdének, — mely intézetre nézve a seminariumi jellemet, magok német hitfeleink is eléggé fentartják, — szabad egyetemeik mellett tartván fen zárt körü papneveldéket is.

Ha már főiskoláinknak egyházas jelleme nem változhatik meg egészen, igen természetes, hogy a nevelésnek oly tényezőiről sem mondhatunk le egészen, minők növendékeink, kivált papjelöltjeink benlakása és együtt étkezése, — mi általánosan nevelési, de különösen segélyezési érdekből is nagyon fontos.

Ezen intézkedés célja ép oly üdvös, mint a mily ártalmasok voltak következései ott, hol az időhöz nem alkalmazva tartották fen. Ugy látszik, mióta reflectáló, elvszerű nevelés létezik s még előbb is, mindig igyekeztek és igyekeznek a szülék s nevelők, elkülönözni a növendéket a nagy világtól, hol a jó és rosz vegyesen zajlik, hol a testiség féktelenül mutatkozik. Mint a test és lélek, úgy a rosz és jó közötti ellenesség szorosan és primitive tartozik az emberi öntudatra, — s ha nem jól értenők is az Idvezítő szavát: ne szabjátok magatokat a világhoz, feltalálnók bármely pogány görög, vagy római moralistánál: óvjátok ifjaitokat a külső élet szelétől, a szabadra bocsátott testiség hatásától, — legalább, mig lelkök testök meg nem erősödik! — Ez a szabály még akkor is fen fog állani, mikor majd talán keresztyén spiritualismus és erkölcsi komolyság nem fékezik az emberi (inkább állati) indulatokat, midón az erkölcsiség alapelve a testi (nem mint Platónál a lelki) egészség lesz, — midón a vallás és erkölcsiség társadalmi fentartása egyedül nemzetgazdasági szempontból tekintetik s szaporodás, tehát adó-alap gyarapodása tekintetéből kívántatik. Még ily viszonyok közt is, hisszük, fenmarad itt-ott a szülék erkölcsi ösztöne és érzése; az anya elpirul a szentelen mozdulatra és szóra, mely növendék leánya előtt nyilatkozik, az apa elborzad fija erkölcsi elaljasodásának elgondolására, az idősb örizőjeül tekinti magát kisebb koru atyjafiának.

A nagy világtól elzáratásra s nemesb társalkodáshoz szoktatásra nagy szükség és hajlam is van, kivált a mi időnkben. Mert a testiség, most már a tudományokban is találván támogatásra, mindig féktelenebbül csábit s pedig ebben rejlik az emberiség erkölcsi elaljaso-

dásának első oka, — és mert a szülei nevelés is megerőtlenült és hatástalanná lett. A szülék nem érkeznek, vagy nem képesek gyermekeik nevelésével foglalkozni s nem csupán a városiak és duzsak, hanem a másfélék is, — mert az erkölcsök gyorsan válnak egyenlőkké. Az ember erősen igyekszik eredeti emberies kötelességeitől megszabadulni, — bár a tiszta emberiséget vallja a társadalmi reformok föelvéül. Ha anyagi érdek nem kényszeríti, nem nősül. Ha nősült, nem örömetst gyermekesedik. Ha gyermekei vannak, nem nevel; érzi, hogy e dologhoz sem lelke, sem kezei nem elég tiszták. Magát nevelővé nevelni, átjavítani, — vagy örökösen feszélyezni: iszonyu teher. — Nevel tehát a cselédszoba és az iskola.

Ezért állnak fen a convictusok kisebb gyermekek részére is, főkép r.-katholikus országokban. Ezért a jezsuiták zárda-növeldei Belgiumban, — ezért szaporodnak ilyes intézetek Franciaországban, holott Némethonban, kisebb p. gymnasiumi növendékekre nézve, minden ily intézet eltöröltetett, prot. nevelők az effélét elitelték. — De fen állnak, bár nem a fent említett okból, a convictusok Angolhonban, — fenáll a gymnasiumi s felső iskolákban az együtt élés és benlakás, — és úgy látszik, nem is könnyen mond le ezekről a világ legeszesb és leghatalmasabb népe.

Nálunk a convictus-félék igen számosak. A r.-kath. intézeteket nem tekintvén, minden reformált főiskola tart fen ilyet s néhol nem régiben állítottak gymnasiumaink mellé is. Ezek nélkül nagy fenakadásunk lenne arra nézve, hová tegyük, hogyan helyezzük el tanulói pályán szegény sorsu növendékeinket, kikről mi, szegény létünkre, szivesebben és sikeresebben gondoskodunk, mint bár mely más gazdag és művelt nemzet vagy bármely más hazai gazdagabb testület. Ez nagy előnyünk, — s ez érdekből a benlakást fentarthatjuk, bármit szóljon is ellene az újabb idők némely ujítója.

Mert például Fáy András az „Óramutatóban“ nagy csapásnak látja ezt rajtunk, — mivelhogy ekkép a tanuló (45. 46. l.) elrekesztetik a társalkodástól, egésségtelen levegőben él stb. stb. — Látszik, hogy a rosszul rendezett benlakás ellen beszél s hogy itt is, mint sok más helyen (péld. 73. l.) 1848 előtt beszél, mikor még a kijárás, közlekedés szorosan gátolva volt, — és látszik itt is, egyebütt is Fáy jóakaratu s szép lelkü előadásán, hogy ő a XVIII. századbéli trivialis rationalismus és gyarló philanthropismus ügyvéde. Maga az élet megczáfolta állításait, megtagadta kívánatait, sőt ellenirányban hatott. Debreczenben, az Óramutató megjelenése után nem sokára, egy magános nemes ember convictust alapított. Patakon az egyházkerületnek, a kort igen értő s nemes lelkü főgondnoka fáradozik ily inté-

zetnek nemes ifjak részére leendő felállítáa ügyében. — s azt hiszem a bold. Fáy óhajításainak kedves tárgya, a pesti prot. főiskola sem utasította volna vissza, ha növendékei számára ily alapító találkozik, — valamint ma sem roszalja senki, hogy a derék tanár Batizfalvi, a pesti á. h. gymnasium mellett ilyet tart fen.

Csak az hát a baj, ha az ily convictusok roszul rendezettek. A társaságos, vagy szorosabban együtt élés, sokszorozza az emberben a jót, de sokszorozza a roszat is. Egy közös czéla együtt dolgozni többeknek, tehát együtt tanulni, a tudomány tételeit, elveit több különböző oldalról szemlélni, a különböző szempontból elvont gondolatokat összevetni, kicserélni, rendkívül hasznos dolog; de egyesülten, nagy társaságban tespedni, roszalkodni, roszban vetélkedni viszont nagyon ártalmas és kárhozatos. A magokra hagyott, szellemi vezérlet, példa-adás nélküli contuberniumok, kivált ha tudományos foglalkozáson kívül semmi nemes elfoglaltatást, szabad levegőbe kísétálást, játékhelyeket, tisztességes társalkodást nem lelhetnek, meleg-ágyai lesznek az ifjúságot elerőtlenítő, elaljasító veszélyes bünöknek. Ezeket még a leggondosabb felügyelésnek sem mindig sikerül eltávolítani, — ily bünök némelyike néha erősen elterjedt és meghonosodott Angolhon egyetemeiben péld. Cambridge-ben is; annyival bujábban tenyésznek ott, hol a benlakó ifjúságtól távol van a tanács-adás, vezérlet és példa.

Félő, hogy a miéinkben mind ezek csak nem teljesen hiányznak. Aligha ugy nézzük ma már collegiumainkat, azoknak benlakásra rendelt részét, mint nevelési intézetet, hanem mint szegények lakhelyét, szállását, asylumát. A főiskola egyszerűen lakot ad az arra szorultaknak, de kellő felügyelést, nevelést nem adhat, nem is ajánl. A ben folyó munkálkodásról, az ott nyilván vagy rejtve uralkodó roszról tudomást nem vesz, felügyelőséget nem vállal. Felügyeltet közvetve; de tudjuk, hogy e felügyelet czélszerűtlen is, sikeretlen is: a dolgon segíteni pedig halasztjuk, de nem is könnyü. — Mind ezt azonban a nevelési szabad elvek, a nagyvilági meglazult erkölcsök, a szélsőségek közti habozás kin és ben, szerencsére fedezik és védelmezik.

Ha az együtt lakást, convictust s az ezekkel együtt járó állapotot mulhatlanul szükséges fentartanunk, avagy csak azért is, hogy szegényebb sorsú növendékeink tanulhassanak: okvetlenül megkívánatik az is, hogy e benlakást nevelői felügyelet alá vegyük, vagy az alatt tartsuk; különben tanintézeteink erkölcsi romlottság tanyáivá lesznek. E felügyeletet gyakorolhatjuk:

a) pályavégzett s a fentebb előadottak szerint tanárságban helyetteskedő ifjaink által, kik ekkép az angol tutorok helyét foglal-

nák el (s vajha jellemével is bírnának!) Csakhogy itt nagy akadályaink vannak, legalább a jelenre nézve. Az ily ifjak ma igen kicsiny számmal találkoznak, a mellett, hogy kitűnés, főiskolai diszes helyzet, anyagi előnyök sem adnak oly állást, oly tekintélyt, mint egykor adtak. Azon idők, mikor az ily ifjak nem csak elemi, hanem gymnasiumi köz tanítóságokat is viseltek, — nagy számu és igen jövedelmes rektorságok reményében sokan és huzamos ideig benváramoztak, — mi rendkívül kedvezőtlen lehetett rájuk, de igen előnyös volt (s Angolhonban előnyös ma is) a főiskolai nevelés ügyére nézve; — midőn e szerint a felsőbb s rendesen jóval éltesebb és érdemes más felől az alsóbb, gyengébb ifjuság közt, ha nem választófal is, de némi természetes hézag volt, — más részt a korhoz képest az alsóbbak a felsőbbek iránt valami hagyományos tiszteletet tanusítottak, a felsőbbek amazok iránt magokat előjáróknak érezték s azok erkölcsi viseleteért, az iskola becsületeért magokat felelősöknek gondolták: ezen idők aligha el nem multak! Ma a kor és kor közötti különbséget az egyenlőségre törekvés szelleme eltörlötte. Az atyát tegezik gyermekei s idős embereket gyakran olyak, kik unokáik lehetnének hogy kívánhatnánk, hogy fen álljon az előbbi viszony a felsőbb és alsóbb koru és rangu tanulók közt? Ha pedig tekintélytelen egyénre bizatik a felügyelés, nem komoly dolognak vétetik a nevelés, az által csak rontva lesz az ügy. Az illetéktelen, jogtalan és ügyetlen tekintélykövetelés nevetségessé válik s a cél ellen hat. Lehetne talán felügyeltetni :

b) az intézethez fogadandó éltes s legalább a becsüleesség-adta tekintélyvel bíró egyének által, — milyenek, ha jól fogom fel, a német egyetemeknél a pedellusok s effélék, az angol tanintézetekben a proctorok. Nyugalmazott tanítók, vagy néha másféle tisztos hivatalt viselt emberek találkoznának, kik ily felügyelőséget elvállalnának. — Legalább a lakások tisztaságára, az éjjeli bentartózkodásra, a nappali foglalkozásra s egyes növendékek erkölcsi viseletére tudnának vigyázni s a tanárok közbejöttével jótékonyan hatni. — De meg lehet, hogy ez nem vihető ki. Akkor alig van más mód, minthogy minden belakó kis társaság lehetőleg hasonló koru és tanulói rangu növendékekből állittatván össze, élökre ismert becsületességü és szorgalmu idős tanulótétessék, — ennek azok erkölcsi vezérleteért s tanulásban elősegélléseért némi előnyök adassanak, s e mellett:

c) a felügyelés főképe a tanárookra nézzen. Nem örömet tétetnék magam, vagy más ügyfelem nyakára bárminő elhordozhatatlan terhet. Irtódom valamint a tanulóra, úgy a tanítóra annyi terhet és úgy rakni, mint a kíméletlen pór szokta lovára: a meddig a szekérbe vagy

határa fér. Legtöbb főiskolánk, ha körén túl nem terjeszkedik, anyagiilag sincs arra szorulva, hogy embereit teherrel agyon halmozza, s azoknak a tudományos foglalkozáshoz oly igen szükséges idejét, szabadságát, egészségét elrabolja. — De egy teher, míg főiskoláink egyházi tulajdonok lesznek, míg convictus, együtt-lakás és így nevelési hivatásuk lesz, egy teher lerázhatatlan főiskoláink tanárainak vállairól: a nevelési gond terhe. Igaz hogy ennek a növendék korához képest van kisebb és nagyobb súlya s mértéke. A theologus nevelése nem úgy esik, mint a gymnasiastáé s tán nem is e nevet érdemli. bár az angolok, mint már mondók, mindig *university education* ról beszélnek. De hogy ezekre is kell hatni, ezeket is lehet és kell tanács, vezérlés s hatás alatt tartani, az kétségtelen. Hiszen ezek nem egyszer magok keresik fel tanáraikat tanácsért s ha tanáraikat nem, másokat, kiktől jó lelkü utasítást várnak: studiumaik, külföldi utazásuk ügyében. Száz eset mutatja, hogy az ily rangú tanulók is szívesen társalkodnak tanítóikkal, sőt becsületnek tartják azok figyelmét irántok, felveszik intésöket, követik újmutatásaikat. De hiszen éppen azért is laknak eme falak közt, ezért tartják őket képző intézetekben, protestansok úgy mint r.katholikusok s e hazában úgy, mint másutt. — Mi a theologusra nézve áll, áll a többiről is, ki főiskolánk szobáit lakja és kenyérét eszi. S az hogy nevelőileg is hasson, a tanárnak maga érdekében is áll. Könnyebb azzal bánni, könnyebb arra tanítóilag hatni, kit nevelés által hozzánk közelebb vontunk. S nem esik-e jól, sőt nem ösztönöz-e valami benünket, hogy az elvetett magot csirájában s szárba indultában is ápoljuk, — megöntözzük, irtsuk s kapáljuk?

Hogyan kellene a tanári felügyeletet valósítani: ügyesb tervezők, tapasztaltabb férfiak jobban eltalálják. Talán legegyszerűbb lenne a contuberniumokat évenként a tanárok közt felosztani, — mint egykor a felügyelő deákok közt felosztva voltak. Egyre egy vagy kettő jutna, úgy hiszem, bárhol is. Ezek állapotával kellene részletesen megismernedni, ezek lakóival folytonos érintkezésben lennie az illető tanárnak. Szólani velek időnként minden iskolai és magán érdekű dolgokról, ezek első tanácsadójának, vezetőjének lenni az illető kamara-főnök felett. A többit elgondolhatni. Hinni merem, hogy az ilyen műtáskodás, hogy bold. Kerekes szavával éljek, egy-két év alatt is jó hatást tenne, egy-két évtized alatt pedig megváltoztatná collegiumaink színét, szellemét. Megszüntetne egy igen szomorú dolgot, azt hogy, a tanuló tanárához, mint emberhez *eo ipso* bizodalmatlan, hogy némely alaptalan előítéletek, ellenszenvök az iskolai nemzedékek hosszú során át fennmaradnak s nem csak azokra tesznek rossz hatást, hanem

átterjednek a nagy közönségre s ott legalább is eme tanintézetek iránti kegyeletet csökkentik meg... Amaz érintkezés a bizodalmat állítaná helyre és a szeretetet. E nélkül pedig hogy lehet nevelés és nevelés nélkül növelde?

Összevonom a dolog velejét egy-két szóban:

Megmaradhatna a benlakás főképp papnevelés, de mellékesen szegény tanulók segítése érdekében is.

A benlakás rendezésében fő szempont: a nevelési. Általában is akarmely jótétemény osztása közben, soha bármely segítési vagy egyéb érdekért nevelési érdeket fel nem áldozhatni.

Egyes benlakó társaságok lehetőleg egyféle tanulókból alakuljanak. Felügyelők egyes idős tanulók, főképp pedig a tanárok lehetnek.

VIII.

A főiskola alapja, vagy inkább — mivel élőfához hasonlítánk — tápláló gyökere a *gymnasium*. Nem csak a főiskola népessége, de annak belső értéke is attól függ, miképp készítették elő *gymnasiumaink* az elméket, minő fokra emelték a fogékonyságot, az önálló tanulgatás hajlamát. Ha a lélek nemesb tehetségei elnyomva, vagy felébresztetlen maradtak, — ha ugyan-azok elfojtatván nem tudomány-szeretet, hanem levertség, bádjadtság, közöny szülemlett az ifjakban, kik szaktanulmányaik tudományos hallgatására léptek: akkor az akadémiában másra nem számíthatni, mint kénytelenségből eredt gépies-ségre, — az így képzett emberektől mást nem várhatni, a világi életpályán, mint banausiát, művészi vagy mesteremberi ipart, üzéri jellemet, magasb irányu s tudományos emberhez méltó humanitas és alkotó, vagy feltaláló képesség nélkül.

Ez okozza, hogy a mily fontos a társadalomban a tudományos életnemét folytató emberek erkölcsi és szellemi minősége, ép oly fontos dolog a *gymnasium* ügye. Ez okozza ismét, hogy ezen ügy körül oly sokat experimentálnak, terveznek, javítanak és rontanak, minden hazában Anglián kívül, — bár kisebb mérvű javítások itt is forognak szóban. Innen van, hogy nálunk is egész özönét hozták létre az e körüli mozgalmak a terveknek, melyek közül egyik a másikat felülmulja jóakarásban, merészségben, — még pedig merész conservatívban és reformatívban. E tervezés már 1847 előtt jóval elkezdődött s hogy nem hamar fog megszűnni, onnan gyanítható, hogy csak a legujabbak tervei és nézetei közt is alapi és lényeges különbség van, — úgy hogy azt kell sejtenuink, hogy még csak most kezdenek férfaink

e részben erősebben divergálni. (Vesd össze Wiche Lutter N. és cultus-miniszterium, Mihályi K. és társai s. t. terveit és nézeteit).

E sorok írójának nem szándéka, ha tán huzamos tapasztalás arra jogosítná is, új és lényegesebben változtató tervet adni itt a t. olvasó elé, — először, mivel új és esmeretlen vezérelvet e dologra nézve nem is keresett, nem is szükségelt keresni, — mivel meggyőződése szerint az e tekintetben hagyományos főelvek mellett megmaradhatni, — továbbá mert meggyőződése, hogy a tantárgyak osztályonkénti kiméretegetése, az óraszám megállapítása nem fő fontosságú dolog s általános elvek nyomán egyénekhez s helyi körülményekhez képest igen könnyen teljesíthető. De érzi is, hogy effélék kiszámítására sem magát elég ügyesnek nem tarthatja, sem itt a helyet alkalmasnak nem véli. — Elmondja tehát azon alap-elveket, melyek nézete szerint a főiskola szempontjából is legfontosabbak, — melyekre nézve változtatás, vagy tisztába jutás és megállapodás szükséges, most midőn iskolai reformok elé megyünk. Adjuk ezeket lehetőleg aphoristicus rövidséggel, inkább szavazván e pontra nézve, mint indokolván, fejtegetvén, vagy vitatkozván, — a kifejtést és vitatkozást vagy másoknak hagyva, vagy más tésre halasztva.

1. A gymnasium feladata előkészíteni az egyetemi és így szorosan tudományos szaktanulásra, a tudományos szakemberek életpályáira vezető tudományok, egyszersmind az emberi legmagasb és általános érdekű esmerettárgyakkal (bölcészetiék) sikeres foglalkozásra, — s az ehhez szükséges szellemi és erkölcsi tulajdonnak, az önálló szellemi életnek elkezdésére. E szerint a fő cél az előkészítés, — de van még egy más mellékes is. A gymnasiumnak, még a nagyon művelt Némethonban is sok olyan növendéke van (Némethonban a tanulók $\frac{2}{3}$ -ának mondják), kik egyetembe és így felsőbb tudományos oktatásra nem lépnek át. Ezek kedvéért amaz előkészítő oktatásnak egyszersmind ismeretszerzésnek is kell lenni. Ez tehát a mellékes cél, melynek az előbbit, a valódit feláldozni, mai nap kivált, lehetetlen. E fő és mellékes feladat tökéletlen megkülönböztetése s hibás összetévesztése okozza, hogy a gymnasiumtól olyakat kívánnak, miket nem teljesíthet s teendői közé olyakat igtatnak, melyeknek meg nem felelhet. Tehát jegyezzük meg:

a) a gymnasiumi oktatás annyi ismeretet s oly fokú képzettséget ad, mennyi a tudományos életpályához s arra vezető tudományos okulásához megkívántatik; ha tehát valaki a gymn. pályát bevégezvén az „életbe“ lép ki (nálunk „élet“-nek rendesen ez az alsóbb jelentmény: üzleti vagy köz-élet adatik; mintha nem élet volna az is, melyet egy orvos, jogász, pap, tanár, s egyéb tudományos fog-

lalkozása körében folytat!) a minden-napi, vagy üzleti életre elkészülve nem lehet; az arra való előkészületet az életben magában kell megtennie, vagy más tanintézetektől kell szereznie.

b) a gymnasium a köz „élet“ kívánalmait azért nem teheti fő feladatává, mert akkor ama másik, a tudományos élet lenne mellékessé, vagy épen mellőzötté; holott a reál életre valókat a reál életben eltanulhatni, de a valódi tudományos előkészületet más tanintézettől és az élettől is hiába várnánk és kívánnánk.

c) a gymnasium mellékesen megad annyit, mennyi a tudományos embert a közéletben honossá teheti, a nem szorosán tudom. életpályán bármely növendéket is elindulhatóvá tesz; de nem adhat annyit mennyit egy vele egy terjedőségű gazdasági, ipar-, technikai és egyéb ily iskola adhat.

d) ennél fogva az összes közép-oktatást a gymnasiumtól várni, vagy abba foglalni hibás kívánat; a reáliskolák ép oly szükségesek ma már, mint csaknem a népiskolák. vagy legalább az ugy nevezhető közép special-iskolák, p. o. gazdasági, kereskedési, tengerészeti, katonai stb., — épen ugy nem zavarható ezekkel össze, mint ezek egymással.

2. A gymnasiumi oktatásnak nem célja „egyetemes műveltséget, általános emberi műveltséget,“ s általában olyasmit adni, mit korunk az efféle kifejezések alatt ért. Mert mint Roth helyesen megjegyzi, igen is nagy szavak ezek. Nem 18 éves korunkra érhető el ez a nagy cél. Annyi mindenféle kívántatnék e feladatra, kivált a mi időnkben, hogy ilyeket ígérve, a gymnasium kis mértékben sem tudna eleget tenni a szülei kívánatoknak. De nem is egy ponton befejezhető kétség az a mit műveltségnek nevezünk, hanem folytonosan fejlődő s növekedő kedvelése s megszerezni törekvése az ismereteknek s külső és belső jeles tulajdonoknak. E nagy szavak s nagy ígélet ellenében méltán ajánlhatni a görög bölcsek szerénységét, kik a bölcsesség kedvelésében, sőt közülök a legbölcsebb a semmit nem tudás bevallásában helyezték a bölcseket. — Emegjegyzést az iskolák előjárói s tanítói érdekében kívántam említeni, kiket gyakran ostromol a közvélemény sokféle és ellenmondó kívánattal.

3. Fentebb kijelölt célra ugy vezethető el a növendék, ha megismerkedik egy részt az ember szellemi vagy benső világával, másrészt a természettel vagy külső világgal. Az első és sokkal nehezebb feladat az által teljesíthető, ha a történelmileg legjelesb, szellemi életére nézve legfejlettebb s leghatalmasabb két régi nép, a görög és római nyelve, irodalma, állami és társadalmi élete ismeretére elvezetetik, — a második az által, ha a természet szemléletére a vezér fonal kezébe adatik. Tehát a classicai nyelvek, irodalmak, s azok segéd-

tanai az első, a matematika (a természet logicája) ez után a második tantárgy. Ama nyelvek és épen maga a görög szükséges voltát nem tagadja a művelt nyugot legműveltebb, legiparosabb népei közül egy sem. sőt bizonyoságot tesznek annak szükségéről Belgium athenaeumai, Francziország lyceumai. főkép pedig Német-, Angolhon és északi Amerika ilyféle intézetei. Ellene csak az elfogult tulbuzgóság nyilatkozik, mely csak akkor mond igazat, midőn reáliskolák szükséges voltát vitatja. Ezeknek természetesen nem lehet céljok tudományos életre készíteni, az eszmék, ismeretek történelmével foglalkozni, — csak úgy nem mint az elem-, polgári, kereskedői, tengerész, s talán a női iskoláknak, melyekből pedig sok jeles műveltségű egyén kerülhet ki.

4. A görög és római nyelvekhez és irodalomhoz szorosan tartoznak ezeknek némely segédtanai: a régiségtan, mythologia s a nyelv-tanhoz távolabb tartozó metrica stb. Ezek tárgyalása nélkül a nyelv és irodalmi oktatás sikerét veszélyeztetjük. Mert ezek mellőzése által, az irodalom a tanulóra nézve elveszti reál tartalmát, a költészet elveszti eszméinek vonzó erejét, s így ha az alakokban a szépet feltaláltuk is, a tartalomban az igazat nem kerestük s nem ismertük fel. Ez egyik fő oka annak, hogy irodalmunkra akár az előbbi időkben, akár az újabb gymnasium-rendezés óta, a görög és római tanulmányoknak sem alaki vagy aesthetikai, sem tudományos hatásuk nem volt olyan, milyet óhajtunk kell: holott az angolok felfogásán, stylján, nemesen népszerű nyelvén oly nyilvános és feltűnő jelei mutatkoznak.

Hogy e tanulmányokat korunkban oly sokan terhelőknek és felesleg valóknak tartják, oka, mint említettem, az iparos élet szükségéinek megszaporodása, az ehhez megkívántató egyének nagy számának szükségeltetése. Ezeknek az élet időt nem enged a szorosan tudományos pályához előkészülni, mire szükségök sincs, — valamint más részről a tudományos pálya emberei sem végezhetik az iparos élet gyakorlatára tartozó tanulmányokat. Egyik rész feladata ép oly fontos, mint a másiké. Egyiket a másiknak feláldozni nem szabad; s ha fel kellene is áldozni, nem tudom, nem a tudományok érdekét kellene-e előbb tennünk s főcélznak tekintenünk.

5. E tudományhoz csatlakozik, ezen alapítja magát s ehhez képest még céláll is lesz: a nemzeti nyelv és irodalom tanítása. De erre nézve a helyes irányt nem kell eltévesztenünk s az oktatásban a kellő mértéket nagy óvatossággal megtartanunk. A gymnasiumban nincs helye a nemzeti nyelv tudományos előadásának, sem nyelv- vagy irodalom-történet tudományos tárgyalásának és így a nemzeti

tudományosság történetének sem. Általán elismert nézet ez Anglia és Némethon gymnasiumaiban. Itteni feladata a nyelv- és irodalom tanításának: a nemzeti nyelv rendszerét lényegében megismerni, e nyelvet az irodalom legjobb példányainak tanulása által, fogalmazásban s beszédben hibátlanul használni s a szerzett ismereteknek, a classikai példányokból eltanult szép alaknak megfelelő nyelvkezelési képességet szerezni. E végre az irodalomból példányul vehető, megállapodottabb izlésű, classikaibb művekkel megismerkedni, a közéletet inkább érdeklő irodalmi rész (költészet, szónoklat, bölcsészet (?) történelem) újabb íróit mellékesen esmertetni. Az archaeologiai, palaeographiai, philologiai sőt szaktudományi nehézségektől itt tartózkodni kell. — Ez a gymnasium feladata. Hogy e részben is összezavarva s felcserélgetve vannak iskoláinkban a szerepek s a gymnasium az akadémia buzájában kaszál, könnyen felismerjük, ha a dolgot meggondoljuk.

6. A gymnasiumi oktatás másik nevezetes tárgya: a matematika, a természet szemléletében egyedül biztos kalauz és törvényadó, — sőt a gondolkodásban is sok részben elősegítő és rendező. E tan egészíti ki a classikai s anya-nyelvi oktatást az angoloknál régibb időtől, a németeknél a mult század végétől fogva. Tulnyomóvá tétetvén az oktatásban, nem tenne jó hatást. A külső, helyi s alaki viszonyokat s azok törvényeit tévén a szellemi élet mértékévé s törvényeivé, korlátozná az elmét, levonná fenségéből az észet, eltörpítené a képzelő tehetséget s költészetet stb. Ilyformán vélekednek a szakértők közül is többen. Tehát nem csak Lamartine a franczia poëte-historien, hanem az angol Whewell, a magyar Nendtvich stb.')

1) Lamartine az összes költeményei előtt állni szokott szép és tartalmas értekezésében „a poézis rendeltetéséről“ írja, mily hatást tett a matematika s azon épülő más ismeretek kizáró uralma az első császárság alatt. Lamartine-t, mint történetírót, kevésre becsülik saját honosai, mint államférfit kevésre becsüli 1848 óta egész Europa szabadelvű közvéleménye; mint szép lelkű embert, mint valódi költőt, mint az emberiség érdekének nemes bajnokát, meghallgathatjuk a fentebbi tárgyról szólóban. E tér csak keveset enged szavaiból idéznem. „Midün — ugymond — a világba léptem, csak egy szó hallatszott s ez az emberi lélek ama csodás tehetségének (a költészetnek) teljes kihaltát hirdette. Az első császárság kora volt, melyben a XVIII század anyagias bölcsészete testté lett a nyilvános és magános életben. Ama számemberek, kik egyedül voltak a kor szövívői, zsarnokságuk diadalmenete által elzuztak minden egyebet, s hitték, hogy örökre elfojtják keblünkben azt, a mit ők magokban már megfertéztettek s elöltek; ama fenső, isteni, harmónikus érzelmek... ezen emberek azt hirdették nekünk, hogy a szeretet, bölcsészet, vallás, lelkesedés, szabadság, költészet — mindez semmit sem ér! Azt kell himni, mi megbizonyítható, azt kell érezni, mi kézzel fogható; a költészet a spiritualismussal, melynek szülöttje, kihaltak; igazán, ő bennök és körülök kihaltak volt... A matematikai tanok általános harcza volt ez a gondolat és a poézis ellen. Csak a szám és

7. Az emberi szellem ismeretének fentebb említett feladatához, még egy más is járul: a honismeret. Tehát az előbbieken kívül a történelem és földleírás. Amabból ismét, tudományos nyomozás, historiai bölcsekedés és effélék mellőzésével, leginkább az ókor népeinek és saját honunknak történelme. A történelem többi része mellékes fontosságú; de mint a nyelvek közt a nemzeti, úgy a nemzetek közt saját nemzetünk történelmének esmertetése, a hon földének leírása, a hon műveltségi állapotának lehető előterjesztése nagyon fontos dolog. Ilyen főképen, a mi helyzetünk miatt. Itt a mi nemzetünk és egyházunk az új kor kezdetétől fogva többnyire üldözött, életre halálra harcolt, még most is és nem tudni meddig militans helyzetben van, és így önfentartása érdekében kénytelen a multakból és jelenből a jövőre nézve tanulságot venni, ezt a növendékek szívébe zárni s úgy nevelni, hogy a világ világias iránynak, vagy anyagi élet érdekeinek a haza, nemzet és egyház érdeke fel ne áldoztassék. A magyar ember egykori elfogultságát, exclusivismusát s némely külföldiek vagy hazafiak iránti örökös és öröklött panaszt, gyűlölséget nem tenni a történelmi oktatás mozgató erejévé vagy alap-gondolatává; de már csak a protestánság jól értett érdekében s annak szelleménél fogva is ellene szoktatni az ifjú lelket minden elnyomásnak, nem dühöngő, hanem ösztönnél fogva s természetesen ellenévé a lelki sötétség minden munkájának.

8. A gymnasiumi oktatás ama fensőbb, nemesb, az az tudományos életre készít. De ez az élet sem mellőzheti, sőt megkívánja, hogy a természetet szemlélni, élvezni szeressük, megismerni igyekezzünk. E végett óhajtandó, hogy a gymnasiumok — folytatván azt, mit az elemi oktatás elkezdett — növendékeiket a természet körében tájé-

ismét a szám volt engedélyezve, tisztelve, védve, jutalmazva. A szám igen bánható s bármire használható dolog a zsarnok kezében. Azon kor harcos ura ezzel ülte el korának minden eszméjét. . . Ez időtől fogva félek a számoktól, a gondolat ezen negatívójától. E korban a matematikusok voltak a gondolat megőrlői. — E kissé túlzó beszédet a túlzók ellen idézem. — *Whe well* (*University Education* 39. t.) így szól: „az elemi matematikát a classici szerzőkkel együtt kötelezőleg kell tanítani minden egyetemen (mondjuk csak: gymnasiumon). E két tan-ágot egymástól elválasztani s megengedni ezek egyikének mellőzését annyi, mint lemondani a nevelés fő teendőjéről. . . A matematikai hajlamu ember, ki az egyetemi és collegiumi rendszer által kötelezve volt megismerkedni a legjobb görög és római írókkal, ez által lesz valóban nemesen képzett emberré (a man of liberal education), a helyett hogy csak erélyes számító lenne (a powerful calculator). A jó izlésű s classici képzettségű ember viszont, a matematikai tanulmányok folytonos tanulása közben szerzi meg a gondolkodás és észlelés szoros rendét stb.“ — *Nendvich* tanár urnak ez ügyben s ez értelemben folyt vitáját a t. olvasó bizonytalanságai miatt a „Pesti Napló“ harmadévi tárczájából.

kozzák, annak minden szakában meghordozzák, természetesen nem tudományos kutatókul, hanem csak élvezőkül. A gymnasium a természettudomány minden ágát ismertesse meg, szemléletileg és röviden; nem számítva nem bölcselkedve, hanem a képzelődést, aesthesist, beszédbeli előadást gyakorolva, fejlesztve s a kültermészet alakjainak, törvényeinek nevezetesbjeire utasítva. Mit a gymnasium nem tehet, megteszi majd az élet, a szakiskola, a magánszorgalom. A kellő nyomossággal áttanult mathesis segélyével könnyen fog a tanuló a bölcsészeti (helyesebben: egyetemi) cursusban magának a természetről tudományos esmeretet szerezhetni. — A gymnasium a fentebb vont határon túl nem léphet. A mely perczben tudományosan tárgyalva, vagy épen ellenkezőleg könnyvnlkül tanulatva kezdik tanítani ezen ismereteket, a gymnasium fő céljával éles ellentétbe helyezik s inkább mellőzendőkké teszik. (l. alább 11. sz.)

9. Az emberiségi (hunán) képzést a ker. vallásos nevelés és oktatás egészíti ki. Ez a kettő szükséges. A cél nem theologia-tanítás, mint néhol felfogták, hanem valiasos kegyeleteknek ápolása, az istennel való kapcsolat s tőle való függés tudatának s ehhez alkalmazott életmódnak fentartása. Vallási oktatás annyiban szükséges, hogy az emberi létnek, hivatásnak, erkölcsnek az életben felmerülő nagy kérdéseire nézve legyenek már az ifju kornak a keresztyén vallásból merített elvei, — s legyen hite az isteni törvényekben, melyek megtanítsák az élet legfőbb kérdéseiről szerényen gondolkozni, az élet viszontagságain meggyugodni, erkölcsileg pedig a szeretet, szelidség eredményeit gyakorolni, — ez által ellent tartani azon iránnyal, mely ma az isten-hit megcsökkenése miatt uralkodni akar, mely a családi életet bomladoztatja, a társadalmi és állami életet alapjától megfosztani fenyegetődzik. A vallási oktatás eszközei az uj-szövetségi sz. iratok olvasása, magyarázása, lelkes szivre-kötése, főbb és általánosb (vagy emberiebb?) hittételek s az egyházi történetek tanítása.

10. A fentebbi számok alatt, meglehet nem elég részletesen és szabatosan leirt képzés kellő sikerrel befejezésére, legalább nyolcz év kívántatik, — vagy máskép mondva, az emberi életben a 10—18 éves életkor azon korszak, mely ezen oktatási s előkészületi célzatnak megfelelhet. E korban — ha az elemi tanítás teljesítette feladatát, — az emlékező tehetség leggyorsabb és legerősebb, a képzelő tehetség legélénkebb. A nyelvtanulás, a természetiekben gyönyörködés e korszak tulajdonai. Csak ez idő után véli a köztapasztalás testi- és lelkiképen erősnek az ifjat arra, hogy tüzetesen foglalkozhassék tudományos esmeretek önálló szerzésével. Ennélfogva a gymnasium legalább nyolcz osztályból állhat.

A nyolcz osztályu gymnasium alsó és közép osztályait grammatikai és humanistai tanfolyamnak nevezni, ha valaki a régi nevezetek megtartásában gyönyörködik, nem nagy véték; noha a nevekkal együtt elavult nézetek, előítéletek s ártalmas törekvések is maradhatnak meg, s nem tudom ama grammatikai és humanistai nevezet nem adna-e ezután is alkalmat arra, hogy amott egyedül és nagyon is grammatizáljanak, emitt az ars rhetorikára és poetikára nagyon sokat adjanak. De annak, hogy a gymnasium nyolcz osztálya közül a két felső bölcsészetiinek neveztessek. minthogy ezen osztályokba a metaphysika, a bölcsészet történelme, kötelezett és szűk mederbe összeszorított tantárgyként befoglaltatnának s ezzel az egyetemi bölcsészet tanítás feleslegessé tétetnék: ennek, ha a fentebb elmondottakból csak egy jótányi van is igaz, ellene kell mondanunk. A bölcsészetieknek lyceumi tanítását, sem általában véve, sem jelen állapotunkhoz, tanerőinkhez s egyéb körülményeinkhez képest kielégítőnek nem tarthatjuk, valamint a gymnasium, az az tudományos középoktatás céljait hat (grammatico-rhetorikai) osztályban elérhetőnek.

A gymnasiumi nyolcz évi időközt, a tantárgyakra nézve, így osztanám fel: a) a három alsó osztály tanulná az egyik classikai nyelven, a latinon kívül, a mathesis elemeit s a földíratot elég terjedten, talán történelmi életíratokkal s a haza földének esmeretére különösb figyelemmel, — b) a középső három osztály a latin nyelv bővebb ismeretén, a római irodalom és segédtanai tanításán kívül kezdené a görög nyelv elemeit s folytatná a mathesist, és tanitná a természetrajzot — c) a felső két osztály a classikai nyelvek, mathesis mellett a közép és ujkori történelmet egyszerűen és röviden, a hon történelmét s statistikáját s a két, vagy csak egyik osztályban a természettant foglalná be, úgy hogy ez utóbbi a göröggel viszonyosan választható legyen. — d) a nemzeti nyelv az elsőtől az utolsó osztályig taníttatik, — az alsó 1—3 osztályban elemi nyelvtan, szókötéssel, gyakorlatilag, szüntelen olvasás és fogalmazási gyakorlatok kíséretében, — a 4—6 osztályban az irály- és verstan gyakorlatilag, elméleti szabályok könyv-nélkülözése mellözésével, közéleti és szépirodalmi darabok ismertetése, — a 7—8 osztályban az irodalom újabb korának, a maradandóbb becsü műveknek és szerzőknek ismertetése, történeti lehozással, — a tudományos irodalomtörténet és tudománytörténet mellözésével; mert ez nem gymnasiumi tárgy, — e) a vallástanítás a bibliai és egyház-történet, bibliaismeret, ujszövetség olvasása, ebből a keresztyén vallás főtételei elvonása, minden osztályon át folytatandó, a legfelső osztályban az egyház-történelem berekesztéseül egyházi statistika adandó, — f) egy újabb művelt nyelvy csak a 3. osztályban kezdhető. de az-

tán kellő óraszámmal tanítandó. — g) a görög nyelvet csak a közép és felső tanfolyamban, 5—8. osztályban tanítanók. Választhatóvá tennem pedig a görög nyelvet a physika ellenében, és viszont; mivel huzamos tapasztalás mutatja, hogy e kettőnek, e stadiumon szükségelt terjedtséghez képest, még ha a physika nem szorosán matematikai alapon adatik is, növendékeink megfelelni nem bírnak. Ez egyben, elvünk ellenére is, kénytelenítettünk engedélyt tenni a reáliskolák hiányának, elemi iskoláink gyarlóságának, kivált pedig a közvéleménynek, mely a gymnasiumtól a tudományos előkészületen kívül másfélét is vár s mely egyházi természetű intézeteink világiasítását több oldalúvá változtatását mindig hatalmasabban követeli. Ily engedély a görög nyelvre nézve, legalább egy időben, a porosz gymnasiumokban is nyerhető volt. A francia lycéek és belga athenaeumok pedig a felső osztályok többfelé osztása által — mi a Lutterféle terv alapjául is szolgálhatott, mit azonban épen a gymnasium czélja ellen valónak ítélünk — az ily óhajtásoknak még inkább adnak ösztönt és lendületet. — Hogy aztán eme választás nem a növendék szélesséjére bizatnék, hanem a szülék megegyezésétől s kijelentett akaratától függenek s a tanárok tanácsának közbejöttével esnek meg, azt a dolog természete kívánja.

11. Kitészik, hogy a fentebbiekben merész ujitó, ábrándos tervező nem vagyok. Innen van az, hogy az összes művelt világ tapasztalása ellenében kísérletet tenni, vagy ajánlani nem merek. Innen az, hogy a gymnasiumok humanistikai jellemét eltörölni s ezen intézeteket, kivált a protestansokéit, a reál irányzatok szolgálatába adni, vagy bélyegébe venni nem ajánlhatom. De viszont nem merem a növendéket azon ismeretek nélkül is hagyni, melyek a műveltségre is tartoznak, a közéletre is hasznosak, — jelesen a természet ismerete nélkül. E tantárgyak nyomatéka s fontossága a gymnasiumban elég határozottan meg lesz állapítva, ha kimondjuk, hogy emez ismeretek csak a természet szemléletének megkedveltetése végett taníttatnak, egyszerűen szemléltető előadásokban s társalgásokban, úgy hogy komoly de nem terhelő foglalkozást képezzenek, — s ha megjegyezzük, hogy az órák számának, nézetünk szerint, az alsó osztályokban két harmada, a középsőkben több mint fele, a felsőkben is mintegy fele fordíttassék az anyai nyelv és classikai irodalom tanítására, hogy a tanítás legnyomósabban ezzel foglalkoztasson értelmet és emlékezetet, — s hogy az érettségi, vagy acad. felvételi vizsgálaton ezen ágra fő figyelmet fordítsunk.

Jól tudom, hogy természettudós ügyfeleink, kik a tapasztalás bizonyossága szerint, csak úgy beleesnek az elfogultságba, a látkör korlátosságának következtében, sőt talán a pedantságba is, mint bármely

más halandó, — de kivált a német paedagógok egy némely része, irtózik a természettudományok eme felületes taníttatásától. Valóban nem is eshetik jól komoly gondolkozásu tanítónak azt elgondolni, vagy kimondani, hogy bármi is csak könnyeden, szemléletből (ez nem tesz felületest!), vagy mellékesen taníttassék. Ha ez általán véve sem esik jól, mennyivel kevésbbé, ha épen saját szakunkról mondatik ki az a kisebbitő szándék! — Ki ne becsülné nagyra ama magas műveltséget, melyre egy Humboldt Sándor jutott, párosítván a természet (bölcészzi!) szemléletét az ókori tudomány és irodalmak esmeretével? Ki nem egyeztetné szívesen ama két irányt, melynek az ember, e mikrokosmus elméjében, természetes volna egymás mellett megférni s hogy meg nem férhetnek, kétségtelenül némi hiányt, csonkaságot okoz. De a fentebbi évek tapasztalása azt bizonyítja, hogy azoknak és ezeknek eme tanintézetek megfelelni nem képesek. (A némethoniak is ezt panaszolják!) Fennélfogva mi természetesebb, mint hogy iskoláinkból, azok jellemének lényegét nem véve is tekintetbe, azon tanágot kell teljesen kizárni, vagy legalább e stadiumon mellékessé tenni, mely magánosan is legkönnyebben tanulható, mely a mai életnek kedvence, melylyel rakvák a népszerű könyvek és folyóiratok, melyek számára állanak a mindig szaporodó felsőbb népi, reál s más ily iskolák. Ha sikerülend gymnasiumi cursusunkat avagy csak 5—6 éves elemi iskolai oktatásnak is megelőzni, ha vidéken és középponti helyeken a méltó figyelem ezek felé fordul: akkor még kevésbbé lesz szükség ilyen mentegetésre, — sőt hiszem egykor örülni fogunk, hogy a tudománynak meghagytuk saját intézeteit s a közéleti érdekek is maga a közélet által pótolva lettek.¹⁾

¹⁾ A természetiek tanításáról szól W h e w e l l (Liberal Education II. 72—74. l.) Nézete oda megy ki, hogy ezen ismeretek csak mellékesen s szemléletből taníttassanak. Így szól a többek közt: „teljességgel nem szándékom ajánlani, hogy a természettudományok, vagy épen a természetleírás a középiskolák (great school, public school gymnasium) rendes tantárgyai közé iglattassanak. De kétségtelen, hogy effélék iránt hajlammal bíró ifjak számára kellemes és értékes járuléka ez, a képzés alapismeretei mellé, teljesebbé teszi szellemi képzettségünket s kezdete lehet e tudományok valóban sikeres és tudományos művelésének. Ezért intézkedett ugy legújában a cambridgei egyetem, hogy kebelében a természettudományok tanulását törvények és jutalmak által ösztönzi. A természettudományi vizsgálgódások kedvellése s hajlama gyermekkorban kezd fejleni. . . Azt hiszem igen jótékony hatásu lenne, ha bizonyos időközökben gymnasiumaink gyerek-növendékei hallgatnának élénk és értelmes előadásokat a természetrajz valamelyik ágáról, kísértevének ezek eredeti példányok, vagy képek felmutatásával. Még a tanulók nagy tömege is eleget megtartana abból a mit látott és hallott, még ez is rendes és ártatlan foglalkozásainak s multságainak nemeit látná ezek által szaporíttatva s ha valamelyik gyermekben egy jövődöbeli természettudós szemének vagy szellemének ébrénye rejlének, ezen egyéni tehetségek is korán kifejlenének s ez okért amaz előadások egész életre kihatnának.“ Ismét u. o. 73 l., a gym-

12. A németek legjobbjai untalan sürgetik a gymnasiumi oktatásban eszközözlendő *concentratio*-t. Nekünk ezt még szorosabban kell vennünk. Tanítványainkat mindenek felett *nevelnünk* kell. Nekünk nincs elveszteni való erőnk. Ha nem fogy is tanítványaink száma ugy. mint némelyek szerint fajunk és nemzetünk, de az idő sürget, hogy minden erőnket összeszedjük, kifejtsük és felhasználjuk. S a mi ifjainknak inkább is kell az erélyes nevelés, mely a tanítás sikerét is biztosítja. Fentebbiek szerint a *concentratio* eléggé fog létesülni. A három alsó osztályban lenne egy-egy, tehát összesen három, a három középsőben három osztálytanár és egy *mathematico-physicus* tanár, a két felsőben két classikai nyelv-tanár, egy *mathematico-physicus*, ki az előbbi tanfolyamban. — a felső osztályokhoz még egy egyén a történelem és új nyelv tanítására: e szerint *tíz* rendes tanárral felállítható lenne az az intézet, mely most tanai elszakgatottsága, tanítói különbélesége és nagy száma miatt nem mutathat fel kellő sikert. E szerint a vallást mindenütt az osztály rendes vagy classikai tanára tanítná. A legfelsőbb osztályok irodalmi tanárai a magyar és classikai nyelveket, a magyar és emez irodalmakat összefoglalva, többre mennének, mint ma mehetnek; öszpontosítottabb erővel munkálhatnának az ifjui elméknek gyakorlati kifejtésében.

nasiumokban időszakonként és alkalmilag adandó efféle oktatások vagy kellemetlenség nélkül életbe léphetnének, — gyönyörködtetnének tanítót és tanulót a nélkül, hogy az iskola rendes működését megzavarnák; mert én csak olyan oktatásokat javaslok, melyekhez sem vizsgálat, sem bármily kiszabott munka kötvé ne legyen, ha csak ezeket a tanulók önmagokra a jövő fejében ki nem szabják.“ — Érdekes az is, mit *Buccleuch* hg. a *british association* mostani elnöke, azon társulat egy gyűlésében *ép e dologra* nézve mondott. Itt a parlamenti országos bizottság előterjesztéséből felolvasták, hogy „a parl. ugyan még nem fogadta el a *public school*-ok ügyében létesült törvényjavaslatot, de már erkölcsi haszna a javaslatnak és a feletti nyilvános vitatkozásoknak megvan, mert a község figyelve felébredt azon szükség iránt, hogy amaz iskolákban tudományos oktatás is adassék, ha a brit nemzet más nemzeteknél tudományos képességre s művészi ügyességre nézve alább sülyedni nem akar. Sőt e miatt némely jeles *high school* tanítói önkéntes oktatást kezdenek adni a természettudományokból, a rendes tantárgyak mellett stb.“ — B. hg. helyesli e nézetet, de megjegyzi: „ugy vélem óvakodni kell a dolgot egyelőre messze vinni. Különbön megijesztjük az embereket, s a dolog fenakad. Azt fogják mondani, hogy a növendékeket idő előtt bölcselkedőkke tesszük. Nem hiszem hogy ez sikerüljön. De az elemeket tanítani igen fontos dolog. Képezzétek növendékeiteket a tárgyak szeretetére, ehhez való ítéletre; ha ez megvan, a ki arra való, tanulni fogja azokat mélyebben és részletesen; mint szaktudományát. Erővel csak ugy nem hajszolhatd a tudományt a gyerekebe, mint lovat matematikára meg nem tanítasz! Ha nincs hozzá hajlama, azt fogja érezni, hogy nagyobb teher ez rajta, mint a görög vagy latin nyelv. De az elemekkel megismertetni, az — ismétlem — nagyon fontos dolog.“ — *Nägelsbach* ide tartozó s ezekkel egybehangzó nézetét nem idézhetem. Megolvasható *Gymnasium* a *pedagogik* 157 s köv. lapjain.

A felső osztályok classikái tanárainak hivatása s mivolta e szerint kissé megváltoznék. Némileg osztálytanárok, e szerint paedagógok lennének szaktanárokból. De ily eseteket e honban is találunk már eddig is; a németeknél pedig e reform a legjobbak óhajtása. Az angoloknál az igazgató maga tanít egy osztályt, matematikával mindennel együtt s néhol hetenként 25 órát s többet is ad. Hogy nagyobb tisztességért és díjért, igaz. De csakugyan nekünk is egész erőnkkel kell feláldozni a hivatalra, habár szegény hazánk és egyházunk érdekében olcsón is. Ez becsületbeli tartozásunk. A közönség, a hon és egyház idővel fel fogja ismerni saját mellőzhetetlen tartozását.

13. Hogy az osztály-tanár, máskép a nyelvek és irodalmak tanára a vallás tanításával is foglalkoznék, az csak a vallásos és erkölcsi nevelés érdekében kívánatos. Hogy Angliának ilynemű intézeteiben, a vallástanítást s vallásos szoktatást — a könyvnelkülöztetés mellőzésével, mi pedig náluk egyébre nézve divatozik — igen komolyan veszik, hogy Poroszországban s általán véve Németországban általános óhajtás, hogy minden tanár összeműködjék a vallásos öntudat fentartására s megerősítésére, az megerősíthet bennünket e nézetünkben. Hogy Amerikában a vallástanítás az iskolák némely folyamában teljesen mellőztetik, az nincs ellenünk; mert itt, mint Angolhonban is, a házi és társadalmi élet s kivált a nevelés lényegesen vallásos s a család és társadalom sokkal inkább teljesítik, mi ez ügyben szükséges, mint bármely iskola teljesítené, — s mintsem az iskolának hagynának fen teljesíteni valót. Hogy az angoloknál minden tanár papi rangu es jellemű egyén, az talán felesleges; de hogy minden tanár tekintetbe vegye a vallásos nevelés szükségét, ahhoz alkalmazza iskolai bánásmódját és viseletét, azt már a szabadelvű németek is megkívánják; mert a nevelés természete kívánja meg. A vallásos érzés nemesisíti meg főképen az emberi indulatokat, ez köti istenhez és az emberiséghez, ez ad ethikai értéket a tudománynak és humanismusnak, ez ébreszti fel és tartja fen keblében az emberekhez, azok közt tanítójához is a kegyeletet, tiszteletet. A tanár saját érdekében is cselekszik, ha a vallást növendékei keblében ápolgatja. E nélkül nevelés épen nem, de oktatás is alig sikerülhet. Nevelni pedig, ez a közép foku oktatásnak is alap-feladata. Az ifjú lelket a szülék, utóbb a tanító erkölcsi élete körébe vonni, annak hatása alatt tartani s csak midőn a jót megszokta és abban megerősödött, akkor és lassanként bocsátani ön-erejére: ez a kötelesség. Különben elv és erkölcsi irány nélküli állapotra jut, melynek jelei gyakran mutatkoznak nálunk s melynek szomorubb következése nem lenne sehoh, mint nálunk.

14. A gymnasiumi oktatás methodusát ismertetni nem ily szűk téren lehet. A mit e tárgyról ujabbán Roth és Nägelsbach s még

előbb Schmidt K. Thaulow és többen megírtak, sok társunk előtt ismeretes. Méltó, hogy kivált az előbbieket röviden és erélyesen előadott tanításai komolyan tanulságul vétsenek.

A methodust illetőleg én itt csupán a vizsgálatokról kívánok röviden szót tenni. A tanításmód nem hogy gymnasiumban, de még egyetemen sem lehet egyedül hallgattató, hanem tartozik lenni kérdező és feltaláltató is; bár kétségtelen, hogy csaknem minden tantárgynak más tanítás-módja van. Az időnkénti vizsgálat maga sem lehet merőben felmondató, vagy egyetemi módon szigorlatok és colloquiumok szerénti, hanem tanítás közben, a tanítás folyamának csekély félbeszakasztásával s tanítva tartandó. A tanítványok nagy száma kényszerítheti a tanítót, hogy ugynevezett szigorlatokat tartson. De ha egyedül ez lesz a gymnasiumi vizsgálások, tanító s tanuló közti érintkezések módja és alkalma, ebből egész féléven általi figyelmetlenség s hanyatlás és csak a szorgalmi szak végén leendő könyvnelkülözés fog következni. Ez nagy és unott teherre válik s a mellett rögtönözve és így gyarlón teendő betanulást, a betűk megtartását, a szellem mellőzését eredményezi. Csak gyakori bármily rövid megkérdések által lehet ösztönözni a tanulót — értem főképp a kisebb korut — hogy az ismeretek lelkét, lényegét elsajátítsa, s emlékezőtehetségével, képzelődésével mindig és lehetőleg egyiránt munkálkodjék. A félévi szigorlatokon pedig, bármily szükséges is, hogy ilykoru tanulóknál az emlékező tehetség fejlesztése ne mellőztessék, inkább azt kell nyomoznunk, mennyit nőttek lélekben a közlött ismeret-anyag táp-erejétől, mint azt, hol van az a sok anyag, melyet bevettek. — Sok tanítvány mellett valamint a tanításnak, úgy a vizsgálatoknak is nehéz el nem gépiesedni; de míg parallél osztályaink lennének, vagy azok helyébe a fentebbiek szerénti, rendezett magántanítás, addig az illető tanár magántanítása vagy ismétlési magános órái fognak a dolgon segíteni.

Az érettségi vizsgálat ellen sokat hallunk itthon, sokat olvashatunk külföldieknél. Az bizonyos, hogy ilyféle egyetembe lépési, tehát akár elbocsátási, akár felvételési vizsgálatok, bár nem egyképen tartatva, szokásban vannak a művelt külföldnél is (péld. az angoloknál, *Whewell Liberal Education* II. 139. l.), — sehol sem lehetővén feltétlenül elfogadni Grimm Jakabnak, Rothnál eléggé indokoltan elutasított ama nézetét, hogy az ifjat bocsátni kell ellen-örízés nélkül az egyetemi pályára és hagyni kell cél és ipar nélkül bukdosni azon. A mi az ily vizsgálatokban mai nap célelles és terhelő van, azt bonyolodottsága s szertartásossága okozza. Mi, vonakodva bár, elfogadtuk a porosz gymnas. rendszernek ezen otthon is sok ellenszenvre talált intézkedését, megtartottuk kellő megfontolgtatás és magunk viszonyaihoz alkalmazás nélkül, még akkor is, midőn már ellene elég okunk volt fel-

lépni, s midőn beláttuk, hogy ezt tanításmódunk jelen állapotában megtartani valódi szellemi és erkölcsi kárt okoz. Ezért örömmel vallom meg, hogy e részben régebben megállapodott nézetem találkozik némely újabb s kitünő német paedagógokéval (Roth Gymnas. Paedagogik 247—252. I. és Schmid Real-Encyclopaedie 56. 57. füzet. 488 s köv. l.) Ezek szerint az érettségi vizsgálatnak egyszerűbbé kell tétetni s csak az érettséget sajátlag vagy főképp kitüntető tantárgyakból tartatni. Utasítom t. olvasómat a részletek végett a most nevezett helyekre.)¹⁾ Csak azt jegyzem még meg, hogy az egyszerűség megengedné, sőt tényezné, hogy e most oly kínos s a könyvnelkülöztetés miatt oly ros hatáású vizsgálat vizsgálóra s vizsgáltra nézve türethetőbb sőt élvezetes, de egyszersmind komolyabb s az összes tanfolyamra nézve jótékony hatáású legyen, — és hogy a fent említett elvből, érettségi vizsgálat a természettudományokból s még egy némely más esmeretből nem, vagy nem kötelezőleg tartatnék.

15. Sok szó volt nálunk fentebbi években a nemzeti és protestans szellemű nevelésről és ugyan ekkor ily szellemű iskolai rendszerről is. (Lásd e cikket 13. sz.) Teljes joggal emlegetjük ezeket, méltán követeljük iskoláinktól amaz irány megtartását; de vigyáznunk kell, hogy némely előítéletek s tévedések meg ne zavarjanak. A nemzeti nevelés és oktatás igényeit, bizonyos szabályok alá rendelve kifejtetgetni nehéz dolog, — de emez igényeket s érdekeket iskoláinkban igen élőkire állítani sem volna tanácsos, a mi álladalmi, nemzetiségi és egyházi viszonyaink között. Csak azt vallom, hogy bármikép is, nevelésünknek nemzetiesnek szabad és kell lenni, habár sok régi előítélettől megtisztítva is.

Közelebbi évtizedekben erkölcsünk, társadalmi szokásaink erősen kezdtek a külföldiekével azonosulni. Mohón rohantunk a külföld után, mely tőlünk jóban, rosban sokat különbözik. S most nem a nemzet leg-

¹⁾ T. olvasóm kétségkívül meg fogja tekinteni az utóbbi idézett helyet, a minden iskolánál s minden iskolai egyénél meglenni méltó Encyclopaediában (488. l.) Eme lapok igen sok tanulságot szolgáltatnak. — Mivel mégis feltehető, hogy e könyv nem mindenütt találatik kéznél: ide jegyzek egy keveset. Érettségi vizsgálat tárgyaul ott a cikk szerzője csak e négyet ismeri: anyanyelvet, classikai két nyelvet és a matematikát. Okai: 1. Mert ezek teljesen elegendők az érettség megítélésére; annyira, hogy még átviteli vizsgálatnál is ezeket kívánja főképp tekintetbe vétetni. 2. Mert ezeket tekintni minden tanterv s maga a tanuló is főtárgyaul, legtöbb időt erre fordítanak s ezek az egyetemben nem pótolhatók. 3. Mert ez által fognak arra szoríttatni a gymnasiumok, hogy valódi czéljokra, az egyetemhez való előkészülésre szorítkozzanak, azon tanulmányokra, melyek az egyetemi bármely szak tanulásához legbiztosabban s teljesen előkészítenek. 4. Ezekre nem lehet csak emlékezetből vagy emlékelés által előkészülni. Ezekben nem lehet felhalmozott ismeretet, hanem csak elméletileg s gyakorlatilag öntevékenyen elsajátított valamit felmutatni. Így elesnek a tanfolyamot zavaró ismélések is. — Kirekesztendő az érettségi vizsgálati tárgyak közül a vallásan is!

felsőbb osztálya, mint előbbi időkben, hanem a nép maga indult az elkorcsosodásnak. Mert a forradalmat, a társadalmi kapcsok ezen felbomlását követett átkos absolutismus alatt, csak egyben volt szabadságára hagyva, az erkölcstelenségben. A mely társadalmi tekintélyeket ez idők megdöntöttek, még újra fel nem állhattak s egynémelyik, és pedig a kegyeletet leginkább érdeklő, tán nem is áll fel újra soha. A vallás, a családi élet tisztasága, a társadalmi tekintélyvel bíró osztályok alig bírják valaha előbbi komoly jelentékeket visszanyerni. Tehát az ujabbkori művelődés által, ama végzetes hatás miatt, nyertünk is, de veszítettünk is. Nyertünk, mert szelidültünk, — elhagytuk némely hibás szokásainkat. — Vesztettünk, mert meggyengültünk. Meggyengült vallásos hitünk, erkölcsi érzésünk, és a mi ezektől távol látszik esni — ősi s nemzeties nyelvösztönünk. Megesett rajtunk, mi másod rendű, vagy kisebb nemzeteken szokott, hogy művelődésünk épülete nem egy tervnek felel meg, nem egységes alkotás, nem egyféle elvek rendszere, nem következetes, nem hű. Szabad nemzeti institutióknak kell eszközölni, hogy az ekkép létre jött ellentétek, külön irányok kiegyenlítésenek. Ezen institutiók egyike az iskola és épen a gymnasiumok. — Nagy és világtörténelemben tényező népek tudják és szokták magokat óvni az elkorcsosodástól; szoktak igyekezni művelődésök ősi alapjának, színezetének megtartatásán, a nemzeti szellem, erkölcsök, szokások mivoltának megőrizésén, — s ebben nekik semmi sem áll ellent. Akarják és óhajtják ezt, bár nemzeti lételők veszélyben nem fog. Az angol a vallási szabadelvű doctrinákra, az iskolák ősi jellemét módosító tervezésekre féltékenyen kiáltja: ez németes! az erkölcsi könnyelműsége: ez francziás! A németnek erős nemzeti öntudata van, szétdaraboltsága mellett is, mely minden lépten nyilatkozik a franczia gyűlöletében s alig hiszek némethoni főbb iskolát, melyben a tanulók fejét a német egység gondolata gyakran ne szédelegtetné.

Ha ezek óvakodnak az idegen befolyástól, hogy ne kellene nekünk félni az idegen elemek elhatalmazásától, a külföldiesség s nemzetietlenség útjára téréstől, honnan csak nem rég s megfogyva és megtörve is tértünk vissza, — nekünk kiknek institutióiba, nyelvébe, észjárásába csakugyan nem kevés idegen elem szivárgott. — Megvan nekünk még a mi kell arra, hogy önálló nemzet maradjunk, nemzeti létet remélhessünk, a mi leginkább kell nemzeti élethez: önálló nyelv, államszerkezet, történelem és irodalom. Megvan ősi szokásainkból elég sok és jellemző, meg népünknek nem oktalan saját észjárása, meg ugyanannak nemzeti öntudata, mondaköre, hagyományai, emlékezései, saját alaku és szellemü költészete balladáiban, dalaiban, meséiben.

példabeszédeiben. Könnyen vett át ilyeket, sokat is vett át a közel vagy körében élő népektől, de mindenre saját színezetét, saját ritmusát adta. Megvan történeteinkből kivehető saját jellemünk, melynek szép vonásai: a szabadság- és honszeretet, az önfeláldozási készség honért és nagy eszmékért, vallási és nemzeti türelmesség, lelki élnkség stb. Megérdemeljük a nemzeti élet s nemzetiség fenmaradását; de ha mi meg nem érdemlenénk is, legnagyobb bűn volna róla lemondanunk öseink és utódaink ellen.

E szent érdekért az iskola tehet valamit és nem keveset. De annyit nem, mennyit némelyek, bár homályosan sejtve, kívántak tőle fentebbi években. Egészen s minden részeiben nemzeti tanítás rendszert képzelni is lehetetlen, kívánni is gyarlóság volna; — csak úgy mint nem lehet nemzeti számvetés, logika és bölcsészet. Tanítási rendszerünk a n.-szombati egyetemnek adott első utasítástól, vagy Molnár Albert ilyféle javaslatától kezdve maig nem volt egyéb, mint a legjobbnak esmert külföldinek másolata; a hazai anyagi és tanerőkhöz alkalmazva. A classikai és theologiai tanítás szabta meg a rendszert és oktatásmódot itt, mint külföldön. Maróthi a debreczeni, Márton István a pápai főiskolában a nemzeti érdekeket a fensőbb tanításrendszernek erélyes megalapításában s kezelésében keresték és szolgálták, mely rendszer csak annyiban volt nemzeti, hogy (Mártonnál) nemzeti nyelvű előadás uralkodott benne; tantárgyaira, tantételeire nézve külföldies, vagy inkább emberies volt. Mert az általános vagy emberieségi esmeretek a tudományos oktatás célja; a nemzetiek inkább csak amazok alkalmazásaul, kiegészítéseül szolgálnak. Így kiváltképen ma, midőn a közlekedés a nemzeteket legszorosob kapcsolatba hozta, s a tudományos törekvések csaknem mindeütt egy színvonalra emelkedni törekesznek.

A hazafi kötelességeiről tartott szónoklatok nem mindig tesznek jó hatást kisebb koru ifjuságra. Nem mindig fogja ez az ilyfélért megérteni és jól alkalmazni. Legfőlebb azt fogja magára érteni és teljesíteni, mire pezsgő vére leginkább ösztönzi: a hon fegyvercs védését. Ki mondhatná hogy nem ez egyik legfőbb honfui kötelesség, — míg az emberiség ama legfőbb csapása és szégyene a háboru lehetséges? Az ifjuságot lelketlenül eltörpítné, ki a „dulce et decorum est pro patria mori“ kötelességre a történelem magasztos példái által nem készítgetné. A szobai bölcseséggel, külső életbeli élnhetlenséggel vádolt német tanárok, nemzeti íróikon kívül a görögök (Tyrtaeus Solon stb.) verseivel és példájával lelkesítik ifjaikat. Ily célból engedik meg és pártolják a vivás tanulását; ezért türik el egyetemeiken a párbajokat, a Burschenschaftok garázdálkodásait. De a hazáért élni is szép. És

épen ez főtanulmányunk. A honszeretnek egy halállal, vagy testi küzdéssel kimutatása nem oly mindennapi szükség s tán nem is a legnemesb dolog. A szellem, a tudomány emberei, sőt a polgári és társadalmi élet napszamosai néha még nemesb, még súlyosb, tartósabb és hasznosb csatát vivnak. Nem tudom, nem ér-e fel egy hódító hős csatáinak értékével az, mit Columbus, Luther, Baco, vagy Humboldt Sándor tett. Nem tudom Plató-e kisebb, vagy makedóniai Sándor és imez azért-e nagyobb, hogy a világot birta, vagy azért, hogy Alexandriát megalapította? És nem tudom ki szenved többet, ki érdemesb többre, az a hős-e, ki csatában vitézül elhalt, vagy az a szegény család-apa, ki számos gyermekét becsületesen s becsületesekké neveli. — Mióta a történelemben tuynomóvá lett a művelődés története, valami polgáriabb tanulmány lett a história, polgárisabbá s emberiesebbé a társadalmi morál. Ehhez kell magát szabni, mennyiben e dologgal érintkezik, az iskolai gondolkodás-módnak is. Efféle hurokat jónak látnék olykor-olykor ifjuságunk előtt pengetni, bár a gyávaságot, elgyöngült testet, a testi önbizodalom s harczképesség hiányát is utálatosnak esmerem és hirdetem. De ha az izgalmas idők s azokkal az ifjui lelkek izgatottsága még folyvást és sokáig tartand, nem ugy járhatunk-e, mint néhol régi hősokról hallottuk, — hogy csak addig élünk, míg a háboru tart. Elszokunk a béke munkáitól!

Nem hiszem, hogy jó szolgálatot tegyünk nemzeti mivelődésünk ügyének azzal is, ha igen sokat beszélünk a német pedantságról, szabotudóságról, a német doctorok gyarlóságairól stb. stb. A németeknek meg lehet saját gyarlóságuk, önmagok által is bevallott mikrologiájok, vagy tudományos kicsinyeskedéseik, elvont bölcselkedésök és effélék; de tudománybeli elsőségök Európaszerte el van ismerve s s francia és angol tudósok közül a legjelesbek (Cousin V. Renan E. Saint-Marc Girardin, Saint-René Taillandier — Carlyle, Lewes, Longfellow stb.) vallják magokat tanítványaiknak. Bopp, Pott a két Humboldt, Ranke és néhány más, vetélytársak nélkül állnak a Németországon kívüli művelt világban. — Miért levonni a tudományos törekvések eszményét a mi öltünk gyarlósága kedvéért, vagy oly ellenszenv miatt, melyet a valódi német tudósok és államférfiak nem érdemelnek? Miért oly alant helyezni a nemzeti fejlődés célpontját, mely egykor egyenlő magasságon állott a külföldivel? Miért venni el a jövő nemzedéktől a reményt és ösztönt, hogy valaha Európa művelt népeivel magát egyenlően képzettnek dicsekedés nélkül mondhassa s azoktól ebbeli egyenjogúságát orczapirulás nélkül kívánhassa? —

Nemzeti lesz oktatásunk, ha megismertetjük s megszerettetjük növendékeinkkel nemzeti jó tulajdonainkat, de figyelmeztetjük nemzetünk jeleseinek gyarlóságaira is, — megismertetjük a régi nagy népek dicsó jellemeit s mennyire lehet az újkor nagy embereit, az ó és új világ nagy tényeit, nagy eszméit, remek elmeszüleményeit. Így a nemzetiség alapjává az emberiességet, humanismust tesszük s a minden szellemi nagyság alapját, az idealismust. a nagy eszmékért és nagyra törekvést — melynek ellentéte az utilitarismus, — melyről Steinthal mondja Humboldt V. feletti emlékezésében: „te-rementeni csak az idealismus tud!“

Nemzeti tanulmányok:

a) a hazai történelem, melynek középs- s kivált újkori alakjai közül sok valóban nagy és nemes képet emelhetni ki

b) a nemzeti művelődés és irodalom története, melyben ismét magasztos alakokkal találkozunk a tudomány- és művészet-pártoló nagyok s ez ügy napszamosai és áldozatai között.

c) kiváltkép ilyen a nemzeti költészet, melynek újabb kori, nem csak ránk nézve, hanem világ szerént is értékes darabjait, a nemzet óhajtságait, reményeit, emlékezéseit meghatón zengő műveket találni, — a mellett, hogy nemzetünk nyelvének és geniusának magasb hivatását ismertetik fel s méltó önérzetet gerjesztenek. A nemzeti ének és dráma leghatályosb eszközei a nemzeti öntudat fentartásának. — Ilyen végre

d) a nemzeti nyelv. A gymnasiumban nincs idő a nemzeti nyelv mélyebb s tudományos ismertetésére, más nyelvekkel rendszeres összehasonlítására s előnyei és hiányai kitüntetésére. De itt van helye, hogy a classikus írók jeles gondolatai, nézetei, tételei magyarul is kifejeztetvén, azok kifejezései utánoztassanak. a mi szóalakjaink, szókötésünk, stílünk azokéihoz mérése, a jó magyar és korcs beszéd megjelése által a növendék fogalmazási képessége kifejtetni lehető nyomatékkal megkezdessék, — a stíl gyarlóságai (fattyu virágok, tartalmatlanság, idegenszerűség stb.) kiirtassanak s lehetőleg önálló, tartalmas és jó magyaros beszéd sajátíttassék el. Ilyképen a nyelv hajlékonysága, nagy gondolatok művészi csinnal kifejezésére való képesség, a verselés tárgyalásánál annak rhythmusa, erőteljes hangzata, óserőben gazdag volta fel fog tűnni az ifju előtt, s arra szoktatja, hogy hona nyelvét becsülje, szeresse s annak művelésére valamit tenni tudjon és igyekezzék.

De a fentebb ajánlott humanismus, sőt magas törekvésű idealismus, akar a nemzeti ismeretek tanítása, akár a humanisticumokkal foglalkozás közben tulságra vitetnék, ha a dolog odáig menne, hogy

az ó és ujkor, a haza és külföld példáinak talán felületes, vagy egy oldalú felfogása által ábrándozó, az életben hontalan, tenni képtelen embereket képeznék. Az életpálya saját szaktanulmányai tartoznak megadni azon reál ismereteket, a közéletbeli helyzet meg fogja adni azon reál életre való képességet, mely amaz idealismussal szépen kibékül sőt megegyezik s közös célra szolgál. — Egyesül mondom a köz, vagy anyagi élet realismusa az emelkedett idealismussal. Nekem például, hogy ez egyet említsem, nemesen egyesültnek látszik e két irány Széchenyi magas jellemében. Mennyi vonása ebben az antik nagyságnak, mily áldozatkészség, mily tragikai jellemvonások és helyzetek! Hány vonása ismét a modern tevékenységnek s hogy így fejezzem ki, az ujkori társadalom által szükségelt ügyletiségnek, anyagi szorgalomnak! És e két elem egymással nem ellentétben, hanem inkább egymást kiegészítve. — Minő vegyülete s összehatása a világpolgáriságnak és fajszeretnek!

De mennyit tehet meg e célra a gymnasium, a felső oktatás és mennyi marad teendőül az életnek? Az iskolának magát szorosan a köz-élethez szabni nem lehet és nem is szabad. Magasabban kell állnia, mint a közélet naponként változó nézetei, törekvései és szenvedélyei. És fanatizálni semmi célra sem szabad. Emberietlen és veszélyes dolog ez. Van valami nagy bölcsesség abban, mit az angol iskolák a hazafias érzések fentartására használnak. Termeik telvék a nagy ősök képeivel. Így hat a mult erősen és mégis nemesen az új nemzedék gyermekcire. Így hat csendesen és biztosan.

16. Nemzetiség, hazafiság: nekünk nagyon rokon szók ezzel: protestans egyház. A protestánsság volt e nemzet szellemi életének, mozgatója századokon át s hiszem az lesz ezután is. Ki e haza és nemzet javát szívéen hordja, az szeretni vagy ha nem protestáns is, méltányolja fogja a protestánsságot. A mi iskoláinkban pedig egyik fő feladat tartozik lenni ezen egyház szeretetének elterjesztése és megszoktatása, — még ha iskolai körökben az egyház, vagy inkább annak jelen kormányzata ellen méltó kifogás volna is. Bajaink e részben mulékonyak s csak addig tartanak, míg ez időszak letelik, melyben az iskolai és egyéb dolgokra nézve is szélsőségek közt ingadozunk, higgadtan gondolkozni a jövőről és tenni a jelenben nem igen képesek. Egy nemzeti zsinat, hihető, lecsilapítja — ha van valahol — az izgatottságot, komolyan tudomásul veszi a kor szükségzeit, s kiegyenlíti tartozásait. Míg ez lehetne, addig is tekintsünk kegyelettel az egyházra; ne szakadjanak le iskoláink és növendékei annak kebeléről.

IX.

Egyházi czélokra, a nép érdekében s nagy részt a nép erején felálló, a nép-élettel százszoros kapcsolatban lévő ősi intézettel javítási vagy reform-kísérleteket, lényegbe vágókat, s könnyeden tenni nem tanácsos. Ilyen, nem a ma vagy hólnap számúára s nem ma vagy tegnap alakult intézetek, minden modern eszmének lengésére, a divatba jövő vélemények szellő- vagy szélfuvallatára ajtóik ablakaik helyét nem változtatják, ha tán szélkakasaik, vagy vitorláik fordulnak is. Magán vállalkozó ugy alakíthat, változtathat, a hogy neki tetszik; neki nem hivatása intézetének alapját, alkatát ahhoz mérni, a mi az emberi ismeretek körében állandó és — emberileg szólva — örök, — a világ változókéony divatának nem hódolni, sőt azt szigoruan s örök törvényekhez mérve ítélni, javítani, ellenőrizni s csak óvakodva terjeszteni. Az u. n. magán iskolák tanítsanak bármit, a mit a világ kedvel, árulják, termeljük a mit vesznek, — legyenek üzleti intézetek, a minthogy nagy részt azok is; a mi főiskoláink rendeltetése nem ilyen, hivatása állandó s oly biztos alapok fentartása, oly szilárd elvek követése, melyek az emberi lélek mélyében, magán az emberiségen és keresztyénségen feneklenek. Iskoláinkat a modern tudományok előtt bezárni nem szabad; ennek azok részére kellő szabadság engedendő; ezt tanusítja és erre kötelez azok régibb és újabb történelme, a philosophiai s theologiai elvek ottani változása; de az ősi és örök érdekeket állandóan tiszteletben tartani: ez a legfőbb dolog.¹⁾ Örök érdekeik, mint a magyar protest. nép sajátjainak,

¹⁾ „Collegiumaink nevelési rendszere, mint minden más rendszer, időnkénti módosításokat kíván, már csak azért is, hogy tudományos és jótékony minőségnek megfeleljen. Például a tudomány és tanulás némely ágaira nézve létre jövő változások, melyeket a tudományos nyomozás előhaladása okoz, óhajthatókká tesznek némely javításokat a tanulás módjára s a vizsgálatokra nézve. De meg kell gondolnunk, hogy collegiumaink feladata melyet teljesíteni kell, összeférhetetlen minden elszármított és ama kerkövetéseken alapuló változtatással. Egyetemeink, mint általános művelődés iskolái, az emberi tudat állandó, s nem ingatagul változó elemeinek képviselői. Igaz, hogy tőkéllyes s ülniök kell, mert különben állandók nem maradnának — másképp mondva: a ki nem reformál, nem conservál — de az a tökélyesülés, melyet nekik tanusítani kell, nem évről évre, hanem századról századra ítéendő és számítandó. A művelődést egyik nemzedékről a másikra kell átjuttatniok, de nem szükség nekik elfogadni s odább terjeszteni az értelmű világ minden szeszélyeinek s kiesinyeskedéseinek minden phasisát. Tehát nem kell könnyeden és gyorsan változásokat hozni be t a n t á r g y a i k r a nézve. Sőt inkább várni kell, míg a felmerülő új tételek jól megvitatattak, szilárdul megállapodnak.“ (Whewell University Education 127. l.). Nagy igazság, hogy az iskolái rendszer hatása csak huzamos idő múlva tetszik ki. Győződjünk meg róla, hogy 1. ha a ne-

mert ennek számára alapították s ez tartja fen, a keresztyénség, az újabb idők negatiói ellenében is, — a vallásos protestans jellem fentartása, kellő szabadsággal az összes felső s kivált theologiai oktatásban, — a classikai nyelveken s irodalmon alapuló tudományos irány, az újabb idők egyoldalú realismusa, utilitarismusa s eszmétlen anyagiassága ellen vagy mellett is, — a nemzeti öntudat megtartása, akármely polgári vagy társadalmi változás ellenében is.

Nem üdvös a lényegesebben gyakran változtatni. Minden változtatás időről időre inkább megingatja bennünk az alap biztosságáról való meggyőződést a fentartási kedvet és kitartást, — újabb meg újabb alkalmat ad a kor divatos eszméi kedvelőinek, hogy ujitásokat követeljenek, az államnak, hogy beavatkozzék, — nekünk pedig mindinkább fogyasztja bátorságunkat, hogy ellenök merjünk szegülni. Ekképen ott nem lesznek biztos és megállapodott elvek, hol az emberi szellem képződik, hol az emberiség legfelsőbb érdekeiről van szó, a nevelésben és tanításban. Sokszor elmondták, hogy Anglia nagyságát főképen iskolái szerkezetének köszönheti és pedig ezekben a nevelési elvek állandóságának, minden viszonyok közt érintetlen maradt keresztyéni, s classikai jellemének, — mely a lapelveket sem parlament, sem lapirodalom, vagy röpirat még eddig sikerrel nem támadott meg. Így azon nevelő intézetek keresztyén nemzeti szellemébe a nemzedék egymásután bemerítettvén, a szabad gondolkodás korlátlan csapongásai s az egyéni önállóság fentartása mellett is, ez egyben minden honfi egyetért, a ker. hazafias érületben. Ez conservatismus, mely mellett bármely irányu javítás megfér, — erős és széles alap, melyen bármely nagyságu épületet rakhatni.

Ily meggyőződés tett engem fentebbi nézeteimben tartózkodóvá. Csak oly változtatásokat javallok, melyek intézeteink szellemével megegyeznek, sőt abból folynak, az által postuláltatnak, — oly bővítést kívánom az épületnek, mely az eddigi alapon megfér, mely saját ősi, nemesi telkünkön helyet talál, — annyira terjeszkedést, mennyi saját erőnkől telik. Mit óhajtok hát? Röviden összesítve elsorolom.

A sajátlagos főiskolában, theologiai, jogi, bölesészeti tanfolyamban, mely akarjuk nem akarjuk, egyetemi tanfolyamnak felel meg s nálunk annak helyét foglalja el, a tud. előadás egyetemiesbbé tételét, mélyebb, részletesb s némelyekre nézve egyediratiabb tárgyalást, a heti félévi ismétlések, censurák, nyilvános vizsgálatok (nem nyilvános szigorlatok!) s a szótanulás minden segédeszközei megszüntetését, — helyet-

velés és oktatás mellékfeltételeit nem teljesítjük, 2. ha a rendszernek kifejlésre időt nem engedünk, sőt ha 3. azt előre is népszerűtlenné tesszük, életre való és sikeres iskolai rendezést nem remélhetünk.

tök a tárgyak természete szerént időről időre nyilvános és magános colloquiumokat.

Ugyan e tanszakokban a kötelezett tantárgyak megkevesítését s a kevésbé szükségesek szabadokká, vagy feltételeesen szabadokká tételét.

A bölcsészeti összes tantárgyak, vagy a legnagyobb rész szabaddá tételét, úgy hogy közülök mind a hittanuló, mind a jogász, mind a tanárjelelt, mind a művelt magán életre készülő ifju saját céljaihoz és rokonszenveihez képest választhasson.

Rendes tanulói minőséghez az óraszám megszabandó a felvállalt előadásokra eljárás kötelezett s pedig szorosán kötelezett legyen.

A jótétemények csak érdemnek adandók, habár nem csupán a kitünésért is. Félévi szigorlat (colloquium) vagy másféle kísérlet nélkül semmi sem adható.

A bölcsészeti osztályt lehetőleg gyarapítani kell, a nevezetesb tantárgyakra állítandó rendes, vagy magán és rendkívüli tanárokkal; de bővíteni kell tanárképzési rövid és egyszerű tanfolyammal is, mely — helyzetünk-nél fogva — egy ideig a theologiai cursustól aligha lesz elválasztható.

A magántanításnak, kapcsolatban eme tanárképző tanfolyammal, rendeztetni kell a nem kötelezés alapján. Adassék tanítvány első helyt a tanárjelölteknek, azután más méltóknak; viszont adassék magántanító csak azon gymnas. növendékeknek, kik ezt szükséglik s dijt fizetni kívánnak.

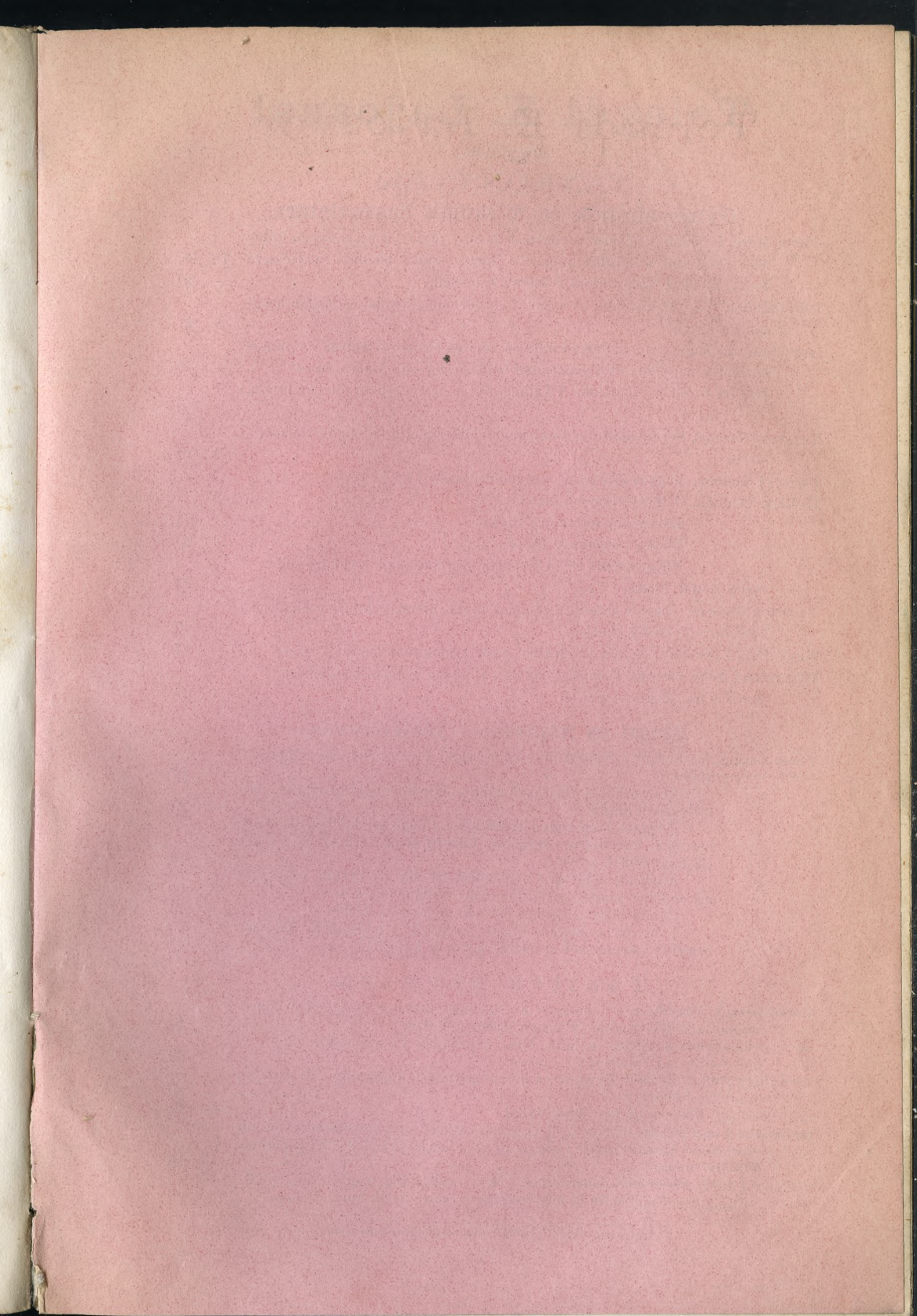
A magán tanárok (privát docensek) már csak azért is minél előbb alkalmaztassanak, mert ezek által lehetne némely tantárgyat, míg rendes tanárt nyerhetni, taníttatni, — régibb tanárok mellé segédeket nyerni, új tanárokat választani, s a mi legfőbb s mire legszívesb figyelmet kérek, gymnasiumi párhuzamos osztályokat állítani s ezekbe nem nagy áldozattal tanárokat kapni. Ez a legszorongatóbb szükségek egyike.

Ennyit akartam elmondani. Nagyon érzem előadásom hézagait, de időmhöz nem biztam, hogy az itt minden oldalról előkerülő fontos tárgyakat némi nyomossággal s részletetebben fejtegethessem. Nem is akartam rendszert, csak gondolkodásra ébresztő gondolatokat, egyszersmind mai helyzetünk elleni nyilvános contestatiót adni, a javításokra positiv újmutatással. Elveim, nézeteim általánosságban kifejezettek, s mint látható, nem merevek. Részletes és óraszámra megszabott tervet nem adok, nem is tudok adni. De azt hiszem, szakbeli férfiaknak nem nehéz dolog gyakorlatban alkalmaztatni az elméletben elfogadott elvet. Legfőbb dolog hogy ez ügy főiskoláink számos és tiszteletre méltó egyéneinek figyelmét

nyerje meg. Nagy igazság a mit R e n a n a francziországi felső oktatásról beszélve (Revue d. d. Mondes 1864. Máj. 1. füzet. 89. l.) mond: „Je crois peu á l'efficacité des réglemens, non qu' ils soient indifférens, mais rarement le bien qui résulte des réformes compense l'inconvénient de changer ce qui est établi. Je conçois une administration idéale, qui ne ferait pas un seul arrêté nouveau et se bornerait á un choix de personnes. Les hommes sont tout, les réglemens très peu de choses.“

Dr. BALLAGI GÉZA.

N. M. MUSEUM
KÖNYV-
TÁRAÉOL

Telegdi K. Lajosnál

megjelent

TANKÖNYVEK.

Gymnasiumok és főiskolák használatára.

Csécsei Imre, Földünk, s néhány nevezetesebb ásvány rövid természetrajza, különös tekintettel a felsőbb polgári s közép tudós iskolák szükségére 3-dik kiadás 1 tábla rajzzal, kemény kötésben	frt. kr. — 60
Imre Sándor, Magyar irodalom és nyelv rövid története iskolai és magán használatra, füzve	1 50
Imre Sándor, Magyar mondattan az irály és verstan rövid vázlatával és utmutatással a magyarnyelv Gymnasiumi tanítására II-dik kiadás füzve	— 70
Magyar fordítási feladatok. A Latinnyelv és irály gyakorlati tanulására, füzve	— 50
Kerekes Ferencz, Sorszámtan s egyszersmind előkészület a fellengős mértanra, füzve	1 40
Ladányi Gedeon, Magyar alkotmány története. Iskolai kézi könyvül, füzve	1 —
Ladányi Gedeon, Ó-kor történetei, füzve	1 —
” Közép-kor történetei, füzve	— 84
” Uj-kor történetei, füzve	1 20
” Világtörténet rövid kivonata algymnasiumi kézikönyvül, füzve II-dik kiadás	— 84
Ladányi Gedeon, Magyar nemzet történetei rövid kivonathban algymnasiumi kézikönyvül II-dik kiadás	— 60
Márk Pál, Egyetemes egyház történelem prot. gymnasiumi használatra ára	— 84
Psenyeczki Nagy Sándor, Francia nyelv tan a közép tanodai használatra, füzve 1 frt. 30 kr. — Kötve	1 50

Elemi és népiskolai kézikönyvek:

Veres Laszlo, Gyakorlati számológönyv népiskolák növendékei használatára, kötve	— 40
” Magyarország földrajza népiskoláknak Magyarország néma térképével kötve	— 20
” Magyarország nagyobb földrajza a népiskolák III-ik és IV-ik osztálya növendékei számára, Európa néma térképével s a két sík félgömbbel kötve	— 30
” Általános földrajz a népiskolák III-dik és IV-dik osztályu növendékei számára, Európa néma térképével; kötve	— 36
” Égtani földrajz számos ábrával, kemény kötésben	— 40
” Föld- és ásványtan, olvasó könyvül a népiskolák IV-dik osztálya növendékei számára, kemény kötésben	— 20

Tanítók számára.

Veres Laszlo, Vezérkönyv a beszéd- s értelemgyakorlatok tanításában népiskolai tanítók számára, W rage nyomán 2 kötet	2 40
Keresztyén egyház története, a hely. hitv. népiskolák használatára, egy m. - szigeti tanártól, füzve	— 30
Menyhárt János, Keresztyén hittan, a helyvét hitvallásu népiskolák III. osztálya számára, kötve	— 20
Szél Farkas, Helyesírás kis Káté, füzve	— 12
Szoboszlai Papp István superintendens, confirmatoria, s az urasztalához először járulatásra készítő rövid vallásos oktatás kérdésekben és feleletekben, VII-dik kiadás	— 18
Zákány József, Szentbiblia ismertetése, helyv. vallástétel szerint kijelentett vallás elmeit tanuló fiu és leányiskolák számára 5-dik kiadás kötve	— 20

